

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ
BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

Azərbaycan
Milli Elmlər Akademiyası

Azərbaycan
Yarıdıcılıq Fondu

Multikulturalizm

Ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal

1 (13) 2019

yanvar-fevral-mart

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
və Azərbaycan Yarıdıcılıq Fondunun
birgə nəşri

BAKI
2019

Redaksiya heyəti

Aleksandr İşeyin
Allahşükür Paşazadə
Anar Rzayev
Aytən Mustafayeva
Aytən Qəhrəman
Azərpaşa Nemətov
Etibar Babayev
Etimad Başkeçid
Firdovsiyyə Əhmədova
İsa Həbibbəyli
Kamal Abdulla
Kamran İmanov
Qismət Rüstəmov
Lidiya Qranovskaya
Mehman Qaraxanoğlu
Milix Yevdayev
Natiq Rəsulzadə
Nəriman Qasımoğlu
Paşa Əlioğlu
Rəhilə Qeybullayeva
Rəşad Məcid
Robert Mobili
Sevda Sultanova
Sərdar Fərəcov

Beynəlxalq redaksiya şurası

Aleksandr Nesterov (*Rusiya*)
Aleksandr Qriç (*ABŞ*)
David Qotsiridze (*Gürcüstan*)
Didye Frankfurt (*Fransa*)
Eero Tarasti (*Finlandiya*)
İrma Ratiani (*Gürcüstan*)
Klaus Volf (*Almaniya*)
Maija Burima (*Latviya*)
Ramazan Qorxmaz (*Türkiyə*)
Sandro Teti (*İtaliya*)
Sudha Svarnakar (*Braziliya*)
Takayuki Yokota Murakami (*Yaponiya*)
Tereza Damasio (*Portuqaliya*)
Valeri Pines (*ABŞ*)
Vidas Kavalyauskas (*Litva*)
Yeva-Mariya Aux (*Almaniya*)

Baş redaktor

Fəxri Uğurlu

Baş redaktorun müavini

Tahir Kazımlı

Redaktorlar

Azər Qaraçanlı
Sərraf Balaxan
Qismət Rüstəmov

Məsul katib

Taleh Eminoğlu

Texniki direktor

Fuad Cəfərov

Texniki redaktor

Əliş Mirzallı

Dizayner

Mətanət Qaraxanlı

Korrektor

Kəmalə Cəfərli

Üz qabığının 1-ci səhifəsi – Multikulturalizm monumenti (Kanada, Toronto, müəl. Fransisko Pirelli).

Dörd oxşar abidə dünyanın müxtəlif yerlərində – Buffalo (CAR), Çançun (Çin), Sarayevó (Bosniya və Herseqovina), Sidney (Avstraliya) şəhərlərində yerləşir.

Üz qabığının 4-cü səhifəsi – İmadəddin Nəsiminin abidəsi (Bakı, 1973).

Abidənin müəllifləri Xalq rəssamı, heykəltəraş Tokay Məmmədov
və Xalq rəssamı, heykəltəraş İbrahim Zeynalovdur.

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, N.Rəfibəyli küç., 6
tel.: (+994 12) 492 33 29
e-mail: multikulturalizmjurnali@gmail.com
facebook: Multikulturalizm jurnalı

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur.

Qeydiyyat: 05/ƏN11-5-5946

Materiallardan istifadə edərəkən jurnala istinad vacibdir.

İÇİNDƏKİLƏR

RƏSMİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Milad bayramı münasibətilə Azərbaycanın pravoslav xristian icmasına təbriki	6
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu ilin "Nəsimi İli" elan edilməsi haqqında Sərəncamı	7
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 8 Mart – Beynəlxalq Qadınlar Günü münasibətilə Azərbaycan qadınlarına təbriki	9
VII Qlobal Bakı Forumu	11

KONFRANS

Dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqdan əməkdaşlığa doğru	21
---	----

MULTİKULTURALİZM MƏSƏLƏLƏRİ

Etibar NƏCƏFOV, Həcər VERDİYEVƏ, İsxan VƏLİYEV – Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları	28
ТОФИК ИМАНОВ – Процесс мультикультурализма и перспективы развития туристической сферы в Азербайджанской Республике	39
LEYLA ABDUYEVA – Multikulturalizmin beynəlxalq miqrasiyaya təsiri	43

ÇOXMƏDƏNİYYƏTLİLİK

ŞÖLƏT ZEYNALOV – Dinlərarası dialoq: multikulturalizm perspektivindən dəyərləndirmə	48
PAŞA ƏLİOĞLU – Nəvai və XVII əsr Azərbaycan poeziyası	60

DİALOQ

СААДАТ ШИХИЕВА – «Казнь Насими была политически мотивированным убийством»	70
--	----

HOMO SAPIENS

QARA ƏHMƏDOV – Bu günə necə gəlib çıxmışıq	75
---	----

AXUNDOV ZALI

Poeziya guşəsi İLHAM QƏHRƏMAN – şeirlər	81
---	----

HÖTE ZALI

Poeziya guşəsi

Nelson Mandelanın dilindən düşməyən şeir 92

Nəsr guşəsi

UİLYAM FOLKNER – O gün şər qarışanda (hekayə) 94

TƏNDİQ VƏ ESSEİSTİKA

KAMAL ABDULLA – Dante onları cəhənnəmdə yerləşdirirdi... 109

CƏLİL CAVANŞİR – Müasir sufi poeziyasına bir nəzər 117

MM – MULTİKULTURALİZM MOZAIKASI 123

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin gündəliyi 131

Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Tarixi dövəndən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarında multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
Milad bayramı münasibətilə Azərbaycanın pravoslav xristian
icmasına təbriki**

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi – Azərbaycanın bütün pravoslav xristianlarını müqəddəs Milad bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edir, hər birinizə ən səmimi arzu və diləklərimi yetirirəm.

Müasir dünyada multikulturalizmin ünvanlarından birinə çevrilən Azərbaycan Respublikası yüksək humanizm və dözümlülük prinsiplərinə əsaslanan mütərəqqi ictimai dəyərlərin demokratik birgəyaşayış norması kimi qəbul edildiyi nümunəvi cəmiyyətə malikdir.

Tarixən müxtəlif dinlərin və millətlərin nümayəndələrinin sülh və əmin-amanlıq şəraitində vahid ailə kimi yaşadığı Azərbaycanda pravoslavlıq say etibarilə ən böyük xristian konfessiyasıdır. Məmnuniyyət hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan pravoslav xristian icması digər dini etiqadların mənsubları ilə birgə respublikamızın tərəqqisi naminə həyata keçirilən böyük quruculuq işlərində, vətəndaş həmrəyliyinin daha da möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edir, dinlərarası əməkdaşlıq və etimad mühitinin inkişafına öz layiqli töhfələrini verir. İnanıram ki, pravoslav xristian icması bundan sonra da ümumi evimiz olan Azərbaycanın daha da güclənməsi naminə əlindən gələni əsirgəməyəcəkdir.

Əziz həmvətənlər!

Hər il Azərbaycanda təntənə ilə qeyd edilən Milad bayramı yeniliyi, paklığı, mərhəmət və xeyirxahlıq kimi ülvi hissələri özündə təcəssüm etdirir. Bu əziz gün münasibətilə bir daha hamınıza bayram təbriklərimi yetirir, ailələrinizə səadət, süfrələrinizə bol ruzi-bərəkət arzulayıram.

Bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 3 yanvar 2019-cu il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu ilin “Nəsimi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamı

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şərq xalqlarının mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yer tutan Nəsimi yaradıcılığı uzun illərdən bəri elmi-ədəbi fikrin diqqət mərkəzindədir. Şairin irsinin ölkəmizdə sistemli tədqiqi və təbliği Ümum-millî Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirildiyi vaxta təsadüf edir. Böyük söz ustasının 600 illiyinin YUNESKO-nun görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edildiyi və beynəlxalq miqyasda qeyd olunduğu həmin dövrdən etibarən Nəsimi ilə bağlı çox sayda araşdırmalar aparılmışdır. Qüdrətli şairin yaradıcılığının üzə çıxarılan əlyazma nüsxələri əsasında öyrənilməsi Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tarixinin tədqiqində yeni mərhələ açmışdır. Nəsiminin əsərləri ölkəmizdə dəfələrlə işıq üzü görmüşdür. Şairin əsərləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən kütləvi tirajla nəşr olunaraq ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

Ötən illər ərzində Nəsiminin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirilmiş və onun ədəbiyyatda, incəsənətdə parlaq obrazı yaradılmış, eləcə də 1979-cu ildə ölkəmizin paytaxtında heykəli ucaldılmışdır.

2017-ci ilin may ayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə ilk dəfə Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyat festivalı keçirilmişdir.

2019-cu ildə Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi tamam olur. Azərbaycanın ədəbi-mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubi-

leyinin qeyd edilməsi haqqında” 2018-ci il 15 noyabr tarixli 689 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi tapşırılmışdır.

Nəsimi irsinin müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində aktuallığını, milli mədəni-mənəvi dəyərlərin təbliği baxımından xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

2019-cu il Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi İli” elan edilsin.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 11 yanvar 2019-cu il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
8 Mart – Beynəlxalq Qadınlar Günü münasibətilə
Azərbaycan qadınlarına təbriki**

Hörmətli xanımlar!

Sizi – bütün Azərbaycan qadınlarını Beynəlxalq Qadınlar Günü münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm.

Milli varlığımızın ifadəsi olan zəngin mədəni-mənəvi irsimizin, ana dilimizin və adət-ənənələrimizin əsrlərdən bəri qorunub saxlanmasında Azərbaycan qadınlarının müstəsna xidməti vardır. Tariximizin mürəkkəb sosial-siyasi dəyişikliklərlə müşayiət olunduğu dövrlərdə onlar cəmiyyətin sarsılmaz mənəvi dayacağına çevrilmişlər. XX yüzilliyin ilk onilliklərində, bəzi qabaqcıl ölkələrin qadınlarından daha əvvəl seçki hüququ qazanaraq ictimai və mədəni həyatın müxtəlif sahələrində fəal iştirak etmələri onların gələcək uğurlarının da rəhni olmuşdur. Qürurverici haldır ki, müsəlman Şərqi qadınlar arasında incəsənətin, elmin və texnikanın bir çox sahələri üzrə ilk addımı məhz mənəviyyatında milliliklə müasirliyin əsl vəhdətini yaratmış Azərbaycan qadını atmışdır.

Azərbaycan qadınları maarifpərvər sələflərinin davamçıları olaraq son yüz ildə ölkəmizin xüsusən təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sistemlərinin yeni əsaslar üzərində qurulması işində əzmkarlıq göstərmiş və nailiyyətlərlə dolu parlaq bir yol keçmişlər. Onlar müstəqilliyin bərpasından sonra istiqlal ideallarına sədaqətlə milli dövlətçiliyin təməlinin möhkəmləndirilməsi və ölkəmizin hazırkı simasının müəyyənlişməsində mühüm rol oynamış, bu gün də bilik və bacarıqlarını dinamik inkişaf yolunda inamla irəliləyən respublikamızın iqtisadi, mədəni və elmi potensialının artırılmasına sərf edirlər. Yüksək ictimai mövqe və nüfuzları Azərbaycan qadınlarının hüquq və azadlıqlarının tam təmin edilməsinin nəticəsi olub, müasir həyatımızın ən əlamətdar hadisələrindəndir.

Əminəm ki, siz Azərbaycan xanımları ailə dəyərlərimizin bundan sonra da layiqincə yaşadılmasına çalışacaq, gənc nəslin Vətənə, torpağa məhəbbət, müstəqil dövlətçiliyə və azərbaycançılıq məfkurəsinə sədaqət ruhunda tərbiyəsinə böyük diqqət yetirəcək, ölkəmizin davamlı yüksəlişi naminə töhfələrinizi əsirgəməyəcəksiniz.

Hamınıza cansağlığı, səadət və işlərinizdə müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 6 mart 2019-cu il

VII Qlobal Bakı Forumu

Martın 14-dən 16-dək Azərbaycanın paytaxtında Prezident İlham Əliyevin himayəsi və Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə VII Qlobal Bakı Forumu keçirilib. Forumun işində 55 ölkədən 500-dən çox nümayəndə iştirak edib. "Dünyanın yeni xarici siyasəti" mövzusunda keçirilən Forumda fəaliyyətdə olan 5 prezident, 1 baş nazir, 2 baş nazir müavini, 42 sabiq dövlət başçısı və baş nazirlər, çoxsaylı analitiklər, jurnalistlər, gənc liderlər toplaşblar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev VII Qlobal Bakı Forumunun açılışında çıxış edib.

Prezident İlham Əliyevin nitqi

Əziz xanımlar və cənablar!

Əziz qonaqlar!

Əziz dostlar!

Azərbaycana xoş gəlmisiniz. Sizin hamınızı görməyimə çox şadam. Bu mühüm beynəlxalq tədbirdə bizimlə birlikdə olduğunuza görə sizə təşəkkür edirəm. Mən ilk növbədə Nizami Mərkəzinin qlobal beynəlxalq instituta çevrilməsinə verdikləri əhəmiyyətli töhfəyə görə dünən görüş keçirdiyim Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrləri – xanım Vike-Freyberqaya, cənab Serageldinə və İdarə Heyətinin üzvlərinə təşəkkürümü bildirmək istərdim.

Qlobal Bakı Forumu qlobal gündəlikdə duran aktual məsələlərlə məşğul olan ən mühüm beynəlxalq platformalardan biridir. Əvvəlki forumların mövzuları qlobal məsələlərin bugünkü gündəliyini əks etdirir. Düşünürəm ki, bu, xarici siyasətlə bağlı məsələlərlə, – bu, yeni xarici siyasət adlandırılır, – məşğul olmaq üçün çox yaxşı seçimdir. Çünki son forumdan bəri, xüsusilə ölkələr arasında münasibətlərdə, dünyada təhlükəsizlik və proqnozlaşdırılabilmə ilə bağlı məsələlərdə çox şey dəyişib. Mən çox şadam ki, forumun çoxsaylı iştirakçısı var. Forumda 55 ölkədən 500-dən çox nümayəndə iştirak edir. Qonaqlarımızın arasında 5 hazırkı prezident, 1 hazırkı baş nazir, 2 baş nazirin müavini və 42 sabiq dövlət və hökumət başçısı, görkəmli siyasətçilər, vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləri, jurnalistlər, alimlər, gənc liderlər var.

Bu gün bu zalda böyük intellektual potensial var, bu da, əslində, Forumun əhəmiyyətini əks etdirir. Qlobal gündəlikdə çox sayda beynəlxalq tədbir, konfrans var. Lakin keyfiyyət iştirakçıların siyahısına, onların təcrübəsinə və intellektual potensialına görə ölçülür. Bu səbəbdən, mən düşünürəm ki, Qlobal Bakı Forumunun dünya xəritəsində nadir yeri var. Əminəm ki, qarşıdakı günlərdə müzakirə olunacaq məsələlər beynəlxalq münasibətlərin gələcəyi, dünyanın gələcəyi ilə bağlı qərar verənlərin diqqətini cəlb edəcək.

Azərbaycanın xarici siyasəti barədə danışarkən mən deyərdim ki, o, çox dəyişməyib. Biz Azərbaycanın yeni xarici siyasəti barədə danışa bilmərik. Lakin sözsüz ki, regionda, dünyada vəziyyət dəyişir və biz xarici siyasət təşəbbüslərimizi dəyişən dünyaya uyğunlaşdırırıq. Lakin bizim xarici siyasətimiz əsas etibarilə sabit, proqnozlaşdırıla bilən və müstəqildir. O, bizim milli maraqlarımıza əsaslanır. Tərəfdaşlıq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq vasitəsilə regionumuzda və daha geniş coğrafiyada təhlükəsizlik, sabitlik istiqamətində ölkələrlə yaxın əlaqələrin qurulması Azərbaycanın prioritetlərindən biridir. Ona görə də Azərbaycan sonuncu Forumdan bəri xarici siyasət istiqamətləri ilə bağlı təşəbbüslərini davam etdirib. Düşünürəm ki, biz ənənəvi tərəfdaşlarımızla əlaqələrimizi gücləndirməyə, yeni dostlar qazanmağa, yeni körpülər tikməyə müvəffəq olmuşuq. Əlbəttə ki, istənilən ölkə, o cümlədən Azərbaycan üçün qonşularla münasibətlərin qurulması əsas prioritetdir. Bu mənada sonuncu Forumdan bəri bizim əlaqələrimiz güclənib. Biz qonşularımızla qarşılıqlı maraqlara, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan çox məhsuldar işçi münasibətlər qurmuşuq. Bu, nəqliyyat, enerji təhlükəsizliyi, ticarət və investisiya sahələrində daha çox körpü qurmağa kömək edir. Bu səbəbdən bizim qonşu ölkələrlə ənənəvi əlaqələrimiz regional təhlükəsizliyi təmin edir.

Regional təhlükəsizlikdən söhbət açarkən biz, əlbəttə ki, Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişədən danışmalıyıq. Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərinin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğalı davam edir. Bu işğal nəticəsində Azərbaycanın tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağ və ölkəmizin digər 7 rayonu işğal altındadır, bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün işğaldan əziyyət çəkir. Xalqımız etnik təmizləməyə məruz qalıb. İşğal olunmuş ərazilərdəki bütün tarixi abidələrimiz Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dağıdılıb və bu, işğal olunmuş ərazilərə iki dəfə faktaraşdırıcı missiya

göndərmiş ATƏT-in hesabatında öz əksini tapıb. Azərbaycan torpaqlarının işğalı beynəlxalq hüququn, əsas beynəlxalq təşkilatların müvafiq qətnamələrinin və qərarlarının kobud şəkildə pozulmasıdır. BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan qoşunlarının ərazilərimizdən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən 4 qətnamə qəbul edib və onlar Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilmir. BMT Baş Assambleyası, ATƏT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Parlamenti, Qoşulmama Hərəkatı və digər təşkilatlar oxşar qətnamə və qərarlar qəbul ediblər. Onlar beynəlxalq hüquqa, ədalətə əsaslanır və münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün hüquqi baza yaradır. Status-kvo qəbuledilməzdir. Danışıqları təşkil etmək üçün mandata sahib olan ATƏT-in Minsk qrupu ölkələrinin prezidentləri dəfələrlə bəyan ediblər ki, status-kvo qəbuledilməzdir və biz bunu tam dəstəkləyirik. Status-kvo dəyişməlidir və bunu etmək üçün Ermənistan öz qoşunlarını Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarmağa başlamalı, qaçqın və məcburi köçkünlərə öz evlərinə qayıtmağa imkan yaratmalıdır.

Ermənistan hökuməti danışıqların formatını dəyişmək üçün cəhdlər edib və biz hələ də bu cəhdləri görürük. Bu, tamamilə qəbuledilməz və qeyri-effektivdir. Biz bunu danışıqlar prosesini əngəlləmək cəhdi hesab edirik. Bu cür düşünən tək biz deyilik. Şadıq ki, beynəlxalq təşkilatlar bu fikri paylaşır. Bir qədər əvvəl ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrləri bəyanat yaydılar və faktiki olaraq Ermənistana açıq mesaj göndərdilər ki, onların danışıqlar formatını dəyişdirmək cəhdləri qəbuledilməzdir. Ondan bir neçə gün əvvəl Avropa İttifaqının yüksək rütbəli rəsmiləri eyni bəyanatla çıxış etdilər. Danışıqlar formatı uzun illər ərzində işlənilib hazırlanıb və onu dəyişmək üçün birtərəfli qaydada edilən istənilən cəhd danışıqlar prosesini əngəlləmək cəhdi kimi qiymətləndirilir və bütün məsuliyyət bunu etməyə çalışan tərəfin üzərinə düşür. Bu səbəbdən, birincisi, danışıqların formatı dəyişdirilə bilməz və ikincisi, danışıqlar nəticəyönümlü olmalıdır, sadəcə, danışıqlar xatirinə olmamalıdır. Azərbaycan bu prosesi davam etdirməyə hazırdır və danışıqların nəticəsi olaraq bizim ərazi bütövlüyümüz bərpa edilməlidir. Ərazi bütövlüyü beynəlxalq hüququn fundamental prinsipidir. Ərazi bütövlüyü ilə öz müqəddəratını təyin etmə arasındakı balans BMT-nin Nizamnaməsində, Helsinki Yekun Aktında çox aydın şəkildə izah olunub. Öz müqəddəratını təyin etmə ölkələrin ərazi bütövlüyünü pozmamalıdır. Ona görə də münaqişə beynəlxalq hüququn normalarına, BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələrinə əsasən və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməlidir.

Bizim xarici siyasət prioritetlərimiz həmçinin beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri əhatə edir. Biz müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar arasında körpülər yaradan müxtəlif təşəbbüslərdə fəal şəkildə iştirak edirik. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının və Avropa Şurasının üzvü olan az sayda ölkələrdən biri olaraq biz bu iki təşkilat arasında daha çox tərəfdaşlıq qurmaq üçün bu imkandan istifadə edirik. Azərbaycan İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında İslam həmrəyliyinin gücləndirilməsi, bəzi üzv ölkələr arasında gərginliyin azaldılmasında mühüm rol oynayır. Biz səylərimizin nümayişi olaraq iki il bundan əvvəl IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarını uğurla keçirdik. Ondan iki il əvvəl Azərbaycan I Avropa Oyunlarını keçirən ölkə oldu. Təsəvvür edirsinizmi, biz iki il ərzində eyni şəhərdə həm Avropa

Oyunlarını, həm də İslam Həmrəyliyi Oyunlarını keçirdik. Bu, əslində, bizim beynəlxalq arenadakı rolumuzu, ölkələri və sivilizasiyaları yaxınlaşdırmaq istiqamətində səylərimizi əks etdirir. Biz Avropa İttifaqının 9 üzv ölkəsi ilə strateji tərəfdaşlıqla bağlı bəyannamələr və razılaşmalar imzalamışıq və qəbul etmişik. Bu, üzv ölkələrin üçdəbiridir və həmçinin bizim Avropa ölkələri ilə fəal əməkdaşlığımızı nümayiş etdirir. Biz ötən il Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığımızın bütün əsas sahələrini əhatə edən, tərəfdaşlıq prioritetləri adlanan çox mühüm bir sənədi parafladıq. Bu sənəddə xüsusilə Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişənin həlli ilə bağlı məqam aydın əksini tapıb. Bu sənəddə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığına tam dəstək ifadə olunur. Ona görə də Ermənistanla münaqişəyə gəlincə, bir daha deməliyəm ki, bütün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar münaqişənin həllini bu prinsiplər əsasında görür. Münaqişənin həllinin yeganə yolu Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasıdır.

Azərbaycan müxtəlif ölkələrlə yaxın əməkdaşlıq imkanından istifadə edərək “Bakı Prosesi”nə start verdi. Ötən il biz “Bakı Prosesi”nin 10-cu ildönümünü qeyd etdik. Bu, bizim İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına və Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərini birgə toplantıya dəvət etməyimizlə başladı. Bu, çox uğurlu oldu və beləliklə, növbəti il biz daha bir görüş keçirdik və sonra BMT tərəfindən dəstəklənən bu format “Bakı Prosesi” adlandırıldı. Bu, 100-dən çox ölkəni əhatə edən həmin iki böyük beynəlxalq təşkilat arasında qarşılıqlı əlaqə və müzakirələrin yeganə formatıdır.

Multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasətidir. Azərbaycan dünyada multikulturalizm mərkəzlərindən biri kimi tanınır. Bunun tarixi kökləri var. Əsrlər boyunca Azərbaycan müxtəlif dinlərin və etnik qrupların nümayəndələrinin sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı yer olub. Biz fəxr edirik ki, müstəqilliyimiz bərpa olunandan sonra bu meyil gücləndi. Biz bu ideyaları qlobal arenada təbliğ etməyə çalışırıq. Ona görə də biz çoxsaylı tədbirlər, beynəlxalq konfranslar, mədəniyyətlərarası dialoq forumu, dünya dini liderlərinin forumu, BMT Sivilizasiyalar Alyansının forumu, Bakı Humanitar Forumu və bir çox başqa beynəlxalq tədbirlər təşkil edərək, xüsusilə fərqli fikirlər gördüyümüz zaman əsas diqqəti multikulturalizmlə bağlı məsələlərə yönəldirik. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi açıq şəkildə nümayiş etdirir ki, multikulturalizm dünyanı inkişaf etdirməyin, gərginlikləri azaltmağın, əməkdaşlığı və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirməyin yeganə yoludur. Azərbaycan nisbətən gənc müstəqil ölkədir. Lakin biz beynəlxalq ictimaiyyətdən çox güclü dəstək alırıq. Bunun sübutu olaraq mən bir neçə il əvvəl Azərbaycanın 155 ölkənin dəstəyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilməsini qeyd edərdim. Bu, onu göstərir ki, beynəlxalq ictimaiyyətin mütləq əksəriyyətinin Azərbaycana böyük dəstəyi və etimadı var. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü kimi biz təhlükəsizlik və mədəniyyətlərarası dialoqla əlaqədar əhəmiyyətli məsələlərin həllində çox mühüm rol oynadıq. Biz həmçinin qlobal təhlükəsizlik sahəsində rol oynayırıq. Biz sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edirik. Bu yaxınlarda biz Əfqanıstanda təhlükəsizliyi təmin edən hərbiçilərimizin sayını artırdıq. Biz həmçinin

koalisiya qüvvələrini çox mühüm nəqliyyat və logistika dəstəyi ilə təmin edirik. Azərbaycanın üzvü olduğu Şimal paylaşdırma şəbəkəsi çox etibarlı təchizat marşrutudur. Bu, həm də müasir infrastruktura, xüsusilə nəqliyyata investisiyaların yatırılması sayəsində mümkün olub. Sonuncu Qlobal Forumdan sonra keçən dövrdə biz Xəzər dənizinin Azərbaycan sahilində böyük dəniz ticarət limanının açılışını etdik. Bu dəniz limanı böyük həcmdə – ilkin mərhələdə 15 milyon tondan 25 milyon tonadək yükləri nəql etmək qabiliyyətinə malikdir və ölkələri yaxınlaşdırmaq baxımından çox mühüm rol oynayır.

Xarici siyasətdən danışarkən, əlbəttə ki, bizim bu siyasətin mahiyyətinə ehtiyacımız var. Xarici siyasətimiz, siyasi səylərimiz olmadan Azərbaycanın artıq sahib olduğu güclü nəqliyyat əlaqələrini qurmaq mümkün olmazdı. Bizim ölkəmizi regional nəqliyyat mərkəzinə çevirməklə bağlı bir neçə il bundan əvvəlki hədəflərimiz artıq öz nəticələrini verir. Azərbaycan Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin fəal iştirakçısıdır. 2017-ci ildə biz Gürcüstandan keçməklə Azərbaycan və Türkiyə arasında dəmir yolu xəttinin açılışını etməklə Avropa dəmir yolu ilə Asiya dəmir yolunu birləşdirdik. Ötən il dəniz limanının açılışı bu nəqliyyat şəbəkəsinin daha bir elementidir. Biz artıq Asiya ölkələrindən, Mərkəzi Asiyadan yüklər qəbul edirik. Biz bu yaxınlarda artıq Əfqanıstanın təbliğ etdiyi Lapis-Lazuli dəmir yolu və Şərq-Qərb dəhlizi ilə fiziki əlaqə əldə etdik. Biz artıq yeni mənbələrdən yüklər qəbul edirik. Bu, təkcə iqtisadi mənfəət deyil, həm də ölkələr arasında əlaqə, qarşılıqlı bağlılıq və yaxın əməkdaşlıq deməkdir. Beləliklə, nəqliyyat sahəsi beynəlxalq əlaqələrin mühüm sektorudur və bu, çox yaxşı tərəfdaşlıq ruhu yaradır.

Qlobal təhlükəsizlik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən daha bir sahə enerji sektorudur. Azərbaycan enerji təhlükəsizliyinə çox investisiya yatırır. Aparıcı enerji şirkətləri ilə bizim birgə layihələrimiz həm xalqımıza, ölkəmizə fayda verir, həm də Azərbaycanda, qonşu ölkələrdə on minlərlə iş yeri yaradır və bütün bunlar beynəlxalq tərəfdaşlığa gətirib çıxarır. Azərbaycan neft kəməri ilə Qara dənizi və Xəzər dənizini, dünyada ilk dəfə olaraq neft kəməri ilə Aralıq dənizi ilə Xəzər dənizini birləşdirdi. Hazırda biz “Cənub Qaz Dəhlizi” adlanan böyük layihə üzərində işləyirik. O, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Bolqarıstan, Yunanıstan, Albaniya, İtaliyanı birləşmiş kəmərlərin vasitəsilə əlaqələndirir. Kəmərin uzunluğu 3500 kilometrdir və yekun mərhələdədir. Ötən ilin may ayında biz Cənub Qaz Dəhlizinin rəsmi açılışını etdik. Ötən ilin iyununda isə onun mühüm hissələrindən biri olan TANAP-ın, yəni “Trans-Anadolu Boru Kəməri”nin açılışı oldu. Azərbaycan qazı artıq bu kəmərlə vasitəsilə nəql olunur və ümidvaram ki, gələn il layihə tam yekunlaşacaq. Bu, regionda ən böyük infrastruktur layihələrindən biridir. Qaz istehsalı və nəqlinə yatırılmış investisiyaların ümumi həcmi 40 milyard dollara yaxındır. Beynəlxalq maliyyə institutları bizə güclü dəstək verir və əlbəttə ki, korporativ vəsaitdən də istifadə olunur. Bu, enerji təhlükəsizliyi, enerji əməkdaşlığı və ölkələr arasında əməkdaşlıq layihəsidir. Bizim planlarımız bugünkü formatın hüdudlarından kənara çıxır. Biz artıq Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Monteneqro kimi Balkan ölkələri ilə “Anlaşma Memorandumu” imzalamışıq. Ümidvaram ki, növbəti mərhələdə biz bu

ölkələrlə həm də fəal əməkdaşlığa başlayacağıq. “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinə bu və ya digər yolla qoşulmağı planlaşdıran ölkələrin coğrafiyası genişlənir. Bu, enerji və nəqliyyat təşəbbüslərinin geniş beynəlxalq əməkdaşlığa yol açdığını əyani şəkildə göstərir. Düşünürəm ki, biz enerji və nəqliyyat sektorlarında Asiya, Qafqaz, Avropa ölkələrini və Avropa İttifaqına üzv ölkələri əhatə edən beynəlxalq əməkdaşlığın yeni geniş formatını yaratmışıq. Bu, həqiqətən də, qiymətli töhfədir və biz hələ bu prosesin başlanğıcındayıq. Çünki biz hələ icra mərhələsindəyik. Bütün bu layihələr həyata keçiriləndən sonra iqtisadi stimulyat, iqtisadi fayda olacaq, bu ölkələrdə on minlərlə iş yeri açılacaq və bu, ölkələri yaxınlaşdıracaq.

Çıxışımın əvvəlində qeyd etdim ki, Azərbaycanın xarici siyasəti müstəqildir və milli maraqlara əsaslanır. Bunun əsasında təkə bizim siyasi iradəmiz deyil, həm də iqtisadi inkişafımız dayanır. Son 15 ildə iqtisadiyyatımız 3,2 dəfə artıb. Biz Azərbaycanın əsas infrastruktur layihələrini tamamlamağa, maliyyə vəziyyətimizi əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa müvəffəq olduq. Xarici borcumuzun səviyyəsi çox aşağıdır, ümumi daxili məhsulun təxminən 19 faizinə bərabərdir və ehtiyatlarımız borcumuzdan 4-5 dəfə çoxdur. Beləliklə, Azərbaycanın maliyyə sabitliyi, iqtisadi inkişafı ölkəmiz üçün imkanlar yaratmaqla yanaşı, qonşu ölkələrə investisiya yatırmağa və daha çox körpü qurmağa imkan verir.

Düşünürəm ki, Forumun gündəliyi çox məharətlə seçilib. Siz bu gün narahatlığa səbəb olan ən mühüm və aktual məsələlərə toxunacaqsınız. Mən tam əminəm ki, məhsuldar müzakirələriniz və tövsiyələriniz tərəfdaşlığın güclənməsinə və gərginliklərin azalmasına yol açacaq. Foruma uğurlar arzulayıram! Təşəkkür edirəm!

Forum iştirakçılarının çıxışlarından

Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri İsmail Serageldin:

- Zati-aliləri, xanımlar və cənablar!

Artıq dünyanın aparıcı tədbirləri sırasında öz yerini tutan VII Qlobal Bakı Forumunda sizi salamlamaqdan məmnunam. Builki Forumun mövzusu sanki dünyanın tektonik hərəkətinə bənzər bir mövzudur. Nəticə olaraq insanların taleyində bir axın var ki, onları ən aşağı səviyyədən ən yüksəyə qaldıra bilər. Bu fürsəti qaçırsanız, həyatda uğursuzluqlara düşər olacaqsınız. Hazırda durğun dənizin üzərindəyik. Lazımı anda bu fürsətdən istifadə etməliyik, yoxsa uğur bizdən yan keçəcək. Biz bu fürsəti qaçırmamalıyıq, çünki buraya açıq zəhin və sağlam iradə ilə gəlmişik.

* * *

Əfqanıstan İslam Respublikasının Prezidenti Məhəmməd Əşrəf Qani:

- Düşünürəm ki, bu Forum dünya siyasətinə yeni elementlər gətirəcək və beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirəcək. Əlamətdar haldır ki, bu Qlobal Forumun mövzusu mücərrəd deyil, bu forumdakı müzakirələr dünyanın gələcəyinin konturlarını cızacaq.

Mən bu kürsüdən möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyevə öz dərin minnətdarlığımı bildirmək istərdim. Həmçinin Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrlərinə, yüksək qonaqpərvərliyə görə Azərbaycan xalqına və hökumətinə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Çox sağ olun!

* * *

Bosniya və Herseqovina Rəyasət Heyətinin üzvü Şefik Caferoviç:

- Mən Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzini təbrik edirəm ki, belə bir Forum keçirir. Sizinlə birlikdə burada olmaq, hamımızı narahat edən məsələləri müzakirə etmək mənim üçün çox xoşdur.

Həqiqətən də çox böyük dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdə yaşayırıq. Heç bir ölkə bu çətinliklərin və problemlərin öhdəsindən təkbaşına gələ bilməz. Ona görə inteqrasiyanın vacibliyi göz qabağındadır və siyasətlər məhz buna görə hazırlanmalıdır.

* * *

Moldova Prezidenti İqor Dodon:

- Mən ilk növbədə möhtərəm Prezident İlham Əliyevə VII Qlobal Bakı Forumuna dəvətə görə təşəkkürümü bildirmək istərdim.

Xüsusilə vurğulamaq istəyirəm ki, ötən illərdə istər qlobal, istərsə də regional səviyyələrdə təhlükəsizlik tam təmin olunmayıb. Ümumiyyətlə, biz bu gərginliyin azalmasını müşahidə edə bilmirik. Yeni çağırışlar, yeni risklər artmaqdadır. Biz bu gün və sabah burada yeni xarici siyasət məsələləri haqqında danışacağıq. Əlbəttə, heç də asan dövrdə yaşamırıq və əminəm ki, bu zaldakı liderlərin əksəriyyəti belə düşündür.

* * *

Monteneqro Prezidenti Milo Cukanoviç:

- Azərbaycan, xüsusilə son illər ərzində, çox vacib beynəlxalq forumlar təşkil edir və bununla, əlbəttə ki, qlobal və regional sabitliyə öz töhfəsini verir. Bu, gözəl ölkənin və xalqın dünyaya töhfəsi deməkdir. Düşünürük ki, biz burada çox vacib məsələləri müzakirə edirik. Bu, əlbəttə, dünyanın yeni siyasətinin başlıca məqsədi olmalıdır.

* * *

Bolqarıstanın Baş Naziri Boyko Borisov:

- Mən də ölkəmlə Azərbaycan arasında çox gözəl münasibətlərin əsasını qoyan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinə minnətdarlığımı bildirmək istərdim ki, belə bir gözəl tədbiri ərəşəyə gətiriblər. Düşünürəm ki, gələcəkdə də biz belə bir forumda bərabər iştirak edəcəyik. Azərbaycanın Birinci xanımına da xüsusi minnətdarlıq düşür. Çünki Bolqarıstanda tarixi kilsə və abidələrin bərpasına Azərbaycanın Birinci xanımının bilavasitə töhfəsi olmuşdur. Biz bu töhfəni yüksək qiymətləndiririk.

* * *

İtaliyanın Azərbaycandakı səfiri Augusto Massari Prezident Sercio Mattarellanın müraciətini Forum iştirakçlarına çatdırdı:

- "Hörmətli həmsədrilər və Forum iştirakçıları. Məni bu Forumla dəvət etdiyinizə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Təəssüflər olsun ki, mən Forumda iştirak edə bilmədim. Buna baxmayaraq sizin hamınıza çox düzgün seçim etdiyinizə görə və düzgün deyə seçdiyinizə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Bu möhtəşəm Forum məhz Bakıda, çox gözəl şəhərdə təşkil olunub. Cənab Prezident İlham Əliyev öz nitqi ilə bu Forumu daha da şərəfləndirir, Forumda müxtəlif məsələlərdən – həm uğurlardan, həm də dünyanın qarşılaşdığı problemlərin həlli yollarından söhbət açılır. Eyni zamanda, müzakirələrdə dünyanın cavabdehliyi haqqında danışılır. Ən əsası da odur ki, bu məsələlərin həllində həm hökumətlərin, həm də ictimaiyyətin iştirakının vacibliyi vurğulanır. Sizi ən xoş arzularımla salamlayıram. Sağ olun!"

* * *

Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Azərbaycandakı səfiri xanım Karol Krofts Birləşmiş Krallığın Baş Naziri Tereza Meyin Forum iştirakçlarına müraciətini oxudu:

- "Mən VII Qlobal Bakı Forumunun iştirakçılarını salamlayıram. Xüsusilə cənab Prezident İlham Əliyevə ev sahibliyi etdiyinə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Bu Forumda dünyanı maraqlandıran müxtəlif məsələlər müzakirə olunur. Böyük Britaniya ilə Azərbaycan çox güclü əlaqələrə malikdir. Bu diplomatik əlaqələr hələ 1992-ci ildə yaradılmışdır. Mən cənab Prezidentlə müzakirələrdə iştirak etmişəm. Eyni zamanda, strateji enerji əməkdaşlığına dair məsələləri müzakirə etmişik. Bu müzakirələrdə məqsəd, sadəcə, indiki dövr üçün deyil, gələcək onilliklər boyunca qarşılıqlı təhlükəsizliyi təmin etməkdir. Bir çox sahələrdə əməkdaşlığımız davam edir. Biz bu əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirməyə davam edirik. Ən vacibi də odur ki, bu əməkdaşlığın təməli çox möhkəmdir. Bu bünövrə məhz qarşılıqlı hörmətə əsaslanır. Bu Forum dünyadakı müxtəlif ölkələr arasında sülhün və əməkdaşlığın təşviqinə yönəlmişdir. Mən bu istiqamətdəki bütün fəaliyyətləri dəstəkləyirəm. Forumun işinə uğurlar arzulayıram".

* * *

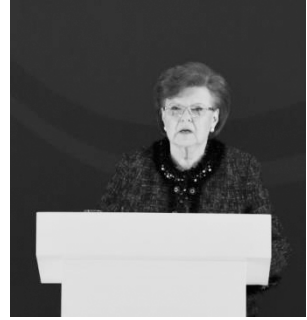
BMT İnkişaf Proqramı rəhbərinin müavini, Avropa və MDB üzrə Regional Bürosunun direktoru Miryana Eqqer BMT-nin Baş katibi Antonio Quterresin Foruma müraciətini oxudu:

- "Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinə VII Qlobal Bakı Forumunun təşkili üçün təşəkkür edirəm. Dünyamız bir paradoksla qarşılaşıb: çətinliklər bir-biri ilə əlaqəli olduğu halda, onların həllinə yönəlmiş səylər əlaqəsizdir. Ekoloji təhlükə və silahlı münaqişələrdən tutmuş, artan bərabərsizlik və dözümsüzlüyə qarşı çoxtərəfli əməkdaşlığa hər zamankından daha çox ehtiyac var. Lakin sadə dildə desək, bu, kifayət deyil. Digər qurumlar, regional təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyəti, özəl sektor və başqa tərəfdaşlarla çoxtərəfli əməkdaşlıq olduqca zəruridir. Bu tərəfdaşlıq ruhunda dialoqa sadıqlığınızı alqışlayır və məhsuldar müzakirələr keçirməyinizi arzu edirəm".

* * *

Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri Vayra Vike-Freyberqa:

- İlk növbədə cənab Prezidentə ev sahibliyi və himayədarlıq etdiyinə görə Beynəlxalq Şura adından təşəkkürlərimi bildirmək istəyirəm. Çox sağ olun, cənab Prezident, həqiqətən də Sizin dəstəyinizin rolu çox böyük olub. Bu Forum yeni xarici siyasət mövzusunda həsr olunmuşdur. Burada biz müxtəlif məsələləri müzakirə edirik, çox aktual məsələlərə toxunuruq, dünyanın indiki vəziyyətini nəzərdən keçiririk. Vacib olan odur ki, biz dini və ya ideoloji fərqlərə əsaslanaraq, Tövratda da qeyd edildiyi kimi, ayrılmayaq.

Dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqdan əməkdaşlığa doğru

Martın 5-də Bakıda Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQİDK) və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMİ) birgə təşkilatçılığı ilə "Dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqdan əməkdaşlığa doğru" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilib.

Konfransda ABŞ-ın ölkəmizdə səfərdə olan nümayəndə heyətinin üzvləri, Kabardin-Balkar Respublikasının müftisi, İmam Əbu-Hənifə adına Şimali Qafqaz Universitetinin rektoru, o cümlədən tanınmış dövlət, din və elm xadimləri, dini konfessiya rəhbərləri, dövlət, hökumət və ictimaiyyət nümayəndələri iştirak ediblər.

* * *

Tədbiri giriş sözü ilə açan DQİDK sədri Mübariz Qurbanlı Azərbaycan-dakı nümunəvi dövlət-din münasibətlərindən danışdı. Bildirib ki, Azərbaycanın dövlət-din münasibətlərində uğurlarının səbəbi dinlə bağlı siyasətin lap başdan sağlam, düzgün istiqamətdə qurulmasıdır: "Məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı nəticəsində ölkəmizdə din sahəsində sabitlik əldə edilib, dövlət-din münasibətlərinin beynəlxalq hüquq normaları müstəvisində tənzimlənməsi, dini konfessiyalar arasında dözümlülük mühitinin qorunub-saxlanması və daha yüksək səviyyədə inkişafı istiqamətində böyük işlər görülüb, dini icmala-

rın və ibadət ocaqlarının fəaliyyəti üçün hüquqi-mənəvi şərait yaradılıb. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlət-din münasibətləri modeli hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən zamanın tələblərinə uyğun olaraq daha da gücləndirilib və elə bir səviyyəyə çatdırılıb ki, artıq bu model dünyada nümunə kimi qəbul olunur”.

Dövlət komitəsinin sədri vurğulayıb ki, əgər müstəqilliyimizin ilk illərində ölkəmiz dinlərarası, mədəniyyətlərarası, sivilizasiyalararası dialoqun iştirakçısı idisə, hazırda Azərbaycan dünyada beynəlxalq təhlükəsizliyə ciddi təhdid olan dini və etnik zəminli nifaqların qarşısının alınmasında öz əməli fəaliyyəti ilə hərəkətverici qüvvəyə çevrilib.

2016-cı ilin ölkəmizdə “Multikulturalizm İli”, 2017-ci ilin isə “İslam Həmrəyliyi İli” elan edildiyini xatırladan Mübariz Qurbanlı bu addımların dünya xalqları və mədəniyyətləri arasında qarşılıqlı hörmət

və anlayışı, əməkdaşlıq və dialoqu təşviq edən xoşməramlı çağırış olduğunu qeyd edib, bu istiqamətdə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi ilə birgə yüksək səviyyəli beynəlxalq konfransların təşkil olunduğunu bildirib. Əlavə edib ki, bu cür konfransların davam etdirilməsi məqsədilə Prezident İlham Əliyevin tapşırığı əsasında QMİ-nin nəzdində Bakı Beynəlxalq Dinlərarası və Sivilizasiyalararası Əməkdaşlıq Mərkəzi yaradılıb.

* * *

Konfransda çıxış edən QMİ-nin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə deyib ki, Azərbaycanda milli və bəşəri dəyərlərə hər zaman böyük önəm verilib. Ölkəmizdə dini-mənəvi irsə ehtiram, müxtəlif mədəniyyətlərin dialoqu, tolerantlıq ənənələri olduqca yüksək səviyyədədir. Milli və dini tolerantlıq dövlət səviyyəsində dəstəklənir. Etnik və dini müxtəliflik ölkəmizin milli sərvəti kimi dəyərləndirilir: “Bu, bizim qürur mənbəyimizdir. Təbii ki, burada siyasi iradə böyük önəm daşıyır. Dövlət-din münasibətlərinin əsasını xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev qoyub və hazırda bu münasibət yüksək səviyyədə davam və inkişaf etdirilir. Prezident İlham Əliyev dünya miqyasında multikulturalizm ideyasının fəal təbliğatçısı, mədəniyyətlərarası əməkdaşlığa dair “Bakı Prosesi”nin müəllifidir. Ölkəmiz artıq mədəniyyətlərarası, dinlərarası dialoqa dair mötəbər beynəlxalq tədbirlərin, o cümlədən Dini Liderlərin Ümumdünya Sammitinin keçirildiyi ənənəvi məkana çevrilib”.

QMİ sədri qeyd edib ki, Prezident İlham Əliyevin global miqyasda dəyər kəsb edən təşəbbüsləri bəşəriyyətin ümumi inkişafına, sülh və dinc birgəyaşayış amallarına xidmət edir: “Tolerantlıq ənənələrimizin, mədəni-mənəvi irsimizin

təbliğində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri var. Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın yüksək mənəvi dəyərlərə dünya miqyasında ali himayəsi ən yüksək qiymətə layiqdir. Müasir Azərbaycan dini dəyərlərə ən yüksək ehtiramın, dini abidələrə, o cümlədən məscidlərlə yanaşı, xristian və yəhudi dini məbədlərinə dövlət səviyyəsində qayğı və himayənin mövcud olduğu nümunəvi məkandır. Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyalar arasında tarixən oynadığı mənəvi körpü rolunu bu gün də layiqli şəkildə davam etdirir. Azərbaycanda din-dövlət münasibətlərinin yüksək səviyyəsi bütün bu uğurlarımıza rəvac verən məqamlardandır”.

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə daha sonra vurğulayıb ki, konfessiyalararası anlaşma, dinlərarası dialoq, müxtəlif din xadimlərinin birgə əməkdaşlığı milyonlarla insan üçün ən gözəl örnəkdir. Məzhəbindən asılı olmayaraq bölgə müsəlmanlarının tarixi dini mərkəzi olan Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi dinlərarası dialoq sahəsində malik olduğu təcrübəni məhz bu istiqamətdə davam və inkişaf etdirir. QMI nəzdində yaradılmış Bakı Beynəlxalq Dinlərarası və Sivilizasiyalararası Əməkdaşlıq Mərkəzinin fəaliyyəti məhz bu məramı xidmət edir. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi ilə Mərkəz arasında əməkdaşlıq öz bəhrəsini verir. Bu gün bütün problemlərin fəvqündə duran sülhün qorunması məsələsinin həllində, habelə terrorizmin, islamofobiyanın, antisemitizmin, ekstremizmin və radikalizmin qarşısının alınmasında dövlət rəhbərlərinin, ictimai və dini qurumların liderlərinin birgə əməkdaşlığı vacibdir.

* * *

ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Šnayer konfransdakı çıxışında bildirib ki, Azərbaycan dinlərarası və məzhəblərarası münasibətlərə görə bütün dövlətlərə nümunə ola bilər: “Burada multikulturalizmin ən gözəl forması mövcuddur. Azərbaycanda yüzillər ərzində tolerantlıq, dini dözümlülük formalaşmışdır. Azərbaycan Prezidenti bu münasibətlərin qorunub saxlanması üçün bütün səyləri göstərir. Bugünkü konfrans Azərbaycandakı dini konfessiyalarla ABŞ-dakı yəhudi və yevangelist xristian icmaları arasında əlaqələrin qurulması və gələcək əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir”.

Mark Šnayer Azərbaycanın multikultural və tolerantlıq sahəsindəki modelinin dünya ölkələri sırasında qabaqcıl yer tutduğunu vurğulayıb.

* * *

Konfransda çıxış edən Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov ölkəmizin dövlət-din münasibətləri sahəsində qazandığı uğurlardan danışmışdır. Bildirib ki, Azərbaycan dövləti ölkə vətəndaşlarının

dini etiqad azadlığına onların hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi kimi yanaşır. Azərbaycan vətəndaşlarının dini etiqad azadlığının təmini ölkə qanunvericiliyində əksini tapıb. E.Nəcəfov vurğulayıb ki, Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olmasına nümunə kimi ölkədə milli etiqad azadlığı ilə yanaşı, bütün din və məzhəblərin qanun qarşısında bərabərliyini misal çəkmək olar: “Azərbaycan əhalisinin 96 faizi müsəlmandır. Buna baxmayaraq, dövlət dinlər arasında heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermir. Dövlət-din münasibətlərinə dair daha bir nailiyyət ondan ibarətdir ki, dövlət dini icmaların hər birinə lazımi kömək, o cümlədən maliyyə dəstəyi göstərir. Son dövrlərdə Bakıda və regionlarda çoxsaylı kilsə və məbədlər, yəhudi sinaqoqları əsaslı təmir edilib”.

E.Nəcəfov bildirib ki, Azərbaycanda tolerantlıq mühitinin daha da gücləndirilməsi daim dövlətin nəzarətində saxlanılır. Ölkəmizdə dini azadlığın yüksək səviyyədə təmin edilməsi, bütün dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olması, dini qurumlara dövlət dəstəyinin göstərilməsi ölkə daxilində dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət əsasında qurulmasına səbəb olub.

* * *

Multikulturalizmin Azərbaycan xalqının həyat tərzini olduğunu deyən Milli Məclis Sədrinin müavini Bahar Muradova konfrans iştirakçılarının nəzərinə çatdırıb ki, bu gün Azərbaycan dünyada dialoq mərkəzinə çevrilib, sülh çağırışları edən ölkə imici qazanıb: “Ölkəmiz dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə yüksək səviyyədə əməl edir. İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində böyük uğurlara nail olunub. Azərbaycan BMT qarşısında götürdüyü bütün öhdəliklərə ciddi əməl edir. Ölkəmizdə etiqad azadlığı əsaslı şəkildə təmin olunub”.

B.Muradova vurğulayıb ki, Azərbaycan insanların etnik mənsubiyyətindən, dini inancından, dünyagörüşündən asılı olmayaraq vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna cəlb olunması və bərabər hüquqlarla təmin olunması istiqamətində müsəlman Şərqiində ilk addımı atıb: “Bu, bütün dünyanı, demokratik cəmiyyətləri hədəf götürən insanlığın nailiyyətidir. Bu gün dinlər və dini konfessiyalar arasında, xalqlar və dinlər arasında harmoniya, dialoq və əməkdaşlığa nail olmaq üçün hamının bu dünyaya və taleyimizə cavabdeh olduğunu anlaması lazımdır”.

* * *

“İqls Vinqs” təşkilatının qurucusu və rəhbəri yepiskop Robert Störns ölkəmizin dinlərarası əməkdaşlığa verdiyi töhfələr barədə danışib. O, çıxışında Azərbaycandakı dinlərarası harmoniyayı, tolerantlığı, ölkəmizdə bütün dini bayramların xüsusi təmtəraqla qeyd edilməsini yüksək dəyərləndirib.

* * *

“Dini etiqad azadlığı yeganə hüquqlardandır ki, insan hüquqlarını sadaladıqda birinci yerdə olmalıdır” deyən Milli Məclisin İctimai birliklər və dini qurumlar komitəsinin sədri Siyavuş Novruzov qeyd edib ki, bu hüququn pozulması digər hüquqların da pozulmasına səbəb olur. O bildirib ki, Azərbaycanda həm qanunun aliliyi, həm də ənənələrin möhkəmliyi dini münasibətlərin inkişafına xidmət edir: “Dini etiqad azadlığı həm təbii, həm də konstitusiya ilə tənzimlənən yeganə hüquqdur. İnsan hüquqları arasında dini etiqad azadlığının xüsusi önəmi var. Çünki istənilən dini etiqad azadlığına qarşı atılan addım insanların digər hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə dini etiqad azadlığı yüksək səviyyədə təmin olunub. Əlbəttə, cəmiyyətlərin, ölkələrin dayanıqlı inkişafı üçün dövlət-din münasibətləri çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanda bu münasibətlər ən yüksək səviyyədə tənzimlənir”.

* * *

Milli Məclisin deputatı Mixail Zabelin Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olduğunu bildirərək, burada müxtəlif din və dillərin nümayəndələrinə qayğı göstərildiyini, həssas münasibət bəsləndiyini xüsusi vurğulayıb.

* * *

Konfransda çıxış edən Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin sədri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti akademik İsa Həbibbəyli qeyd edib ki, artıq dünyanın müxtəlif ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda dinlər, mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq vasitəsilə bəşəriyyəti yeni bir nizama gətirmək, ədalətli cəmiyyət qurmaq fikrinə daha çox istinad edilir: “Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə dialoq mühitinin formalaşması və möhkəmlənməsi istiqamətində aparılan iş Azərbaycanı multikultural və tolerant ölkə modeli səviyyəsinə qaldırıb. Azərbaycanda bütün dinlərin, təriqətlərin nümayəndələri tolerant bir mühitdə, dinc yanaşı fəaliyyət göstərirlər. Bunun sayəsində ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitlik hökm sürür”.

Komitə sədri qeyd edib ki, dinlərarası və sivilizasiyalararası münasibətlərin ayrı-ayrı aspektlərinin, təcrübələrinin və modellərinin belə konfranslar vasitəsilə beynəlxalq müstəvidə daha çox müzakirə olunması və tolerantlığın Azərbaycan modelinin örnək kimi dünya ölkələrinin nümayəndələrinə çatdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır.

* * *

Milli Məclisin deputatı Yevda Abramov çıxışında qeyd edib ki, bu gün dünyada dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqa böyük ehtiyac var. Azərbaycanda tolerantlıq mühitinin qorunub saxlanmasına dövlət səviyyəsində həmişə xüsusi diqqət yetirilib. O, konfrans iştirakçılarının Azərbaycan həqiqətlərinin, tolerantlıq mühitinin təbliğatçılıqlarına çevriləcəyinə əminliyini ifadə edib.

* * *

Rusiyanın Kabardin-Balkar Respublikasının müftisi Həzrətəli Casayev çıxışında Azərbaycandakı nümunəvi dövlət-din münasibətlərindən bəhs edərək bildirib ki, qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin geniş vüsət aldığı müasir dünyada islamofobiya, antisemitizm, ksenofobiya halları müşahidə olunur. Terrorizm, separatçılıq, dindən sui-istifadə halları artır. Bu cür hadisələrin yaşandığı bir zamanda Azərbaycanın dünyaya təqdim etdiyi multikulturalizm modelinə və mədəniyyətlərarası dialoqa ciddi ehtiyac var. Azərbaycandakı tolerant mühit təkcə bölgədə deyil, bütün beynəlxalq aləmdə yüksək qiymətləndirilir.

Konfransın Braziliyadan, BƏƏ-dən, ABŞ-dan olan iştirakçıları Teofilo Key Hayaşi Marcelino, Benjamin Riçard, Adam Daniel Mesa çıxış edərək ölkəmizdəki multikultural dəyərlərdən, dinlərarası harmoniyadan və bu sahədə əldə olunmuş nailiyyətlərdən bəhs ediblər.

Rus Pravoslav Kilsəsi Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşein, Bakı şəhəri Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, Azərbaycan Respublikasında Katolik Kilsəsinin Apostol Prefekturasının yepiskopu Vladimir Fekete, Avropa yəhudilərinin Bakı dini icmasının sədri Aleksandr Şarovski, Alban-Udi Xristian icmasının rəhbəri Robert Mobili, Gürcü yəhudilərinin Bakı dini icmasının sədri Abiq Çaruxçev, Bakı şəhəri Yevangelist Məsihi Baptistlərinin “Aqape” dini icmasının pastoru Samir Sadıqov, Xilaskar Yevangelist Lüteranlarının Bakı dini icmasının sədri Vera Nesterova, Bakı şəhəri “Azərbaycan Bibliya Cəmiyyəti” Xristian dini icmasının rəhbəri Rasim Xəlilov çıxışlarında Azərbaycanda bütün dini konfessiya nümayəndələrinə yaradılmış bərabərhüquqlu şəraitdən, bu sahəyə göstərilən dövlət qayğısından bəhs ediblər. Onlar Azərbaycanın tolerantlıq və multikulturalizm sahəsindəki təcrübəsinin bütün dünyada təbliğ və təşviq edilməsinin vacibliyini diqqətə çatdırıblar.

Sülh, əməkdaşlıq naminə bir araya gələn ölkələr və dinlər arasında ünsiyyət platformasının daha da dərinləşdirilməsi istiqamətində müzakirələrlə başa çatan konfransdan sonra yerli və beynəlxalq mətbuat nümayəndələri üçün bri-finq keçirilib, jurnalistləri maraqlandıran suallar ətrafı cavablandırılıb.

Konfrans çərçivəsində Azərbaycanın tarixi-dini abidələrinin fotolarından ibarət sərgi təşkil olunub

Etibar NƏCƏFOV

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Həcər VERDİYEVA

tarix elmləri doktoru, professor

İsaxan VƏLİYEV

hüquq elmləri doktoru, professor

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları qədim dövrdə Azərbaycan ərazisində mövcud olan tayfa ittifaqları və qədim dövlətlərlə bağlı olmuşdur.

Təbrizdən şimalda yerləşən Aratta dövlətinin dini-dünyəvi baxışları Cənubi Mesopotamiyada yerləşən şumer və akkad şəhər dövlətlərinin allahları ilə bağlı olmuş və bu, Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarının köklərini təşkil etmişdir. Belə ki, Aratta əhalisi olan kutilər və lullubelər şumerlərin sevgi və hərb ilahəsi İnannaya, Ay tanrısı Nannaya, külək tanrısı Enlilə sitayiş etmişlər. Eyni zamanda arattalılar Akkad Ay tanrısı olan Sueni ölkələrinin ilahə və Ay tanrısı kimi qəbul etmiş, şimşək tanrısı Adada da səcdə etmişlər. Beləliklə, Aratta dövlətinin dini sistemi Qədim Şərq sivilizasiyasının mərkəzlərindən olan Mesopotamiya qatlarına bağlı olmuş və bu da Azərbaycanın ilkin multikultural siyasi qaynaqlarını təşkil etmişdir.

E.ə. I minilliyin əvvəllərində tarix səhnəsinə gələn Manna mədəniyyəti kuti və lullubelərin mədəni qaynaqları əsasında təşəkkül tapmışdır. Manna mə-

dəniyyətinin təşəkkülündə lullubelərlə yanaşı digər tayfalar və tayfa qrupları – hurri qrupları, damehranlılar, nikimxilər, turukkilər, uruatrilər və başqaları da iştirak etmiş, e.ə. VII əsrin 70-ci illərində skif (işkuz, aşkuz) tayfaları da bu prosesə qoşularaq, Azərbaycanın ilkin multikultural qaynaqlarına öz mədəni laylarını gətirmişlər. Həsənlidə tapılan qızıl cam mənallıların Misir və Ön Asiya teoloji dünyası ilə bağlılığını əks etdirmiş, camda təsvir edilmiş Külək, Günəş və Ay tanrılarının baş geyimində təsvir edilən qanadlar Ön Asiyada geniş yayılmış hurri ənənəsi ilə bağlı olmuşdur.

Əhəməni sivilizasiyası Azərbaycanın maddi-mənəvi mədəniyyətində, ictimai-siyasi və teoloji həyatında öz izini qoymuş, Əhəməni cəmiyyətində geniş yayılan Zərdüştilik allahlarından olan Anahita və Mitra kultu kimi tanınan Ahura Mazdaya o dövrdə yalnız farslar deyil, onlarla bərabər digər tayfalar da sitayiş etmiş və bu tayfalar sırasında Azərbaycan əhalisi də olmuşdur. Belə ki, Avestada itə olan sitayiş eyni ilə Alban tayfalarında və Kaspilərdə də müşahidə olunmuş və ya meyitlər Baktriyada olduğu kimi kaspilərdə də quşlara yem olmuşdur.

Beləliklə, Qədim Şərq dünyasının mədəni qatlarının elementləri Azərbaycan multikulturalizminin ilkin siyasi qaynaqlarında öz izini qoymuşdur.

Eramızın I əsrinin ortalarından Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarına dini-ideoloji baxışların yeni qatı daxil olur. Ölkə çoxallahlıqdan təkallahlıqə keçir, xristian apostol missionerləri Faddey, Varfolomey, Yelisey ölkədə xristianlığı yaymağa başlayırlar.

Bu yeni ideoloji qat Qafqaz Albaniyasının ilkin olaraq şimal hissəsində cəmiyyətin sosial həyatına daxil ola bilmiş və ölkənin cənub hissəsində politeizm inancları öz mövqələrini o dövrdə qorusa da, Alban katolikosu Lazar (III əsrin sonu – IV əsrin ilk rübü) bu məkanda xristian dininin təbliğatını aparmışdı. Katolikos Lazarın bu fəaliyyəti ölkədə bütperəst-xristian münasibətlərinin paralel şəkildə mövcud olmasını və Azərbaycanda multikultural mühitin inkişafını göstərir.

IV əsrin birinci otuzilliyində xristianlıq Qafqaz Albaniyasında dövlət dini elan edildikdən sonra xristian hökmdarlar bütperəstliyə qarşı dözümlülük nümayiş etdirir, heç bir zorakı tədbirə yol vermirdilər. Arşakilər dövründə Qafqaz Albaniyası ərazisində bidətçi hesab edilməyən xarici missionerlərin fəaliyyəti üçün, demək olar ki, heç bir məhdudiyət qoyulmamışdı. Məsələn, təqribən 338-ci ildə Suriya rahibləri tərəfindən Qafqaz Albaniyasının Haku kəndində monastır (vəng) inşa edilmişdi.

Qafqazın ən qədim kilsəsi olan, 340-cı ildə avtokefal olmuş Alban Apostol kilsəsi V əsrdən başlayaraq xristian dünyasında monofizit və diofizitlər arasında gedən ideya mübarizəsini yaşasa da, xristian ehkamları ilə bağlı müxtəlif mövqələrdə duran alban ruhaniləri kilsə strukturlarında vəzifə tuta bilirdilər.

Bu dövrdə ölkə əhalisinin etnik tərkibində də bir sıra dəyişikliklər baş verir, münbit zəmində tolerantlıq mühiti öz inkişafını tapırdı. V əsrdə Qafqaz Albaniyasında yerli tayfalarla bərabər gəlmə tayfalar da yaşayırdı. Mingəçevir-

də açılan qəbir abidələri belə bir reallığı göstərib ki, Qafqaz Albaniyasında monqoloid irqinə məxsus insan qrupları da məskunlaşmışdır. Monqoloidlərin avropoidlərlə eyni məzarlıqda dəfn olunması Qafqaz Albaniyasında irqi ayrışikliyin olmadığını təsdiqləyir. Bu dövrdə “şimal” xalqları olan xəzərlərlə qarışıq nikahlar tarixin sonrakı mərhələsində də davam etmiş, dövlətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün nikah diplomatiyasına yer verilmiş, məsələn, Girdiman knyazı Cavanşir 664-cü ildə bütərəst Xəzər xaqanının qızı ilə evlənmişdi.

Erkən orta əsrlərdə ölkədə salınan şəhərlər də polietnik Qafqaz Albaniyasının müxtəlifçəllərini aydın şəkildə göstərirdi. Belə ki, III Mömin Vaçaqan dövründə Dərbənd şəhərində xristian albanlar atəşpərəst farslar və bütərəst xəzər-hun tayfaları ilə birgə yaşayırlar, tolerant mühitin inkişafı yüksələn xətlə gedirdi.

VII əsrin ortalarında Azərbaycan Ərəb xilafətinin tərkibinə qatıldı və Azərbaycan multikulturalizminin siyasi-hüquqi qaynaqlarına yeni, mükəmməl ideologiya – İslam dini qatıldı. İslam dininin yayılması ölkə əhalisinin bu dinin dəyərlərini dərk etməsi istiqamətində gedir, kitab əhlinə –xristianlara məcburi olaraq İslam dini qəbul etdirilmir və bu dini dözümlülük hüquqi qaynaqlarda öz əksini tapırdı. Xilafət qoşunları 639-cu ildə Azərbaycana yürüş etdikdən sonra Muğanı ələ keçirən ərəb sərkərdəsi Bükeyr ibn Abdullah muğanlılarla müqavilə bağlayaraq fərman vermişdi. Fərmana görə, Muğan əhalisi Ərəb xilafətini tanımalı, müsəlmanlara səmimi yanaşmalı və vergi ödəməli idi. Bunların müqabilində ərəblər Muğan əhalisinin mülkiyyətini, etiqad etdikləri dini qanunları qoruyurdular. 642-ci ildə Dərbənd əhalisi ilə də analoji müqavilə imzalanmışdı.

Ərəb xilafətinin Azərbaycana ikinci yürüşü zamanı ərəb qoşunlarının sərkərdəsi Həbib ibn Məsləmə yerli əhali ilə yeni müqavilə imzaladı və verdiyi fərmanda göstərdi ki, Naxçıvan şəhərinin əhalisinin – istər maq, istərsə də iudey olsun – mülkiyyəti, kilsələri, məbədləri qorunacaq, təhlükəsizliyi təmin olunacaq, bunun müqabilində yerli əhali cizyə və xərac ödəyəcək. Beləliklə, İslam mədəniyyəti Azərbaycan multikulturalizminin laylarına daxil olaraq onu hüquqi qaynaqlarla zənginləşdirdi.

687-ci ildə Ərəb xilafətinin bölgədə apardığı dini siyasətə uyğun olaraq Alban Apostol kilsəsinin monofizit kilsə olduğu təsdiqləndi. Lakin Alban Apostol kilsəsi VIII əsrin əvvəllərində Ərəb vassallığından qurtulmaq və Bizansla yaxınlaşmaq siyasətini əsas götürürdü. Bu siyasəti alban katolikosu Nerses Bakur və Varaz-Trdatın xanımı knyaginya Sparama aparırdı. Yaranmış vəziyyətdən xəbər tutan erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu İlya bu vəziyyəti xəlifə Əbd-əl-Malikə çatdırır. Xəlifə Əbd-əl-Malik alban katolikosu Nerses Bakurun hərəkətini xəyanət və qiyam kimi qəbul edir, onu zindana atdırır. Nerses Bakur zindanda vəfat edir. Onu əvəz edən Simeon erməni katolikosu İlyanın nəzarəti altında keçən Bərdə kilsə qurultayının tələblərinə əsasən “Nersesin bütün küfrlə dolu əsərlərini sandıqlara qoyub öz yay iqamətgahı Bərdəkür yaxınlığında Tərtər çayına atdırır”. Beləliklə, VIII əsrin əvvəllərində Qafqazın ən qədim kilsəsi olan Alban Apostol kilsəsi öz avtokefallığını itirir, erməni-qriqorian kilsəsinin

Azərbaycan tarixinə qarşı məkrli siyasətinin bütün ağırlığını yaşamaq məcburiyyətində qalır. 704-cü ildə Alban Apostol kilsəsi Bərdə şəhərində keçirilən kilsə məclisində erməni-qriqorian kilsəsi ilə ittifaq sazişi imzalayır. Bərdə kilsə qurultayında yeni seçilmiş alban katolikosu I Simeonun (704-706-cı illər) kilsə qanunnaməsi təsdiq olunur və müqəddəs həvarilərin qanunları əsas götürülməklə qəbul olunmuş Bərdə qanunlarında cəmiyyətə mərhəmət, ədalət, xeyirxahlıq kimi bəşəri dəyərlər aşılır. Beləliklə, Bərdə kilsə qurultayında qəbul olunmuş qanunlar Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqları olaraq Alban xristian mədəniyyətinin qorunmasına təminat verir.

704-cü ildən başlayaraq qədim erməni dili (qrabar) Qafqaz Albaniyasında kilsə dili statusunu qazanır. Lakin qrabarin ölkənin kilsə və məktəblərində tətbiqi albanların etnik assimilyasiyaya uğraması demək deyildi. Qrabar kilsə dili kimi cəmiyyətin həyatına daxil olsa da, ərəb mənbələrinin verdiyi məlumata görə, hələ X əsrdə ölkədə alban (arran) dili qorunub saxlanmış, Kirakos Qandzaketsinin göstərdiyi kimi, hətta XIII əsrin ortalarında belə alban kilsə xadimlərinin bir hissəsi qrabar dilini öyrənə bilməmişdi.

Tarixin sonrakı mərhələlərində Alban Apostol kilsəsi öz avtokefaliğini qoruyub saxlaya bilsə də, XVIII əsrin son rübündə baş verən daxili çəkişmələr bu kilsəni zəiflətməmişdi. Rusiya imperiyasının Azərbaycan torpaqlarını işğalı və işğaldan sonrakı dövrdə erməni-qriqorian kilsəsinin məkrli siyasəti nəticəsində Alban Apostol kilsəsi imperator I Nikolayın 11 mart 1836-cı il fərmanı əsasında erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verildi, bundan sonra kilsələr dağılmağa başladı. XX əsrin əvvəllərində “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün Azərbaycan torpaqlarına əsassız iddialar irəli sürən erməni millətçilərinin tələblərini əsaslandırmaq, Azərbaycanın maddi-mədəni irsinə sahib çıxmaq üçün Alban Apostol kilsəsinin arxivləri erməni-qriqorian kilsəsi tərəfindən məqsədyönlü şəkildə yandırıldı, kilsələr saxtalaşdırılmaya, dağıntılara məruz qaldı. Lakin Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ölkəmizin maddi-mədəni irsinə aid alban abidələri mühafizə olunmağa, bərpa-təmir işləri aparılmağa başlandı. Beləliklə, bu mədəni lay Azərbaycan Respublikası tərəfindən qorunub saxlanmaqdadır.

VII əsrin ortalarından Azərbaycan cəmiyyətinə təkallahlılığın təkmilləşmiş ideologiyası – İslam dini daxil oldu. İslam ölkənin böyük hissəsində yayılaraq tezliklə hakim dinə çevrildi. Bundan sonra xristianlığın mövqeyi tədricən zəifləməyə başlasa da, bu dinin rüşələri hələ uzun əsrlər yerli əhəlinin mənəviyyatının daşıyıcısı oldu. Alban salnaməçisi Mxitar Qoşun verdiyi məlumata görə, ölkənin alban əhalisinin bir hissəsi XII əsrdə də xristianlığa itaət etməkdə idi; məsələn, Gəncə əhalisinin 1/5 hissəsi bu dövrdə xristian olaraq qalırdı. Yaranmış vəziyyəti bununla izah etmək olar ki, Ərəb xilafətinin hökmranlığı dövründə zərdüştiliyin və bütpərəstliyin sosial bazaya malik olduğu ərazilərdə, Azərbaycanın cənub torpaqlarında, daha sonra Mildə, Muğanda, Kaspi sahillərində, Kür və Araz çayları boyunca əhatə edən ərazilərdə İslam dini sürətlə yayılsa da, ölkənin dağlıq hissəsində, Arsax və Uti vilayətlərində yaşayan əhali xristian

kitab əhli olduğu üçün ərəblər onların dini etiqadına dözümlə yanaşır, onlardan can vergisi – cizyə alaraq, xristian əhaliyə öz kilsələrində ibadət etməyə, dini mərasimlərini icra etməyə şərait yaradır, bu da Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqlarına yeni rəng qatır, özünəməxsus mədəni laylar yaranırdı. IX əsrin sonlarında Moisey Kalankatulunun yazdığı kimi, Qriqori Hamama tərəfindən bərpa edilmiş, ərazisi qərbdə Arsax, Utinin dağlıq hissəsi, şərqdə Kürün sol sahil məkanına aid olan Şəki və Ereti torpaqlarını əhatə edən Alban çarlığı bu multikultural laylara yeni rənglər vermiş, müxtəlif səmavi dinlərə mənsub dövletlərin, icmaların – xristian və müsəlmanların birgə yaşama sistemi zənginləşmiş, özünəməxsus bir mühit yaranmışdı. Bu dövrdə ölkəni idarə edən hökmdar sülalələri nikah diplomatiyasına önəm verir, qonşu hakim nəsiləri ilə izdivac bağlayırdılar. Belə ki, IX əsrdə Sünik hakimləri Mehranilər sülaləsindən qız alaraq onlarla qohum olmuş, X əsrdə alban hökmdarı Qriqori Hamama öz oğlu Atrnersehə Gürcüstan hakimi Qurgenin bacısı Dinarı almış və həmin nikahdan gələcək Albaniya hökmdarı İşxani dünyaya gəlmiş, məhz bu dövrdə Alban Apostol kilsəsi 17 il (952-969-cu illər) diofizit mövqeyində durmuşdu. Bu müddət ərzində Alban Apostol kilsəsi Partav uniyasından çıxmamış, ölkədə multikultural mühit inkişaf etmiş, IX-XII əsrlərdə ölkədə bir-birini əvəzləyən müsəlman sülalələri tərəfindən idarə edilən feodal dövlətləri ilə paralel olaraq, XI əsrin sonlarında Xaçınçay və qismən də Tərtər çayının hövzələrini əhatə etmiş Arsax-Xaçın xristian alban knyazlığı tarix səhnəsinə daxil olmuş və ölkədə yaranmış münbit multikultural mühit – Azərbaycanda İntibah dövrünün meydana gəlməsi, yeni ictimai-siyasi, fəlsəfi fikirlərin, təlimlərin cəmiyyətə şamil olunması Qərb və Şərq mədəniyyətlərinə körpü salan memarlıq, incəsənət və musiqidə oxşar cəhətlərin meydana çıxmasına şərait yaratmış, Azərbaycan dünya mədəniyyətinə Nizami dühası, Xaqani dünyası, Əcəmi əzəmətini vermişdi.

Orta əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətlərindən biri olan Şirvanşahlar dövlətində də multikultural mühit yüksələn xətlə inkişaf edirdi. IX əsrin ikinci yarısından Abbasilər xilafətinin zəifləməsi VIII əsrin əvvəllərində süqut etmiş Şirvanşahlar dövlətinin bərpasına gətirib çıxardı ki, bu dövlətin ərazisi Arranın şimal bölgələrindən Böyük Qafqaza, Dağıstanın cənub vilayətləri, Tabasaran və Dərbənddən Movakana qədər, Gürcüstanla sərhəddə yerləşən qərb vilayətləri də daxil olmaqla böyük bir məkanı əhatə edirdi. Dini baxımdan bu dövlət çoxçalılıqlı ilə seçilir, Azərbaycan multikulturalizminin ilkin siyasi qaynaqlarını qoruyub saxlayırdı. IX əsrdə İslam dini Şirvanda artıq yayılsa da, xristianlıq və politeist dinlər yerli əhali tərəfindən qorunurdu.

Bu dövlətin əhalisi də milli rəngarəngliyi ilə seçilir, burada türklər, qafqazdilli, farsdilli, eləcə də müxtəlif mənşəli etnoslar yaşayırdılar. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, türk tayfaları Şirvana erkən orta əsrlərdə gəlmiş, onların ayrı-ayrı qrupları bu ərazilərə Dərbənd keçidindən keçmiş hunlar və xəzərlərlə birlikdə yurd salmışdı.

Erkən orta əsrlərdən başlayaraq Sasanilərin ölkədə apardığı köçürmə siyasəti nəticəsində Şirvanda cərəyan edən etnik proseslərdə irəndilli əhali də mü-

hüm rol oynamış və XIII əsrin əvvəllərində Şirvanşahlar dövlətinin sərhədlərində: şimalda – Dərbənd, cənubda – Quştasfi vilayəti (Kür çayının sol sahili), şərqdə Xəzər dənizi və qərbdə – indiki İsmayılı, Göyçay, Ucar, Zərdab və Kürdəmir bölgələrinin əhalisi tam türkləşməmişdi.

Şirvanşahlar dövlətinin əhalisi dini cəhətdən də çoxçalarlı idi. Gəlmə türk tayfaları, həmçinin irandilli maskutlar dini etiqadlarına görə xristian idilər. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, maskut çarı Sanesanın oğlanları Moisey, Daniel və Yeliya adlarını daşıyır, hunlar isə xristianlığı qəbul edərək, “öz bayraqlarını xaç təsviri ilə bəzəyirdilər”.

Orta əsrlərdə Şirvanşahlar dövlətinin ərazisində yəhudilər də yaşayırdılar, onlar Şabranda məskunlaşmışdılar. Bu faktlar bir daha göstərir ki, Şirvanşahlar dövlətində müxtəlif dünyəvi dinlərə etiqad edən insanlar – mömin müsəlmanlarla birgə xristian və yəhudilər birgəyaşayış qaydalarını əsas götürmüşdülər. Beləliklə, Şirvanşahlar dövləti orta əsrlərdə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarının müxtəlif laylarını qoruyub saxlayırdı.

Şirvanşahlar dövlətində yaşayan tatlar dini bölgüyə görə təkcə müsəlman deyil, iudey və qriqorian da olublar. İudey tatlar orta əsrlərdə Şirvanın tərkibinə daxil olan Dərbənd bölgəsində, Qusarda (Qusaçay kəndi), Qubada (Qırmızı qəsəbə), Şamaxıda (Müci), Göyçayda (Müci-Həftəran), Qəbələdə və Şəki rayonlarında yaşamış, sonralar onların bir hissəsi Bakıya köçmüşdü.

Şirvanşahlar dövlətinin ərazisində yaşayan qriqorian tatlar isə əsasən Şamaxıda (Mədrəsə, Kərkənc, Dərə-Kərkənc, Kələhana, Məsəri, Saqiyan kəndlərində), Göyçayda, İsmayılıda (Bank, Ruşanq) və Abşeron rayonunda məskunlaşmış, XVIII əsrin sonunda Fətəli xanın hakimiyyəti dövründə Qubaya köçürülmüşdülər.

Orta əsrlərdə Şirvan şəhərlərinin çoxdinliliyi o dövrün yazılı mənbələrinə də təsdiqlənir. Bu şəhərlərdə yerli əhali olan xristianlar, İslama ibadət edən ərəblər, İrandan gəlmələr, həmçinin yəhudilər xüsusi məhəllələrdə yaşayırdı və Azərbaycanın multikultural mühitinə müxtəlif rənglər qatırdılar.

Şirvanşahlar dövlətində multikultural mühiti eyni zamanda müxtəlifdillilik də canlandırmışdı; fars dili rəsmi ədəbi dil, ərəb dili ilahiyyat dili, Azərbaycan türkcəsi danışq dili olaraq qəbul edilmiş, bütün bunlar Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarının zənginləşdirilməsinə təsir göstərmişdi.

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları Səfəvilər dövlətinin qurulması ilə daha da zənginləşmiş, ölkədə multikultural mühit qorunmuş, xristian əhaliyə tolerant münasibət göstərilmiş və bu məsələ hüquqi sənədlərlə təsdiqlənmiş, Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqları zənginləşmişdi. Bu siyasət I Şah İsmayılın zamanından davamlı olaraq yürüdülmüş, 12 şəvval 908-ci il tarixli (10 fevral 1503) “Tatev monastırının yeparxial hüquqlarının müəyyənləşdirilməsi” haqqında fərmana əsasən Zəngəzur mahalında yerləşən və xristian albanlara məxsus Tatev monastırının vardapeti Simeonun yeparxial hüquqları təsdiq edilmiş, həmin monastırın ixtiyarında olan torpaqlar monastırın vəqf əmlakı elan edilmiş, bu monastırın ruhaniləri dövlət vergi və

mükəlləfiyyətlərindən azad edilmişdilər. Şah İsmayılın 25 rəbi 911-ci il tarixli (26 avqust 1505) “Qızıl-Vəng monastırı və ruhanilərinin bəzi dövlət vergi və mükəlləfiyyətlərindən azad edilməsi” haqqında fərmanında da bildirilirdi ki, indiki Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən Xudavəng alban monastırı və onun ruhaniləri 13 adda dövlət vergi və mükəlləfiyyətindən azad edirlər.

I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə də (1524-1576) məmləkətin qeyri-müsəlman sivilizasiyasının təmsilçilərinə qarşı ədalətli siyasət davam etdirilmiş, digər mədəniyyət təmsilçilərinə qarşı məmur özbaşınalıqlarının qarşısı qətiyyətlə alınmış, şahın 970-ci ilin rəbi ayında (29 oktyabr - 28 noyabr 1562) verdiyi fərmanla 16 kəndin Alban Apostol kilsəsinə aid Tatev monastırına məxsus olması bir daha təsbit edilmişdi. Bu dövrdə xristian əhalinin hüquqları dövlət səviyyəsində müdafiə olunurdu. Şah Təhmasibin 13 zikiad 977-ci il tarixli (19 aprel 1570) “Gəncəsar katolikosu Qriqorun patriarx hüquqlarının təsdiqi” haqqında fərmanı bunu sübuta yetirir.

I Şah Abbasın dövründə də xristian kilsələrinə məxsus olan daşınar və daşınmaz əmlak müsəlman dini idarələrinə məxsus olan əmlak kimi dövlət səviyyəsində müqəddəs və toxunulmaz elan edilmişdi. Şah Abbasın 1015-ci ilin rəbi ayında (7 iyul - 5 avqust 1606) verdiyi fərmanda Apostol Tovma və Əylis monastırlarına məxsus torpaqların həmin monastırların vəqf əmlakı olması, kilsə vergilərinin rahiblər tərəfindən toplanması təsdiq edilmiş və dağaların buna ciddi nəzarət etməsinə göstəriş verilmişdi. Səfəvilər dövründə erməni din xadimlərinin hüquqları dövlət səviyyəsində mütəmadi olaraq qorunmuş, onların arzu və istəkləri nəzərə alınmış, şikayət və müraciətlərinə əməl edilmiş, bütün bunlar Şah Abbasın 1019-cu ilin səfər ayında (25 aprel - 23 may 1610) imzaladığı fərmanda öz əksini tapmışdı. Səfəvilər zamanında təkcə xristian kilsə və din xadimlərinin yox, mülki şəxslərin də hüquq və imtiyazları dövlət səviyyəsində qorunurdu. Şah Abbasın 1029-cu ilin zikiad ayında (28 sentyabr - 27 oktyabr 1620) verdiyi Divan - əs - Sədarətin qərarını təsdiq edən fərmanında alban mülki Aykazin Azərbaycan vilayətinə aid Quştəsfə və Qafan mahallarında yerləşən mülkləri üzərində mülkiyyət hüququ təsdiqlənmiş, vilayət hakimlərinə onun hüquqlarının təmin olunması tapşırılmışdı.

II Şah Abbasın ölkə xristianlarının mülkiyyətini qoruyan qərarları da diqqət çəkir; miladi tarixi ilə 1645-ci ildə imzaladığı fərmanla o, erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu Filipposa dağılmış kilsələri bərpa etməyə icazə vermişdi. Beləliklə, Səfəvi hökmdarlarının fərmanları ölkədə multikultural mühitin inkişafına müsbət təsir edir, əhaliyə etiqad azadlığı verir, xristian mülkiyyət sahibliyi qorunur və Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqları bəşəri prinsiplərə söykənmiş sənədlərlə dolurdu.

Xanlıqlar dövründə də Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları inkişaf mərhələsi keçmişdi. Qarabağ, İrəvan, Naxçıvan, Quba, Lənkəran xanlıqları və Car-Balakən camaatlığı digər bölgələrdən dini müxtəlifliyi və etnik rəngarəngliyi ilə seçilir, bu dövrdə Azərbaycanda yaşayan müxtəlif eti-

qadlı əhalinin öz ibadətini sərbəst şəkildə yerinə yetirməsi üçün müvafiq dini müəssisələr – məscidlər, kilsələr və monastırlar fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanın önəmli geosiyasi mövqeyi ta qədimdən qonşu dövlətlərin diqqətini çəkmiş, müxtəlif zaman kəsiyində ölkəyə alloxton (qeyri-köklü) etnik elementlərin axını baş vermiş, bu proses XIX əsrin əvvəllərində də davam etmişdi. Həmin əsrin birinci otuzilliyində Azərbaycan torpaqlarını işğal edən Rusiya imperiyası ölkədə köçürmə siyasəti apararaq, yerli əhalinin etno-demografik tərkibinə yeni etnoslar – almanları və rusları da qatmış, beləliklə, Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarına yeni laylar daxil edilmişdi.

Ölkədə müstəmləkəçilik siyasəti yeridən Romanovlar Rusiyası müsəlmanların dini-mədəni hüquqlarına məhdudiyət qoyduğundan, xristian missionerlərin təbliğatına şərait yaratdığından xalq belə bir vəziyyətlə barışa bilmir, Birinci rus inqilabı illərində Azərbaycanın mütərəqqi qüvvələri imperiyanın müsəlman əhalisinin rus xalqı ilə hüquq bərabərliyinin tanınması tələbi ilə çıxış edir, müsəlmanlar üçün mədəni təhsilin vacibliyini sübuta yetirirdilər. Bu tələblər Azərbaycan milli hərəkatının görkəmli nümayəndəsi Ə.M.Topçubaşovun sədrliyi ilə 1906-cı il avqustun 15-də Nijni Novqorodda keçirilən Rusiya müsəlmanlarının III qurultayında müzakirəyə çıxarılmışdı.

17 oktyabr 1905-ci il tarixində qəbul olunmuş Manifest Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarına, xüsusən Azərbaycan qadınının sosial durumuna öz təsirini göstərmiş, bundan sonra qadınlarımızın sosial aktivliyi artmış, Azərbaycanın ziyalı qadınları müsəlman qadınlarının hüquqlarının qorunması məqsədilə mətbuatda çıxış etməyə başlamışdılar. Bu dövrdə Azərbaycan qadını Birinci rus inqilabının nailiyyətlərindən bəhrələnərək, Bakı Şəhər Dumasına keçirilən seçkilərdə iştirak etmək hüququ qazanmışdı. Bütün bu pozitiv yeniliklər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarında yeni səhifələr açmış, Rusiyada Oktyabr çevrilişi baş verdikdən sonra qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkə tarixinə yeni multikultural çalarlar gətirmişdi.

1918-ci ilin 28 mayında “İstiqlal bəyannaməsi”ni qəbul edən Azərbaycan Milli Şurası dövlətin ərazisində yaşayan bütün insanlara hüquq bərabərliyi verildiyini elan edərək, Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqlarını demokratik prinsiplərə əsaslanmış sənədlə zənginləşdirdi. Yarandığı zamandan etibarən ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) Azərbaycan xalqının tolerantlıq ənənələrindən imtina etmədi, dövlətin qanunverici orqanı olan parlamenti formalaşdırarkən ölkənin sosial-iqtisadi həyatında xidməti olan azsaylı xalqlara, o cümlədən Rusiya imperiyası dövründə əhalinin etnokonfessional tərkibində müəyyən çəki yükü əldə edə bilmiş rus və ermənilərə də yer ayırdı, azsaylı xalqların fraksiyası aqrar islahatlar proqramında yer aldı, alman kolonistlərindən olan L.Kun parlamentin aqrar komissiyasının tərkibinə daxil edildi.

Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqları AXC-nin demokratik prinsiplər əsasında qəbul etdiyi qanunlarla zənginləşdi. 1919-cu ilin 11 avqust-

tunda qəbul edilən “Azərbaycan təbəəliyi haqqında” qanun layihəsi bunun bariz nümunəsi idi.

Ölkədə demokratik prinsiplərin inkişafına, təhsilin yenidən qurulmasına, milli kadrların yetişdirilməsinə xüsusi önəm verən Azərbaycan hökuməti 28 avqust 1918-ci il tarixli qərarı ilə bu niyyəti gerçəkləşdirir. Tolerantlıq prinsiplərini əsas götürən Nazirlər Kabineti tədris işini milliləşdirərkən azsaylı xalqların uşaqlarının da mənafeyini nəzərə almış, Xalq Maarifi Nazirliyi bir orta təhsil müəssisəsi olan şəhərlərdə yuxarı hazırlıq siniflərindən başlayaraq paralel surətdə rus bölməsinin də açılmasına icazə vermişdi. Beləliklə, bu sənəd Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqlarında mövcud boşluqları doldurmuşdu.

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi qaynaqlarının zənginləşməsi cəmiyyətin başqa sahələri ilə bağlı məsələlərdə də özünü göstərirdi. AXC milliyətindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq sosial vəziyyəti ağır olan bütün insanlara yardım göstərirdi. Bu dövrdə hökumət Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti ilə yanaşı, Rus Xeyriyyə Cəmiyyətinə, Yəhudi Xeyriyyə Cəmiyyətinə, Erməni və Yəhudi Milli Şuralarına, eləcə də digər cəmiyyətlərə uşaqların, qocaların və başqa imkansız adamların saxlanması üçün xeyli vəsait ayırırmışdı.

Aprəl çevrilişindən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nailiyyətlərinə ağır zərbə endirilsə də, bir sıra demokratik prinsiplər, ilk növbədə azsaylı xalqların hüquqlarının qorunması istiqamətində əməli addımlar atılmış və bu, 1937-ci ilin dekabr ayının 5-də qəbul edilən Əsas Qanunda – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdı. Bu Konstitusiyanın 130-cu maddəsində deyilirdi ki, Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquq bərabərliyi sarsılmaz bir qanundur, irqi və ya milli müstəsnalığın, nifrətin, etinasızlığın hər hansı bir şəkildə təbliği qanunla cəzalandırılır. Beləliklə, Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqları bu sənədlə də zənginləşirdi.

Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 50-ci maddəsi respublika vətəndaşlarının vicdan azadlığını elan edərək, onların hər hansı dinə etiqad etmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək, dini ayinləri icra etmək və ya ateizm təbliğatı aparmaq hüququnu tanıyırdı. 62-ci maddə isə milli ləyaqətə hörmət etmək, çoxmillətli sovet dövlətinin millətləri və xalqları arasında dostluğu möhkəmlətmək prinsipini əsas götürürdü. Bu sənəddə dil məsələsinə – insanlararası ünsiyyət vasitəsinə də ciddi önəm verilirdi. Konstitusiyanın 73-cü maddəsi Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu elan edir və Azərbaycan SSR-də rus dilinin, habelə əhəlinin danışdığı başqa dillərin bütün dövlət və ictimai orqan və idarələrdə hüquq bərabərliyi əsasında azad surətdə işlədilməsini təmin edirdi. Beləliklə, bu hüquqi sənəddə göstərilən müddəalar Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqlarını daha da dolğunlaşdırırdı.

18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə multikulturalizmin siyasi və hüquqi qaynaqları daha da möhkəmləndi. Müstəqilliyin ilk illərində qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qo-

runması, dil və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı və 20 avqust 1992-ci ildə qəbul olunmuş “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu yeni şəraitdə Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi qaynaqlarının inkişafını özündə əks etdirirdi.

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarının əsaslı şəkildə inkişafı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Onun uzaqgörən və müdrik rəhbərliyi nəticəsində multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinə çevrildi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdırdan sonra qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan multikulturalizminin əsas hüquqi bazasını təşkil edir. Bu, Konstitusiyanın “Din və dövlət” (Maddə 18, bənd 1), “Dövlət dili” (Maddə 21, bənd 2), “Bərabərlik hüququ” (Maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (Maddə 44, bənd 1, 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (Maddə 45, bənd 1, 2), “Fikir və söz azadlığı” (Maddə 47, bənd 1, 2, 3), “Vidən azadlığı” (Maddə 48, bənd 1, 2), “Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri” (Maddə 127, bənd 10) kimi maddələrində əks olunmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarının inkişafı Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyev multikulturalizm siyasətini yeni tarixi şəraitdə inkişaf etdirərək, onu ölkənin daxili siyasətinin mühüm istiqaməti kimi təqdim etmişdir. O, bir çox çıxışlarında multikulturalizmin dövlət siyasəti olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır: “Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Qeyd etməliyəm ki, artıq tarixi keçmişimiz də bunu diktə edir. Eyni zamanda, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Biz gündəlik həyatımızda bu prinsiplər əsasında fəaliyyət göstəririk. Bu prinsiplər cəmiyyətin mütləq əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir, müdafiə edilir”.

Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti dövründə qəbul olunmuş bir çox siyasi sənədlər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarının daha da inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Onlardan aşağıdakıları misal göstərmək olar:

– 28 dekabr 2006-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı;

– 27 dekabr 2011-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nın qəbul edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.

Bir sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizmin sonrakı inkişaf mərhələləri onun dövlət ideologiyasına, dövlət siyasətinə və xalqın həyat tərzinə çevrilməsi ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təsis olunması, 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multi-

kulturalizm İli” elan edilməsi müasir dövrdə multikulturalizmin Azərbaycan modelinin, onun siyasi və hüquqi qaynaqlarının inkişaf etdirilməsində olduqca mühüm rol oynayır.

Azərbaycanın BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı, ölkəmizin etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulması Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarının daha da inkişaf etdirilməsinə öz töhfələrini vermişdir. Buna misal olaraq müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın BMT-nin “Milli və yaxud etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə”sinə, eləcə də “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya”sına qoşulmasını göstərmək olar.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası 1995-ci ilin fevral ayının 1-də Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası”nı imzalamış və 16 iyun 2000-ci il tarixli Qanunla bu sənədi ratifikasiya etmişdir. Eyni zamanda 26 noyabr 2009-cu il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikası YUNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiyasına qoşulmuş, Konvensiya 2010-cu ilin may ayının 15-dən etibarən qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki fəaliyyəti, xüsusilə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2008-ci ildə meydana gələn və mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan “Bakı Prosesi” çərçivəsində Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi beynəlxalq tədbirlər və həmin tədbirlərdə qəbul olunan bəyannamələr Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqlarını daha da möhkəmləndirmişdir. Belə tədbirlərə misal olaraq 2010-cu ilin 26-27 aprel tarixlərində keçirilmiş Dünya Dini Liderlərinin Sammitini, 2011-ci ildən başlayaraq hər il mütəmadi keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumlar, iki ildən bir keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumlarını və 2016-cı ilin 25-27 aprel tarixlərində keçirilmiş BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunu göstərmək olar.

Beləliklə, Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları qədim tarixə malikdir. Bu qaynaqların formalaşması qədim dövrə gedib çıxır. Hələ ölkə ərazisində yaranan ilk tayfa birliklərində multikulturalizmin siyasi qaynaqları özünü büruzə verirdi. Onun hüquqi qaynaqlarına isə tarixin sonrakı mərhələlərində rast gəlinir.

Тофик ИМАНОВ

*Старший преподаватель кафедры
общественных наук Азербайджанского
Университета Туризма и Менеджмента*

Процесс мультикультурализма и перспективы развития туристической сферы в Азербайджанской Республике

Несмотря на тот факт, что термин «мультикультурализм» сравнительно не так давно вошел в наш лексикон, на территории Азербайджана это понятие имеет древние, исторические корни. Это тематика на современном, международном этапе очень актуальна.

Толерантность, то есть веротерпимость, взаимоуважение и взаимопомощь различных этнических групп и религий исстари была свойственна азербайджанскому народу. В Азербайджане они всегда жили в мире и согласии.

Собственно говоря, этимология слова «мультикультурализм» состоит из двух составляющих: «мульти» - много, разнообразие, различные плюс «культура». Таким образом многообразие, совокупность различных культур, другими словами, традиций и обычаев. Заслуживает внимание интересный факт то, что в Древнем Риме слово «культура» означало понятие «земли». Со временем оно было трансформировано в нынешнее восприятие.

Когда же, в какой хронологический период, уходит своими глубокими этническими и религиозными корнями топоним - «мультикультурализм»?

Имеются различные исторические источники, которые свидетельствуют о заселении многих народов древней земли Азербайджана в незапамятные времена. Одним из ярких таких примеров является «Великий Шелковый Путь». Еще в прошлые столетия, начиная до нашей эры по территории Азербайджана проходил этот тракт. Эта, выражаясь современным языком «транснациональная магистраль» связывала и объединяла Восток и Запад. Это был не только караванный путь, где купцы разных стран обменивались заморскими товарами. «Великий Шелковый Путь» являлся

местоположением, на котором встречались мудрость и философия Востока и целенаправленность Запада.

Образно говоря, территория Азербайджана, имеющая важное стратегическое и выгодное географическое расположение было «перекрестком» различных народов и культур, транзитным пространством, где переплетались человеческие судьбы и биографии.

На протяжении многих веков проходивший этот исторический процесс, такое наложение разнообразных культур и конфессий, конечно же отразилось на пестром колорите традиций и обычаев, ритуалов и обрядов, а так же языков присущими Азербайджану.

Благодаря «черному золоту», «нефтяному Клондайку», когда на рубеже XIX-XX-веков быстрыми темпами развивались буржуазные отношения, Баку из периферийного, небольшого городка превратился в один из крупных губернских центров царской России. Процветанию города Баку во многом способствовали корифеи национальной буржуазии, нефтепромышленники, в то же время меценаты и благотворители. В первом ряду таких филантропов, конечно же стоит «отец нации» Гаджи Зейналабдин Тагиев, перед заслугами которого преклонялись не только в нашем отечестве и в Российской империи, но даже за ее пределами.

«Нефтяная лихорадка» привлекла к Баку особое внимание и «сильных мира сего» из передовых государств - США, Англии, Франции, Германии и т.д.

Наглядный тому пример то, что во второй половине XIX века (1879 - г.) в так называемом «Черном городе» была основана нефтяная компания шведов братьев Нобель (настоящее время «Белый город»). Кстати говоря, насколько приверженцами канонов зороастризма они являлись, свидетельствует то, что символом компании братьев Нобель является тетрапилон (алтарь огнепоклонников), который находится в Сураханах - «Атешгях». Подтверждением этому так же первый нефтеналивной танкер в мире, названный «Зороастр». Специалисты утверждают, что приблизительно двадцать процентов знаменитой Нобелевской премии собиралось в Баку, на берегу Каспийского моря.

Резиденция представителей Швеции «Вилла Петролеа» является местом посещения для туристов. Известный писатель Борис Акунин в своей книге «Черный город» описывает события того периода.

В 1846 году впервые в мире механическим путем в местности Биби Эйбат была извлечена нефть. В США это произошло лишь через несколько лет спустя, в Пенсильвании. Этот очередной факт свидетельствует о высоком статусе Баку того времени. Это символическое место также с большим интересом посещают гости из различных стран.

В этом отношении уместны слова Уинстона Черчилля, который говорил, что если нефть – королева, то Баку ее трон.

В поисках работы, удачи в Баку хлынул людской поток из различных регионов царской России, да и не только. Писатель Манаф Сулейма-

нов, в частности, в своих книгах наглядно иллюстрирует события «нефтяного бума».

О толерантности нашего народа в разные исторические этапы показывает дастан «Китаби Деде Горгуд», Низами Гянджеви в поэме «Семь красавиц».

В период Азербайджанской Демократической Республики, первой демократической, светской, парламентской республике на мусульманском Востоке, к тому же в которой на законодательном уровне были закреплены избирательные права женщин, констатировалось о равных правах жителей населяющих территорию Азербайджана. В Декларации независимости указывалось, что все граждане населяющие АДР независимо от национальной принадлежности и вероисповедания имеют равные юридические права.

Идеи мультикультурализма, толерантности нашли свое правовое отражение, закреплены в основном законе государства – в Конституции Азербайджанской Республики (12 ноября 1995 г.)

С развитием нефтяного сектора, одним из приоритетных направлений государственной политики является туристическая сфера. Для успешной деятельности этой отрасли в Азербайджане имеются все необходимые компоненты: девять из одиннадцати климатических поясов, древняя история, богатая и самобытная культура, старинные традиции и обычаи, колоритная национальная кухня, прекрасные пляжи, горнолыжные курорты мирового класса отвечающие современным требованиям – отели, лечебницы, безопасность, а главное восточное радушие и гостеприимство. Другими словами, вся туристическая инфраструктура.

Еще до нашей эры на территории Азербайджана (в частности на Апшеронском полуострове) проповедовался зороастризм (огнепоклонничество). Священной книгой являлась «Авеста», где в борьбе между добром (Ахурамазда) и злом (Ахриман) побеждает добро. Ярким примером этим далеким событиям выступает храм огнепоклонников «Аташгях» в Сураханах.

Наглядным свидетельством мультикультурализма и толерантности нашего народа в географическом отношении – поселок «Красная слобода» (Кубинский район), где еще с XVIII века, с периода Кубинского ханства проживают горские евреи, поселок Нидж (Габалинский район), в котором компактно населены удины (их церковь Чотари) – потомки Кавказской Албании, еще в те времена местные жители исповедовали христианство. О них в своих трактатах упоминали античные авторы – «отец истории» Геродот («История») и Страбон («География»). Село Ивановка (колхоз имени Никитина) Исмаиллинского района, жители которого староверы – молokane. Этот трудолюбивый народ нашел себе приют в этих благодатных краях с XIX века. Поселок Лагич (также Исмаиллинский район), население которого таты, когда-то переселившиеся из современного Ирана. Этот населенный пункт, поселок славится своими искусными мастерами, особенно специалистами по работе с медной посудой.

В высокогорном селе Хыналыг, а также в селах Грыз и Будуг проживают жители относящиеся к «шахдагской» лингвистической группе, которые до наших дней сохранили свой уникальный язык.

В северной части Азербайджана лезгины, авары, цахуры; в северо-западной – ингилойцы, в южной – талыши и другие.

Все перечисленные этнические группы во многом сохранили свои древние, самобытные традиции и обычаи, обряды и ритуалы, а также свой специфический язык.

В то же время, параллельно эти народы празднуют и азербайджанские праздники, в частности «Новруз».

На территории Азербайджана сохранились и охраняются на государственном уровне культовые сооружения (албанские храмы, мечети, православные храмы, кирхи, синагоги, католические церкви). Все эти указанные районы и места являются также перспективными с туристической точки зрения.

2019 год Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым официально объявлен «Годом Имадеддина Насими», 650-е которого будет торжественно праздноваться в этом году. Его ставшими крылатыми слова: «В меня вместятся оба Мира, а в этот Мир я не вмещусь», иллюстрируют о его богатом внутреннем философском содержании. В своей искренней поэзии великий мыслитель неоднократно обращается к тематике толерантности различных народов.

Туристы из различных стран являются очевидцами того, что с каким уважением к друг-другу и дружно живут в Азербайджане представители различных национальностей, культур и конфессий.

Мультикультурализм в Азербайджанской Республике является не только государственной политикой, но и образом жизни.

Литература:

1. Əliağa Məmmədli. Müasir cəmiyyət və etnomədəni müxtəliflik. (Etnoloji öçerklər). Bakı, 2017
2. Paşayev A.Ə. Köçürülmə. Bakı, 1995
3. Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, 2016.
4. Cavadov Q., Hüseynov R. Udilər. Bakı, 1999.
5. Мамедли А.Э. Современные этнокультурные процессы в Азербайджане: Основные тенденции и перспективы. Баку, 2008
6. Azərbaycanda Multikulturalizm. Bibliografiya. Bakı, 2016.
7. Пириев В.З. Будуг и будугцы . Баку, 1994.
8. Гулиев Г. Народы «шахдагской группы» / Народы Кавказа. Москва, 1962
9. Манаф Сулейманов. Дни минувшие. Баку, 2017
10. Борис Акунин. Черный город. Москва, 2012
11. Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2017

Leyla Abduyeva

Bakı Mühəndislik Universitetinin magistri

Multikulturalizmin beynəlxalq miqrasiyaya təsiri

Multikulturalizm həm elm adamları, həm siyasətçilər, həm də ayrı-ayrı sahələr üzrə mütəxəssislər tərəfindən müzakirə edilən emosional bir mövzudur. Məsələn, tədqiqatçı Maykl Verkuytenə görə, multikulturalizm eyni ictimai sferalarda fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşaya bildiyi və qruplar arasında mədəni fərqliliklərin qəbul edildiyi cəmiyyətlərdə bərqərar olur.¹ Başqa tədqiqatçılar – Clare Beckett və Marie Maceyə görə isə multikulturalizm mövcud mədəniyyəti yönəldən siyasi görüşlərdən asılı olaraq fərqli ölkələrdə fərqli mənalara daşır.² Bu anlayış İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropada mono-etnik mədəniyyətli cəmiyyətlərə bir cavab kimi ortaya çıxıb.

1960-cı illərdən bu yana multikulturalizm Qərbi ictimai mühitində daha da populyarlaşmağa başlayıb. Bunun əsas səbəbi etnik və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı insan haqları islahatlarının daha da genişləndirilməsi idi. Həmin dövrdə multikulturalizm anlayışı əvvəllər mövcud olmuş iyerarxik sistemi ortadan qaldırmaq üçün düşünülmüş bir siyasi hərəkatın ideoloji bazası xarakteri almışdı. Bu tip siyasi hərəkatların nüvəsini üç əsas ideologiya təşkil edirdi: 1) 1948-ci ildən 1965-ci ilə qədər müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə; 2) fərqli irqlərin fərqli yerlərdə yaşamasına qoyulan qadağalara və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə; 3) 1960-cı illərin sonunda yeni vüsət alan etnik azlıqların haqları uğrunda mübarizə.

Beynəlxalq miqrasiya tarix boyunca hər zaman yaşanmış bir prosesdir. Buna səbəb insanların daha yaxşı yaşayış üçün başqa ölkələrə köç etməsi olub. Xüsusilə SSRİ-nin dağılmasından sonra yeni yaranan dövlətlərdən Qərbi ölkələrə

¹Verkuyten, M. (2004). Everyday Ways of Thinking About Multiculturalism. *Ethnicities*, 4 (53), 53-74.

²Beckett, C., & Macey, M. (2001). Race, Gender and Sexuality: The Oppression of Multiculturalism. *Women's Studies International Forum*, 24, 309-319.

rinə miqrant axını ciddi şəkildə artmağa başladı. Burada insanların əsas məqsədi demokratiya, kapitalizm və insan haqlarından faydalanmaq idi.

Bu gün beynəlxalq miqrasiyanın müxtəlif növləri var. Bunlardan biri daimi miqrasiyadır ki, daha çox ABŞ, Kanada və Avstraliya kimi güclü miqrant axınının yönəldiyi ölkələrə xasdır. Ancaq bu o demək deyil ki, bu ölkələrə gedən hər miqrant orada həmişəlik məskunlaşır. Gedənlərin bir qismi müəyyən məbləğdə pul toplayandan sonra ölkəsinə qayıdır, bəzən də yerli əhalinin miqrantlara xoş olmayan münasibəti onları vətənə dönməyə vadar edir.

Bu baxımdan multikulturalizm və miqrasiya anlayışları bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bir sıra ölkələr miqrasiyaya əngəl törədən amilləri aradan qaldırmaq üçün mədəni müxtəlifliyə söykənən çoxmədəniyyətli modelə üstünlük verir. Avstraliya, İsveç və Kanada kimi dövlətlər bu məsələdə öndə gedirlər, onların tətbiq etdiyi modelə görə, miqrantlar getdikləri ölkənin mövcud mədəniyyətinə və dəyərlərinə uyğunlaşmağa məcbur deyillər. Adları çəkilən ölkələrdə miqrantların müxtəlifliyi ev sahibi olan cəmiyyətin ənənəvi mədəniyyətinə və həyat tərzinə təhdid sayılmır.

Daha bir tədqiqatçı Ceyms Jupp hesab edir ki, multikultural yanaşma adları çəkilən ölkələrdə sosial fərqlərin azaldılmasına və dövlət xidmətlərinin bərabər təmin olunmasına yönəlmiş dövlət siyasətidir.¹ Bu siyasət bütün qrupların bərabərliyi prinsipinə söykənir və immiqrantlara qarşı ayrı-seçkiliklə, irqçiliklə mübarizə aparır. Bu baxımdan öndə gedən Kanada miqrant statuslu etnik qruplara münasibətdə rəsmən multikulturalizm siyasəti yürüdən ilk Qərb ölkələrindən sayılır. Kanada dövləti multikulturalizmi konstitusional səviyyədə dəstəkləyir. Kanada hökuməti hesab edir ki, immiqrantlara qarşı tolerantlıq ənənəvi dəyərlərə təhlükə deyil. Əksinə, miqrantlara dəyərli bir investisiya kimi baxmaq lazımdır: multikulturalizm siyasəti ölkə daxilində inteqrasiyanı asanlaşdırır və bütövlükdə cəmiyyəti zənginləşdirir. Ölkənin təhlükəsizliyinə zərər verməmək şərti ilə miqrantlara öz mədəniyyətlərini, ənənələrini, inanclarını yaşatmaq haqqı tanınmalıdır. Lakin bütün bunlar demokratiya və insan hüquqları çərçivəsində həyata keçirilməli, cəmiyyət multikulturalizm, yaxud demokratiya, tolerantlıq, yaxud insan haqqı kimi seçimlər qarşısında qalmamalıdır. Miqrasiya siyasətində multikulturalizmin daha səmərəli tətbiq olunması üçün atılmalı olan bir sıra zəruri addımlar var:

1. Etnik münasibətlərdə inamsızlığın azaldılması

Miqrantlarla dövlətin münasibətləri kontekstində multikulturalizmə dövlət təhlükəsizliyi prizmasından yox, sosial-siyasi prizmadan baxılırsa, bu siyasət daha uğurlu tətbiq olunar. Dövlət miqrantları öz təhlükəsizliyinə təhdid kimi qavrayarsa, istər dövlətin, istərsə də etnik azlıqların multikulturalizmə dəstəyi get-gedə azalacaq.

¹Jupp, James. 1996. "The New Multicultural Agenda," Crossings 1/1: 38-41. – (2007) From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.

2. İnsan haqlarına dəstək

Bir ölkədə multikulturalizmə dəstək verilməsinə nail olmaq üçün insan haqlarına mütləq şəkildə hörmət edilməlidir. İnsan hüquqlarının qorunması məsələsində axsama varsa, miqrantlara yönəli multikulturalizm siyasəti səmərəli şəkildə həyata keçirilə bilməz. Gerçəkdən də, multikulturalizmə qarşı çıxışların çox olduğu bəzi Qərb ölkələrində vətəndaşlar müsəlman miqrantların axınından narahatlıq keçirir, gəlmələrin liberal-demokratik dəyərlərə adaptasiya olunmaqda ciddi problem yaşadıklarını irəli sürürlər.

3. Miqrantların müxtəlif ölkələrdən gəlməsi

Miqrantlar tək bir ölkədən yox, müxtəlif ölkələrdən kütləvi şəkildə gələrsə, multikulturalizm mexanizmi daha səmərəli, daha çevik işləməlidir. Bir ölkədən gələn miqrantların radikal ideyalar ətrafında qruplaşma ehtimalı yüksəkdir.

4. Sərhəd təhlükəsizliyi

Bir çox hallarda yerli sakinlər miqrantları dövlət sərhədlərinin qorunmasına təhdid ünsürü kimi görürlər. Nəticədə dövlət miqrantların sərhədi adlamasına ciddi məhdudiyətlər qoymağa təhrik olunur. Məsələn, 11 sentyabr hadisəsindən sonra prezident Corc Buş tərəfindən irəli sürülən milli təhlükəsizlik strategiyası çərçivəsində ABŞ hökuməti xüsusilə Latın Amerikasına və İslam ölkələrindən gələn miqrantlara qarşı ciddi tədbirlər görməyə başladı. Belə tədbirlərin tətbiq olunduğu ölkələrdə isə multikulturalizm siyasətinin səmərəli şəkildə yürüdülməsi mümkünsüz hala gəlir. Bu səbəbdən vətəndaşlar miqrantlara sərhəd pozucuları kimi yox, ölkə iqtisadiyyatına yeni töhfələr verə biləcək potensial güc mənbəyi kimi baxmağı özlərinə aşılamalıdır.

5. İqtisadiyyata faydaları

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əgər ölkəyə axışan miqrantların iqtisadiyyata faydalı olduğu düşünülərsə, onlar dövlət tərəfindən işlə təmin olunarsa, həm ölkənin iqtisadiyyatı inkişaf edər, həm miqrantların rifah səviyyəsi artar, həm də insanlarda multikulturalizm siyasətinin effektivliyinə dayanıqlı inam formalaşar.

Multikulturalizmin miqrasiya problemini dərinləşdirdiyini iddia edən tədqiqatçılar da az deyil. Onların düşüncələrinə görə, multikultural cəmiyyətdə ortaq mədəniyyət formalaşma bilmir, hətta zaman-zaman yerli, ənənəvi mədəniyyətlərə ciddi təhdidlər özünü büruzə verir.¹ Məsələn, italyan tədqiqatçı Qrillo ölkə siyasi elitasının nüfuzlu nümayəndəsi Covanni Sartorinin fikirlərinə əsaslanaraq, multikulturalizmin cəmiyyət içində etnik fərqlilikləri daha da şiddətləndirdiyini irəli sürür. Bu da, onun fikrincə, cəmiyyətdə ortaq dəyərlərin, prinsiplərin, məqsəd və hədəflərin zəifləməsinə səbəb olur.²

¹Grillo, R. (2007). An Excess of Alterity? Debating Difference in a Multicultural Society. *Ethnic and Racial Studies*, 30 (6), 979-998.

²Herbert, J., & al, e. (2008). Multicultural Living: Experiences of Everyday Racism Among Ghanaian Migrants in London. *European Urban and Regional Studies*, 15 (103), 103-117.

Digər tədqiqatçı Lavrense Vaylda görə də bütün mədəniyyətlərə və ənənələrə eyni dərəcədə tolerant münasibət bəslənməsi böyük təhlükələrin ortaya çıxmasına təkan verə bilər. Onun fikrincə, inkişaf etmiş ölkənin əhalisi ilə inkişaf etməkdə olan ölkənin əhalisi heç vaxt bir-birini sona qədər başa düşə bilməz, onların mədəni baxımdan uyğunlaşması qeyri-mümkündür. Multikulturalizm demokratik dövlətin dəyərlərinə hörmət etməlidir ki, bu da bəzi məqamlarda dini fanatizmin tüğyanına aparıb çıxara bilər.¹

Araşdırmaçı İnqun Bjarnadotir bir məqaləsində İngiltərə nümunəsini misal çəkir. Adıçəkilən ölkənin baş naziri Devid Kameron 2011-ci ildə Münhendə etdiyi çıxışda multikulturalizmin cəmiyyətdə kollektiv kimliyin formalaşmasına əngəl törətdiyini bildirmişdi. Kameron öz fikirlərini ölkəsində multikultural siyasətin yürüdülməsi sayəsində İngiltərəyə axın etmiş müsəlman miqrantların bir qisminin radikal islamçı təriqətlərin tərkibində gizli fəaliyyət göstərdiyini vurğulamaqla əsaslandırmışdı. Sözügedən məqalədə müəllif keçmiş baş nazirin müsəlman və digər immiqrantları birləşdirə bilmədiyinə görə multikulturalizmə müharibə elan etdiyini, miqrantların inteqrasiya və qadın haqları kimi ingilis dəyərlərini dəstəkləməyəcəyi təqdirdə hökumətin onlara yardımını dayandıracağı, onlarla münasibətləri kəsəcəyi barədə təhdidlər səsləndirdiyini də xatırladır.²

Göründüyü kimi, multikulturalizmi təhdid sayan tədqiqatçılara görə, çoxmədəniyyətli sistem immiqrantların yerli mədəniyyətlə qaynayıb-qarışmasına mane olur, hərə-mərcliyə, irqçiliyə, ksenofobiyaya yol açır. Bu səbəbdən multikulturalizm siyasəti ciddi nəzarətdə saxlanmalı, həssaslıqla idarə olunmalıdır. Bu işin tənzimlənməsinin bir yolu da miqrantların yalnız özlərininkinə bənzər mədəniyyətə sahib olan dövlətlərə köçə bilməsinə icazə verən qanunların qəbul edilməsidir.³ Məsələn, görkəmli tarixçi Veyner iddia edir ki, orta əsrlərdə qitələrarası miqrasiyadan daha çox oxşar mədəniyyətə sahib olan ölkələr arasında köçə üstünlük verildiyinə görə assimilyasiya prosesi də rahat həyata keçirdi. İtalyan, ispan miqrantların fransız cəmiyyətinə, yaxud da tərsinə inteqrasiyası ilə bağlı çoxlu nümunə var.⁴

Bənzər fikrin paylaşıldığı ölkələrdən biri də Yeni Zelandiyadır. Yerli ictimaiyyət hesab edir ki, buraya gələn miqrantlar onlarla oxşar mədəniyyətə sahib olmalıdır. Yəni xristian ölkəsi olduğuna görə Yeni Zelandiya öz qoynunda xristian xalqlarını təmsil edən miqrantlara yer verməlidir. Fərqli mədəniyyətdən gələn miqrantları qəbul edərsə, ölkədə ciddi problemlər yarana bilər. Yeri gəl-

¹ Wilde, L. (2010). The Antinomies of Aggressive Atheism. *Contemporary Political Theory*, 9 (3), 266-283.

² Burns, J. F. (2011, February 05). Cameron Criticizes Multiculturalism in Britain. Retrieved November 07, 2011, from nytimes.com: http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html?_r=1

³İngunn Bjarnadóttir (February, 2012)., Multiculturalism, Security and Stability in the International System: The Case of Migration

⁴Weiner, M. (1995). *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*. New York: Harper Collins College Publisher.

mişkən, bir neçə ay əvvəl bir Avstraliya vətəndaşının bu ölkədə məscidə silahlı hücum çəkib onlarla müsəlmanı ibadət zamanı qətlə yetirməsi Yeni Zelandiya ictimaiyyətinin təhdidin ünvanını göstərəkən heç də həmişə haqlı olmadığını sübuta yetirdi.

Multikulturalizmin qarşısını almağın daha bir üsulu miqrantları könüllü assimilyasiyaya təşviq etməkdir. Bu zaman yerli mədəniyyətə inteqrasiya onların qarşısına şərt kimi qoyulur, yəni miqrant yalnız bu şərti qəbul edəndən sonra arzuladığı ölkənin qapıları onun üzünə açıla bilər. Bu kimi maneələr multikulturalizmi aradan qaldıra bilməsə də, bəzi cəmiyyətlərdə çoxmədəniyyətliliyin zəifləməsinə səbəb olur. Hərçənd yaradılan süni əngəllər miqrantların assimilyasiyasından daha çox qeyri-leqal miqrant axınının artmasına təkan verir.

Ədəbiyyat

- Verkuyten, M. (2004). Everyday Ways of Thinking About Multiculturalism. *Ethnicities*, 4 (53), 53-74.
- Beckett, C., & Macey, M. (2001). Race, Gender and Sexuality: The Oppression of Multiculturalism. *Women's Studies International Forum*, 24, 309-319.
- Jupp, James. 1996. "The New Multicultural Agenda", *Crossings* 1/1: 38-41. – (2007) *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Grillo, R. (2007). An Excess of Alterity? Debating Difference in a Multicultural Society. *Ethnic and Racial Studies*, 30 (6), 979-998
- Herbert, J., & al, e. (2008). Multicultural Living: Experiences of Everyday Racism Among Ghanaian Migrants in London. *European Urban and Regional Studies*, 15 (103), 103-117.
- Wilde, L. (2010). The Antinomies of Aggressive Atheism. *Contemporary Political Theory*, 9 (3), 266-283.
- Cameron, D. (2011, February 05). PM's Speech at Munich Security Conference. Retrieved November 07, 2011, from number10.gov.uk: <http://www.number10.gov.uk/news/pms-speech-at-munich-security-conference/>
- Burns, J. F. (2011, February 05). Cameron Criticizes "Multiculturalism" in Britain. Retrieved November 07, 2011, from nytimes.com: http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html?_r=1
- Ingunn Bjarnadóttir (February, 2012)., *Multiculturalism, Security and Stability in the International System: The Case of Migration*
- Weiner, M. (1995). *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*. New York: Harper Collins College Publisher.
- Azərbaycanca Multikulturalizm. Biblioqrafiya. Bakı, 2016.
- Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, 2016.
- Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2017

Şölət ZEYNALOV

*AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Dinlərarası dialoq: multikulturalizm perspektivindən dəyərləndirmə

Ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən dünyada yeni tendensiyaların baş verməsi qlobal mənada yeni anlayış və terminləri ictimai, fəlsəfi, siyasi, iqtisadi, elmi və dini-fəlsəfi kontekstdə qabardaraq aktuallaşdırmışdır. Bu anlayışlar içərisində özünün əhatəliliyi və çoxaspektliyiylə seçilən qloballaşma anlayışı cəmiyyətin bütün sferalarında: sivilizasiyalararası münasibətlərdə, mədəniyyətdə, müxtəlif dini dünyagörüşlərində, siyasətdə, iqtisadiyyatda, milli-etnik münasibətlərdə və başqa sahələrdə canlanma yaratmış və özünü daha qabarıq şəkildə göstərməyə başlamışdır. Başqa sözlə, qloballaşma anlayışı həm pozitiv, həm də neqativ anlamda “özündə dünya tarixinin və mədəniyyətinin inkişaf tendensiyasını əks etdirən mədəni-fəlsəfi integrativ konsepsiya...” olaraq müasir sivilizasiya tarixinin daha aktiv fazası kimi aktuallaşmışdır [1, s. 203].

Dünya tarixinin inkişaf dinamikasına nəzər salsaq, tarixin danılmaz faktoruna çevrilmiş ictimai-iqtisadi, inqilabi-mədəni dəyişikliklər fonunda sivilizasiyaların, dinlərin və mədəniyyətlərin həyatına təsir göstərən və qlobal mahiyyət daşıyan hadisələrin sürəkli baş vermədiyini görürük. XXI əsrin başlanğıcı bütünlüklə bəşər və sivilizasiya tarixinin elə bir dövrüdür ki, burada müxtəlif cəmiyyətlərin həyatında baş vermiş hadisələri nəzərdən keçirərkən epoxanın fundamental və qlobal dəyişikliklər ərəfəsində olduğunu aydın müşahidə edə bilərik. Bu dəyişikliklər, tarixən keçid mərhələlərinə müvafiq olaraq, müsbət tendensiyalara şərait yaratmaqla yanaşı, neqativ ziddiyyətlərə də açıqdır, odur ki, dünya sanki idarəolunmaz bir xaosa doğru yuvarlanmaqdadır. Proseslərin dinamikası bir çox aspektlərdən tədqiq edilərkən aydın olur ki, qloballaşmanın bütövlükdə “müxtəlif maraqların riskli və münaqişəli oyunu” olduğu heç də mübahisə doğurmur [2, s. 86]. Çünki “soyuq müharibə” başa çatdıqdan sonra qlobal dəyişikliklər dövrünün xarakteristikasına uyğun olaraq, uzun illər təzyiqlərə məruz qalan xalqlar, millətlər, insanlar öz dini və milli kimlikləri, identiklikləri

uğrunda daha aktiv mübarizəyə başlayıblar. Amerikalı sosioloq S.Hantinqtonun təbirincə desək, “Öz köklərini axtaran insanlar üçün düşmənlər həmişə vacibdir, buna görə də dünyanın əsas sivilizasiyaları arasında “qırılma xətti” boyunca həmişə ən potensial təhlükəli düşməncilik yaranır” [3, s. 13].

Yaxud professor Fərman İsmayılovun da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “epoxa sarsıdıcı inqilablar, dağıdıcı müharibələr, kəskin təzadları ilə tarixə qədəm qoymuşdur; onu paradokslar və ya əksliklərin qardaşlaşması dövrü kimi də xarakterizə etmək olar” [4, s. 10].

Halbuki baş verən proseslərin dinamikasının analizi bir daha sübut edir ki, atom əsri və daha qorxulu dağıdıcı silahların aktuallığı dövründə, milli, etnik, dini münaqişələrin baş verdiyi müasir zamanda dünyanın salamat qalmaq, insanların normal qarşılıqlı münasibətlərini təmin etmək məqsədilə sivilizasiyaların, dinlərin, mədəniyyətlərin, siyasi sistemlərin tolerant, multikultural şəraitdə yanaşı yaşamasından, onlar arasında dialoq və əməkdaşlığa keçiddən başqa yolu yoxdur. Başqa sözlə, müasir dünyada stabilliyi bərpa etmək, xalqlar, cəmiyyətlər və insanlar arasında tarixi müsbət ənənələri qorumaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin də dəfələrlə yüksək tribunaldan qeyd etdiyi kimi, “dünyada multikulturalizmin alternativini yoxdur”.

Etiraf etmək lazımdır ki, qloballaşma dövründə dinlərin, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqu bütün neqativ proseslərə qarşı ümidverici ortaq model kimi pozitiv mexanizm statusunda çıxış etdiyindən dialoqdan və multikultural proseslərdən imtina dünyada total fəlakətlərə gətirib çıxara bilər. Çünki hadisələrin inkişaf istiqaməti göstərir ki, “epoxa insanı və cəmiyyəti xoşbəxtliyə aparan qüvvələrlə bərabər, ani olaraq yer üzərində bütün canlıları məhv edə biləcək qüvvələr də yetişdirməklə, bəşəriyyəti labirintə sürükləyir” [4, s. 10]. Artıq global anlamda həyəcan o qədər artmışdır ki, xalqların, millətlərin bir-birini başa düşməsindəki çətinliklər pik həddə çatmış, insanlararası münasibətlərdə ünsiyyətin, humanizmin və sevginin yerinə, insanın özü, eqosu, şəxsi maraqları və ambisiyaları ön plana keçmiş, bu səbəbdən də başqalarının mədəniyyətinə, dininə, adət-ənənələrinə “məndən olmadığı üçün mənimlə deyil” münasibəti yaranmışdır. Həmçinin “müqəddəs” və üstün Qərb ideyaları, xristian-müsəlman, Şərq-Qərb kimi qərəzli bölgülər tarixən olduğu kimi, maraqlı dairələr tərəfindən dövrüyyəyə elə incə siyasətlə buraxılmışdır ki, ondan çıxış və ya imtina istənilən cəmiyyət üçün labirintə çevrilmişdir. “Bütün bu problemlər kompleksinin təhlili kontekstində akademik Ramiz Mehdiyevin “Avropa strukturlarının deqradasiyasının mənbələri haqqında və ya Azərbaycana münasibətdə ikili standartlar siyasəti” adlı məqaləsi böyük əhəmiyyət kəsb edir” [5]. Bu anlamda Qərbin, o cümlədən Şərqlin bir sıra qərəzli ideoloji kurslarının fəsadları kimi artıq dünyada nihilizm, absurdizmə kor-koranə inanlar, dialoq fəlsəfəsindən total imtinalar, “total özgələşmələr”, multikulturalizm və tolerantlığa biganəliklər tüğyan etməkdədir. “Belə olan təqdirdə zamana bəzək-düzək vurmaq, onun ancaq müsbət tendensiyası haqda danışaraq, mənfi tendensiyası haqda susmaq, hətta onu örtbas etmək heç kimə heç bir xeyir gətirməz”. Hətta supergüc hesab edilən istənilən dövlət özünü və cəmiyyətini bu proseslərdən kənar saxlamaqla, qoru-

maqla “xoşbəxt” edə bilməz [4, s. 10]. Etiraf olunmalıdır ki, hazırkı ümumi qlobal proseslərə qiymət verərkən “tarixin mənası, dünya düzəni və ikiqütblü dünyanı əvəz edən nizamın mahiyyəti mövzusunda fikir yürütməyə çalışan bir çox tədqiqatçılar dünyada nə baş verdiyini anlaya, buna görə də onunla bağlı suallara cavab verə bilmirlər” [5].

Bu problemlər kontekstində, obyektivlik naminə qeyd etməliyə ki, ziddiyyətli meyillər bütövlükdə müasir insanın ümumi inkişaf səviyyəsi və təfəkküründən, iqtisadi-siyasi maraqlarından, bəzən dini-coğrafi bölgülərə məruz qalmasından asılı olduğundan, baş verən proseslərin fərqli cəmiyyətlərdə birmənalı qarşılınmaması və ya neqativ dərk edilməsi başadüşülüdür. Çünki mədəni, milli, dini identikliyə təhlükələr yaradan bu proseslər heç də bütün cəmiyyətlər üçün ümumi bir xoş mənzərə yaratmamışdır. Belə ki, “kimsə müasirliyi qloballaşma və dünya təsərrüfatına inteqrasiya kimi, kimsə bazar iqtisadiyyatının qurulması və amiranə iqtisadiyyatdan imtina kimi, kimsə internet və informasiya texnologiyaları əsri kimi təsvir edir” [6, s. 83]. Lakin dünyada baş verən müasir qarşıdurmalar kontekstində qloballaşma prosesinin necə anlaşılmasından və ya mənalandırılmasından asılı olmayaraq, əsas odur ki, “ümumdünya sivilizasiyasının vəhdəti tezisinin yanlış olmadığı getdikcə dərk edilməkdədir” [1, s. 204]. Ümidverici başlıca istiqamətlərdən biri də budur ki, müxtəlif ziddiyyətlərə baxmayaraq, qərəzli ideoloqlardan fərqli olaraq, bir çox hallarda həm Şərqi, həm də “Qərbin intellektualları epoxanı məhz bu baxımdan tənqid edir, onun mənfə aspektlərinin hərəkətverici qüvvələrini aşkara çıxarıb, dəf edilməsi üçün cəhd göstərirlər” [4, s. 10]. Başqa sözlə, dünyada baş verən silsilə böhranların, bütün neqativ situasiyaların və qarşıdurmaların forma və məzmunundan asılı olmayaraq, ümumi dinamika dialoq və əməkdaşlıq, multikulturalizm, o cümlədən vəhdət anlayışını tarixin arxivinə atmaq iqtidarında deyil.

Tarix müəyyən böyük keçid mərhələlərindən ibarət olduğundan, deyə bilərik ki, elmi və mədəni nailiyyətlərə, siyasi və mədəni münasibətlərə, bir sözlə, tarixin bütövlükdə bizə qədər yaratdıqlarına – dəyərlər sisteminin cəminə ümumilikdə təsir etmək iqtidarında olan hazırkı mərhələsi qloballaşma adı altında bir sıra neqativ tendensiyalara rəvac vermişdir. Buna baxmayaraq, o, özündə obyektiv olaraq “dünya ruhu”nun tarixən paralel aktyoru olmuş humanizm, tarixi multikulturalizm və vəhdət anlayışlarının, o cümlədən dinlərarası dialoqların, açıq cəmiyyətlərdə (Azərbaycan nümunəsi) dini və siyasi multikulturalizmin də canlanması üçün daha münbit şərait yarada bilmişdir. Başqa sözlə, tarixən insan zəkasının ən ümdə və ali istəyi olan qloballaşma (fikrimizcə, vəhdət) biz istəsək də, istəməsək də, “dünya ruhu”nun inkişaf dinamikasını özündə ziddiyyətli məqamlarla paralel olaraq ifadə etməkdədir. Biz bu prosesi əbədi fəlsəfi bir problematika olan xeyir və şər dualizminin daha böyük və geniş qlobal ictimai-tarixi mübarizəsinin davamı kimi də xarakterizə edə bilərik. Hələ ötən əsrdə yaşamış böyük filosof Yuzef Mariya Bohenski (1902-1995) yazırdı: “...İndi dünyada mövcud olan dünyagörüşləri sarsılmışdır; hər tərəfdə sosial “dağılmanın əlamətləri hiss edilir”, elmin əsaslandığı müasir dünyagörüşləri “kosmik tərəqqi üçün ümid vermir” [4, s. 11]. Qeyd etməliyə ki, həqiqətən də, belə paradoksal hadisə

və əksliklərin dualizmi tarixən ictimai-sosial həyata paralel olmuş və o, özündə tanrı-təbiət-insan, sosial insan, ictimai insan, dini-ekzistensial insan dualizmini dağıdan insan, öldürən insan əksliyini ortaya ataraq, onu sınağa çəkmişdir. Belə ki, əgər Qədim Yunan mədəniyyətinin əsasını estetikə və ondan doğan monologizm, yaxud tanrı və yunan mifoloji çarpışmaları, Roma mədəniyyətinin ruhunu demokratiya və ondan doğan güc faktoru təşkil edirdisə, orta əsrlər mədəniyyətinin əsasında İslam intibahı, nə qədər paradoksal olsa da, İslam ekspansionizmi, Yeni Dövrə “dünya ruhu”nun təməlinə Qərbi renessansın yaradıcı əsasları və dünyanın fiziki olaraq yenidən fəthi, yaxud Qərbi ekspansionizmi dayanırdı. Müasir dünya üçüncü bu tarixi tendensiyalara ekvivalent olaraq bütün dünya mədəniyyətlərini, iqtisadi sistemlərini, mürəkkəb elmi potensialını, hətta insanların, bütövlükdə millətlərin, xalqların mənəvi-millət, etnik-mədəni, dini-ekzistensial varlığını kökündən silkələyən, ona bəzi aspektlərdə “qlobal zəka” obrazını vermək iqtidarında olan qloballaşma prosesləri dayanır. Başqa formada desək, təəssüf ki, bəzi Qərbi mütəxəssislərinə görə, “öz köklərini axtaran insanlar üçün düşmənlər həmişə vacib...” [3, s. 13] obraz hesab edilsə də, bütün dualist təzahürlərə adekvat olaraq, artıq epoxanın məntiqi onu diktə edir ki, istənilən supergüc, istənilən dövlət, sosial institutlar, hətta dinlər və mədəniyyətlər nə qlobal proseslərdən, nə də ki, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərdən tam təcrid olunaraq “özündə özü üçün” mövcud ola bilməz. Məsələyə fəlsəfi kontekstdən yanaşsaq, Şərqi Qərbin, Cənub Şimalın alternativi və ya müxtəlif aspektdə inkişaf etmiş, yaxud geridə qalmış variantı kimi çıxış etdiyindən, müxtəlif qütblərdə hadisələr bir-birinin məntiqi davamı kimi baş verir. Belə ki, bir çox qərəzli ideoloqlardan fərqli olaraq, “Şərqi və Qərbin müdrikliyində biz artıq düşmən, bir-biri ilə mübarizə aparən qüvvələri deyil, ümumi həyatın gah o tərəfə, gah da bu tərəfə yönəlmiş olduğu qütblərini görürük” və yaxud onları tərəfsiz, vahid bir tam halında qəbul edirik [7, s. 217]. Yəni müasir “dünya ruhu”nun bütövlüyü səbəbindən, həmçinin istər neqativ, istər pozitiv aspektdə, istənilən regionda baş verən hadisələrin digər qütblərdə də mütləq qarşılıqlı refleksiyalara “açıqlığından”, artıq hər hansı müstəvidə baş verənləri dar çərçivədə qəbul etmək, yaxud onu bir qütbün qərəzli mövqeyi kimi təqdim etmək yanlış sayılmalıdır. Hər hansı xalqın və ya ölkənin həyatında baş verən pozitiv hadisələrə paralel olaraq neqativ tendensiyaların da ortaya çıxması ilə müşayiət olunan proseslər bu və ya digər şəkildə başqa xalqların və ölkələrin həyatına bilavasitə təsir etdiyindən, terrorizm, irqçilik, ksenofobiya, istənilən dinlərə və mədəniyyətlərə qarşı düşmənçilik mövqeyi artıq bütün dünya üçün bir geridönməzlik statusu qazandırmaqdadır. Başqa sözlə, Qərbi Şərqi tarixən yandırdığı tonqalların qığılcımları artıq Qərbin özünü də yandırmıqdadır. Psixoloq Leynig yazırdı ki, bizim əsrdə xəstə daha çox sağlamdır, nəinki bu dünyanın normal sakinləri” [4, s. 11]. Müasir Qərbi siyasi-ideoloji kursuna nəzər saldıqda, təəssüf ki, bu paradoksun həqiqiliyi şübhə doğurmur. Çünki həm mənəvi, həm siyasi, həm iqtisadi, həm də dini anlamda “dünyada baş verənlər getdikcə daha çox onu göstərir ki, ziddiyyət, qarşıdurma və münaqişələr güclənməkdədir və açıq-aşkar görünür ki, beynəlxalq hüquq və əxlaq dərin böhran içindədir” [5].

Bu anlamda epoxanın dialektikasını və məntiqi inkişafı bütün bəşəri pozitiv aktyorlardan ortağ mövcudluğ naminə qara qüvvələrə qarşı birgə mübarizəni tələb edir. Ancağ təzadlı olsa da, etiraf etməliyik ki, hətta bu “qara qüvvələr”ə qarşı mübarizə aparacaq “ümumilik” daxilən bəzi hallarda ayrı-ayrı elementlərdən, ziddiyyətli aktyorlardan təşkil olunduğundan bu mübarizədə öz maraqlarını həyata keçirmək istəyən hansisa gizlinlər də mövcuddur. Başqa sözlə, bu “gizlinlər” tarixən mövcud olmuş həm dini, həm mədəni, həm siyasi, həm də iqtisadi mənada müxtəlif qərəzli rasionall istəkləri ifadə etməklə yanaşı, bəlkə də, fenomenoloji instinktlər formatında mövcud olan müəmmalı “tarixi sehrlər” kimi də baş verməkdədir.

Onu da etiraf etmək məcburiyyətindəyik ki, “...bugünkü dünya müxtəlif dünyalardan təşkil olunmuşdur ki, bu dünyaların da hər biri müstəqil, bütöv dünyadır və bu səbəbdən də, üstünlük və ağılıq uğrunda zor tətbiqini ləğv etmədən, dialoğ və kompromis axtarışlarında olmağa məhkumdur”lar [6, s. 68]. Göründüyü kimi, müasir dövrün başlıca paradıqması olan qloballaşma özünü müsbət sferalarda göstərməklə yanaşı, müxtəlif ziddiyyətli məqamlarla ortaya çıxmaqdadır. Çünki bir çox hallarda “qara qüvvələri” dəf etmək adı altında “Qərb özü siyasətdə zor və yalandan istifadə edir, başqalarına isə bu hüquqdan istifadəni yasaqlayır” [6, s. 68]. Bu anlamda professor İlham Məmmədzaadənin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “dialoğ zərurəti bərabərsizliyin, yaxud rəqabətin məkrini ləğv etmir” [6, s. 68]. Yaxud Jak Derridanın təbirincə desək, indi artıq “yaxşı və pis” anlayışlarının aradan qalxdığı bir dövrdə hər kəsin, hər bir dövlətin, hər bir cəmiyyətin yalnız öz “yaxşısına” tarixi sədaqəti ağırlı olsa da, başadüşülən olmalı, yaxud o, instinktlərdən, ənənədən, tarixi və dini-mədəni varislikdən doğan ziddiyyətlər kimi qəbul edilməlidir. Ancağ biz mövcud “yaxşı və pislər” arasında ümumiləşdirmələr apararkən, “təkcələri cəmə çevirərkən” həm mədəni, həm də dini anlamda sərhədlər bəzən pozulduğundan, təməl itirildiyindən hər hansı dini, milli və etnik proseslərə siyasətçi, politoloğ kimi yox, tədqiqatçı, daha dəqiq desək, fəlsəfi tədqiqatçı kimi suallar verməliyik.

Amerikalı sosioloğ Samuel Hantinqtonun qeyd etdiyi kimi, XX əsrin sonlarına doğru dünyada “iqtisadi və sosial modernizasiya qlobal miqyas aldığı kimi, dinlərin də qlobal dirçəlişi baş vermişdir” [3, s. 137]. Hazırkı dünyanın “iqtisadi və sosial modernizasiya”sının bütün cəmiyyətlər üçün aktuallığını inkar etmək normal məntiqə sığmayan hal kimi dəyərləndirilsə də, biz tezisdə adıçəkilən dirçəlişin Yaxın Şərq regionunda nələrə səbəb olduğunu analiz edərkən bu qorxulu “dirçəlişdən” ölkəmizdə və regionda yayınmağın yollarını da mütləq nəzərdən keçirməliyik. Çünki bir çox hallarda bəzi qüvvələrin təhriki ilə bir sıra ideoloqlar “dini təriqətlər və cərəyanlar, xüsusilə sünnilik və şiəlik arasında ziddiyyətləri, qarşıdurmaları bərpa etmək yolu ilə gedirlər”, yaxud bu istiqaməti özləri üçün başlıca prioritet hesab edirlər [8, s. 154]. O cümlədən, hazırda hansisa gözəgörünməz qüvvələrin qloballaşma adı altında dinləri “dirçəltmək” əzmləri sayəsində bir çox ölkələrdə baş verən proseslər göstərir ki, “İslamda çoxsaylı təriqət və cərəyanlar az qala bütün Yaxın Şərqdə bir-birinə qarşı çıxma mövqeyində dayanırlar; onların hər biri özünün dünyagörüşünü

İslamın əsası kimi təqdim etməyə çalışır” və ya bu kontekstdə baş verən qlobal proseslərdə yalnız neqativ hadisələrin mərkəzi qüvvəsi kimi xatırlanırlar [8, s. 154]. Biz S.Hantinqtonun ideya olaraq ortaya atdığı “dinlərin qlobal dirçəlişi”nin” humanizm və mədəniyyətlərin dialoqu kontekstində multikultural anlamda idarə edilməsinin tərəfdarı kimi onu da vurğulamalıyıq ki, ölkəmizdə dövlət-din münasibətləri hazırda dünyanın real “cəhənnəminə” çevrilməkdə olan bir sıra Yaxın Şərq, o cümlədən multikulturalizmi islamofobiya, irqçilik kimi antaqonist meyillərə qurban verən Qərb üçün uğurlu nümunə qismində təqdim edilə bilər. Çünki bir çox məqamlarda proseslərin əsl mahiyyətini örtbasdır etmək istəyən müxtəlif qüvvələr hər iki qütbə mədəniyyətləri və dinləri siyasətin yedəyində oyuncağa çevirmişlər və “çox vaxt Avropa ölkələrinin elm və texnologiya sahəsində inkişaf etməsi, İslam dünyasının isə müqayisədə geri qalması faktından çıxış edərək, bunu Xristianlıq və İslam dini ilə əlaqələndirməyə çalışırlar” [9, s. 67]. Halbuki Latın Amerikasının və Afrikanın əksəriyyətinin Xristianlığa tapındığı halda, iqtisadi və sosial cəhətdən “geridəqalma” səbəblərini təhlil edərkən burada nə Xristianlığın, nə də İslamın rol oynamadığını, bunun bir sıra iqtisadi, siyasi və digər silsilə problemlərdən, yaxud həmin cəmiyyətlərə təsir edən qərəzli maraqlar kompleksindən qaynaqlandığını görürük.

Hazırda müxtəlif aspektlərdə olduğu kimi, dinlərarası dialoqa və multikulturalizmə yeni nəfəs verməyi bacaran qloballaşma, münbit şəraitdə yeni üfüqlər açmasına baxmayaraq, həm də Qərbdə başqa dinlərə qapalılığı, irqçiliyi, multikulturalizmdən imtinanı, xüsusilə islamofobiyanı, Şərq coğrafiyasında məzhəblərarası, dini və etnik-milli qarşıdurmaları kəskin şəkildə aktuallaşdırma bilmişdir. Yeri gəlmişkən, biz Qərbdə imkan düşdükcə açıq və ya gizli formada hər hansı etiqad, o cümlədən fərqli mədəniyyət daşıyıcılarına qarşı demokratiya pərdəsi altında olunan total basqıları da qeyd etmək məcburiyyətindəyik. Halbuki “qloballaşmanın humanist modelinin uğuru daha çox Qərb dinamizminin Şərq harmoniyası ilə nə dərəcədə inteqrasiya etməsindən asılıdır” [10, s. 204]. Çünki bəşəriyyətin hazırkı inkişafı elə bir istiqamətdə gedir ki, baş verən hadisələr sanki tarixin dərinliklərində ortaya çıxan ziddiyyətlərin öz mənfi orbitindən kənarlaşa bilmədiyini bir daha təsdiqləyir. Dünyada müxtəlif qərəzli maraqlara hesablanmış siyasi və ideoloji yanaşmalar obyektiv şəkildə kənara qoyularsa, qlobal proseslər fəlsəfi və elmi kontekstdə analiz edilərsə, “XXI əsrin zaman məsafəsindən baxdıqda, dünyada gedən qlobal proseslərin konturları kifayət qədər aydın görünür və məlum olur ki, dünyanın yeni nizamının formalaşması sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqəsinə də fərqli münasibət göstərilməsini tələb edir” [9, s. 17]. Lakin vurğulamalıyıq ki, qlobal dəyişikliklərin baş verdiyi keçid mərhələlərində, toqquşan ziddiyyətli məqamlarda olduğu kimi, köhnənin öz ehkamlarının, dəyərlərinin müdafiəsi uğrunda yeni ilə mübarizəsi, doqmaların (zamanın ruhuna uyğunlaşmayan ənənələrin və institutlaşmış dini görüşlərin, ifrat fundamentalizmin) ona “dəyişmək vaxtıdır” deyənlərə təpkisi və açıq eqodan doğan “basqısı”, keçmiş dəyərlərin yeni proseslərlə uzlaşma çətinlikləri mədəniyyətdə, dini inanc sistemlərində, dildə, məişətdə, hüquq və münasibətlərdə qarşılıqlı anlaşılmazlıqlar, ziddiyyətlər yaratdığından qloballaşma prosesi, həqi-

qədən də, daha “güclülərin” (Qərbin) “zəifləmə” (Şərqlə) qarşı növbəti basqısı kimi xarakterizə edilməkdədir. Alman filosofu Karl Yaspers bu qəbildən olan ziddiyyətləri şərh edərkən bildirirdi ki, “Şərq və Qərb ziddiyyətini bütövlükdə mənəvi aləmin oyanışı kimi də nəzərdən keçirmək olar”. Belə ki, filosof müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus ruhun yalnız özünü ziddiyyət və mübarizədə dərk etdiyi zaman yaşadığına, hərəkət etdiyinə, məhsuldar olub çiçəkləndiyinə inanırdı [11, s. 101]. Həmçinin o, ziddiyyət deyərək burada onun tarixi səciyyə daşdığına vurğulayır və bu ziddiyyəti tarixə xas olan obyektiv hadisə kimi dəyərləndirirdi. Filosofa görə, məhz bu ziddiyyətlər çərçivəsində “mədəniyyətlər və xalqlar bir-birinə yaxınlaşır və bir-birindən uzaqlaşır” [11, s. 101].

Etiraf edilməlidir ki, “ictimai hadisələrin miqyası böyüdükcə onları hansısa bir bütöv ideyanın təəssümü kimi izah etmək” də anlaşılmaz çətinliklər yaradır, bu da zaman və məkan anlayışını nəzəri cəhətdən yenidən aktuallaşdırma bilər [9, s. 29]. Təəssüf ki, bir çox mütəxəssislərin də qeyd etdiyi kimi, dinlərin və mədəniyyətlərin, o cümlədən sivilizasiyaların dialoqunun zərurət kəsb etdiyi hazırkı böhran şəraitində Qərbin xristian ekspansionizmindən imtina etməməsi real faktdır. Ekspansionizmin təkcə Qərb üçün əhəmiyyət daşıyan anlayış olaraq xarakterizə edilməsi də qərəzli yanaşma kimi qiymətləndirilə bilər. Tarixən bütün inkişaf etmiş, böyük nailiyyətlərə imza atmış, kamilləşmiş sivilizasiya və imperiyalar öz dövrlərinə, imkanlarına müvafiq olaraq ekspansionist xarakter daşıyıb. Qərb filosofu Osvald Şpenqlərə görə, “vaxtilə tarixdə bu cür kamilləşmiş Yunan, Roma, Çin, İslam və başqa sivilizasiyalar da ekspansionist xarakterli olub” [11, s. 87]. Bir çox mütəxəssislərin fikrincə, istənilən sivilizasiyaya xas olan ekspansionist meyillər, insanların onu istəyib-istəməməsindən asılı olmayaraq, Tanrının və ya xalqların taleyinin qərarı kimi özünü göstərmiş və tarixin gedişinə təsir etmişdir. Yuxarıda biz “fenomenoloji instinktlər formatında mövcud olan müəmmalı tarixi sehlər” ifadəsini işlədərkən məhz belə qlobal proseslərdə “Tanrının və xalqların taleyinin qərarı”nın da olduğuna diqqət yetirməyi lazım bilmişik. Lakin bu, heç də fəlsəfi və dini-fəlsəfi refleksiyalarda qədim tarixə malik olan birlik, bərabərlik, humanizm, başqalarına hörmət və vəhdət anlayışlarının qlobal problemlərin qabarıq baş verdiyi və böhranda olduğu indiki mərhələsində məyus halda neqativ tendensiyalara təslim olması anlamına gəlməməlidir. Hətta qeyd etmək lazımdır ki, artıq Şərq cəmiyyətlərində Qərbin fəlsəfi, siyasi və ideoloji kurslarının, yeri gəldi-gəlmədi tənqid olunmasına baxmayaraq, orada müsbət məqamların və ideyaların çəkisi heç də Şərq dünyasındakı mütərəqqi birləşdirici ideyalardan az deyil. Təkcə bir faktı göstərmək yerinə düşər ki, Qərb fəlsəfi fikrinin bir çox məşhur nümayəndəsi həm Şərq, həm də Qərb fəlsəfəsi, dini, mədəniyyəti arasında dialoqların tərəfdarı kimi yeri gəldikcə obyektiv çıxışlar etmiş və bunun təbliğatını aparmışlar. Alman filosofu Yaspersin ideyaları bu baxımdan hər iki sivilizasiya üçün çox qiymətli və orijinal fikirlər kimi öz aktuallığını qorumaqdadır. Fəlsəfi baxışlarına diqqət edərkən onun “vahid bəşəriyyət ideyasına qayıdışının həm ifrat avrosentrizmə, həm də qapalı mədəniyyətlər konsepsiyasına qarşı çıxdığını müəyyən etmək olar” [11, s. 100]. Etiraf olunmalıdır ki, “bu cür yanaşdıqda qloballaşmanın tarixi bəşər

tarixi ilə üst-üstə düşür” [9, s. 24]. Bəzən nəzəri fikrin bu cür mütərəqqi ideyaları elə məhz ideya olaraq qaldığından Şərq-Qərb problematikası “əzəli və əbədi” hesab edilir. Çünki tarixən olduğu kimi, indi də həm Qərb cəmiyyətlərində, həm də Şərqdə multikulturalizm və vəhdət anlayışına qarşı biganəliklər, yaxud paralel mövcudluq anlayışına qarşı bir sıra loyallıq və qara qüvvələrə qarşı birləşə bilməmək tendensiyaları hələ də ictimai şüurun başlıca atributu kimi özünü göstərməkdədir.

Bəzən instinktiv, bəzən də obyektiv olaraq qlobal zəka və ya qlobal mövcudluğun özü belə müxtəlif formada başqa-başqa cəmiyyətlərin daxili subyekti kimi çıxış etdiyindən o, hansısa siyasi və ya ideoloji dairələrə ya bilərəkdən təsir göstərmir, ya da sadəcə təsir mexanizminə malik olmadığından öz iradəsini qlobal anlamda ortaya qoya bilmir. Müasir dünyanın həm siyasi, həm mədəni, həm də tarixən ən həssas sahəsi olan dini müxtəlifliklər müstəvisindəki ziddiyyətlərin dinamikasını analiz edərkən aydın olur ki, həm Şərq, həm də Qərb, ümumiyyətlə, dünya üçün bütün ortağ dəyərləri ifadə edəcək və ya bizə qədər mövcud olmuş dəyərlər sistemini qoruyacaq optimal yeni bir inkişaf yolunun tapılması şərtidir. Başqa sözlə, müasir dövrdə elmi və texnoloji inkişaf müxtəlif cəmiyyətlərin, sivilizasiyaların və onları təmsil edən dinlərin həyatında bir sıra üstünlüklər yaratsa da, bu, heç də tarixən mövcud olmuş etnik, milli, coğrafi, ən başlıcası isə dinlərarası və məzhəblərarası qarşıdurmaları yox etmək iqtidarında deyil. Çünki “... texnikanın hökmranlığı altında olan həmişə yalnız mexaniki dərk olunandır” [12, s. 187]. Bu anlamda biz dövrün ruhunu dərk etməyə çalışmalı və etiraf etməliyik ki, bir çox situasiyalarda “texnogen amillər konkret sosial şəraitdən asılı olaraq mənəviyyata həm mənfi, həm də müsbət təsir göstərmək imkanlarına malikdir” [12, s. 205]. Yaxud texnoloji inkişaf müasir dünyada humanizmi, mənəviyyatı, mədəniyyəti, etikanı, dini stabilliyi daha üstün vəziyyətə gətirmək, digərlərini sevmək, anlamaq, mahiyyətini dərk edərək dialoqlara stimül vermək yerinə əksinə, bəzən dini dünyagörüşlərinin, mədəniyyətlərarası qarşıdurmaların daha da kəskinləşməsinə gətirib çıxarır. Bu hadisələr isə bir daha “qloballaşmanın humanist modelinin uğurunun daha çox Qərb dinamizminin Şərq harmoniyası ilə nə dərəcədə inteqrasiya etməsindən” asılılığını sübut edərək, bunu obyektiv zərurət kimi ortaya qoyur [10, s. 204]. Başqa sözlə, dinamizm və mütəhərriklik ruhdan kənar və onunla harmoniya təşkil etmədiyindən qarşılıqlı mövcudluq, multikulturalizm və vəhdət anlayışının iflasa uğramış görüntüsünü yaradır. Çünki bir vaxtlar illərlə, əsrlərlə dünya üçün qapalı qalan müxtəlif nəzəriyyələr, ideyalar, informasiyalar hazırda yeni texnoloji vasitələrlə anındaca bütün dünya üçün əlçatan “əşya” statusuna çevrildiyindən artıq bu “əşyanın” sahibi sanki onu dövrüyyəyə buraxanlarla bərabər bütün bir dünyadır. Daha dar çərçivədə izah etsək, bəzən istənilən cəmiyyətin, regionun və ya din mənsublarının həyatında baş verən kiçik hadisələr, gedən əhəmiyyətsiz proseslər yeni texnoloji vasitələrlə təhrif edilərək bütün dünyada elə sürətlə aktuallaşdırıla, “əlçatana” çevrilə bilir ki, anındaca multikultural və tolerantlığa meyilli olmayan cəmiyyətlər, insanlar üçün əks hadisələrə səbəb olan “münbit” ideya və ya çağırış rolunda çıxış edir. Yaxud əksinə, elmi-texno-

loji kəşflər sekulyar cəmiyyətlərə təmənnəsiz rifah və əmin-amanlıq gətirdiyi kimi, qapalı və lokal sistemlər üçün də münbit şərait istehsal edilən “əşyaya” əl-çatanlığı yaradır və bu səbəbdən müxtəlif cəbhələri daha yeni, daha qorxunc situasiyalara cəlb edə bilər. Bu anlamda müasir beynəlxalq təsisatlar sanki onların antonimi kimi çıxış edən beynəlxalq terrorizmə hər cəhətdən uduzmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığından artıq dünya insanının təfəkküründə bəşəri münasibətlərin həqiqiliyinə şübhələr yaranır və ya onun spekulativ manipulyatorluğuna fundamental inamları öz təsdiqini tapır. Həmçinin bu proseslər müxtəlif aspektləri neqativ anlamda bir-birinə qarşı qoya bilər və böhranın digər sahələri ilə yanaşı, nəzəri fikrin özünü də çıxılmaz vəziyyətə salır. Çünki ikili siyasətin (standartın) fəlsəfi yükünün nəyi ifadə etdiyini anlamağa cəhd göstərəkən aydın olur ki, müasir dövrdə yaratdığımız dəyərlər sistemi əslində əvvəlki “ağacul”, “dindar-ateist”, “barbar-sivil” insani münasibətlərin texnogen amillərlə daha kommunikativ, daha texnogen yüklənməsindən, daha qorxunc və mobil “təkrar istehsalından” başqa bir şey deyil. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, nə Qərb, nə də Şərq tarixin dərinliklərində baş vermiş dialektik inkişafı analiz edə bilər. Halbuki qloballaşma özünün başlıca aktyoru olan sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoq və əməkdaşlığa, tolerantlıq və multikulturalizmə, o cümlədən xalqların, dövlətlərin iqtisadi-sosial, mədəni-dini görüşlərinin uzlaşmasına, bir-birini tanımasına sonsuz imkanlar yaratmaqdadır. Bu anlamda professor İlham Məmmədzadə bildirir ki, “...mürəkkəbləşmiş gerçəklik sosial fəlsəfədən fərdiyyət sferasına nüfuz etməyi, müasir qloballaşma və modernləşmə dövrünün özəlliklərinin anlamında dərinləşməyi, milli və fərdi identiklik, metafizika və s. anlayışların yenidən mənalandırılmasını tələb edir” [6, s. 75]. Əslində, fəlsəfi anlamda ümumiyyətlə müasir dünya nəzəri fikrinin özü dərin bir böhranda, yaxud Qərbin yedəyində olduğundan və ya “Üstün Qərb” siyasətinin “nökərinə”, “kөнüllü” əlaltısına çevrildiyindən hazırda yeni “Sokrat axtarışları” (A. Toynbi) müsbət nəticə vermir. Bütün bunlar isə “gələcək insanın və dünyanın taleyinin necə olacağı sualı”nı yaradır və həmin sualın müasir dünya üçün o qədər də maraqlı və aydın olmadığını daha qlobal şəkildə ifadə edir. Başqa sözlə, başqalarının əzabı, iztirabı, sarsıntıları, istək və arzuları “texnikanın hökmranlığı”na arxalananlar üçün əhəmiyyətsiz bir “nəsnə”yə çevrilib. Çünki bir çox məqamlarda, təəssüf ki, bölgülərə məruz qalmış müxtəlif dini təsisatlar, mədəniyyətlər və hətta “qlobal etika” anlayışı müasir dövr üçün özünün kimi “başqası” və yad kimi “başqası” anlayışlarını, eyni zamanda, yad kimi “başqası”nın potensial olaraq özünün ayrılmaz hissəsi kimi təşəkkül etməli olduğunun dərkinə aktuallaşdırmaq əvəzinə bir çox hallarda məqsədli şəkildə Qərb siyasətçiləri tərəfindən böhranla qarşılaşdırılır [13, s. 1]. Etiraf etməliyik ki, Qərb üçün ümumdünya böhranı şəraitində üstün texnologiya və arsenala malik olmaq hüququ ümumyaşam mövcudluq fəlsəfəsindən imtina edərək, Şpenqlerin təbirincə desək, “...mədəni mövcud olmayıb, sırf bioloji həyat” [11, s. 84] uğrunda mübarizədə üstünlüyü tələq edir və onlar üçün bu üstünlük məhvəri sanki əbədi postulat hesab edildiyindən “multikulturalizmin ölümü”ndən danışmağı asanlaşdırır. Bu istiqamət isə birmənalı şəkildə dialoq fəlsəfəsinə, yaxud multikulturalizmin

müasir dünya üçün əvəzsiz resept olduğuna inananların (məqalə müəllifi də bura aiddir) həqiqi inamlarını sarsıdır, həmçinin demokratiyanın yalnız Qərb modelinə hesablanması fikrində onların haqlı olduğunu təsdiqləyir. Acı həqiqət olsa da, bu, danılmaz reallıqdır. Yaxın Şərq hadisələrini həm siyasi, həm dini, həm də demokratik aspektdən analiz edərkən bir daha aydın olur ki, akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi, “beynəlxalq münasibətlər sisteminin sonrakı inkişafı əyani şəkildə göstərdi ki, suveren dövlətlərə liberal demokratiya konsepsiyasını inkişafın yeganə rəşional modeli kimi zorla qəbul etdirmək cəhdləri həm vaxtından tez, həm də səhvdir” [14]. Başqa sözlə, “Qərb və qeyri-Qərb” ideoloji bölgüsünün fəlsəfəsi ilə yüklənmiş qərəzli “liberal demokratiya konsepsiyası” adı altında ikili standartların tətbiqi kəsib, etnik, milli, dini problemləri aşma bilməyən, iqtisadi, sosial, hüquqi cəhətdən bu proseslərə hazır olmayan cəmiyyətləri bir çox hallarda haqlı olaraq xofa salır və bununla onlar öz xoşbəxtliyini hər iki anlamda müasir dünya rəqabətinin iqtisadi, demokratik, mədəni, mənəvi şərtlərində, o cümlədən liberal demokratiya konsepsiyasında deyil, “öz keçmişlərinin dərinliklərində”, tarixi intriqaların fəvqündə axtarmağa məcbur olurlar və ya buna həm xaricdən, həm də daxildən sadəcə təhrik edirlər. Çünki “dinlərin qlobal dirçəlişi” kontekstində artıq din və siyasiləşdirilmiş, qütbləşdirilmiş dini dünyagörüşləri bəzi cəmiyyətlərə o qədər aktiv təsir edə bilir ki, onların vasitəsilə müxtəlif maraqlı tərəflər öz istəklərinə müvafiq hərəkət etdikdə bir sıra məqamlarda nəinki dinlərarası, hətta məzhəblərarası multi-kultural münasibətlər də perspektivsizlik təsiri bağışlaya bilir.

Lakin qeyd olunmalıdır ki, qloballaşma özündə sivilizasiyalararası dialoqlara, tolerantlıq və multikulturalizmə daxili aktyor kimi çıxış etmək imkanı yaradırsa, deməli, onun münasibətləri ilə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlər kontekstində xidmətləri də reallıqdır.

Onu da vurğulamalıyıq ki, qloballaşma adı altında heç bir konstruktiv fəlsəfi yükü və mənəni özündə ehtiva etməyən hansısa ideyaları total şəkildə müxtəlif cəmiyyətlərə köçürmək də optimallığı ifadə edə bilməz. Hazırda “bu riskli və münasibətləri oyunda” [2, s. 86] mədəni identiklik, dini dünyagörüşləri, özəlliklə ənənəvi və s. ailə institutlaşmalarına basqılar bütün cəmiyyətlərdə haqlı olaraq birmənəli qarşılınır.

Dünyada cərəyan edən tendensiyalar nəzərdən keçirilərkən aydın olur ki, hər halda dialoq və əməkdaşlıq üçün ümidlər var. Dialoqun inkişafı bütövlükdə müxtəlif maraqlı dairələr tərəfindən müharibə vəziyyəti ilə toqquşdurulsa da, ümidlər tam itirilməyib. Bu anlamda dünyaya təqdim olunan Azərbaycan modelinin əhəmiyyəti artıq bir sıra ölkələr tərəfindən öyrənilməyə başlanıb.

Nəzərdən keçirilən problematikanın özəlliyi ondadır ki, o, bəşəri varlıq üçün son dərəcə əhəmiyyətli aspektləri özündə birləşdirir. Bunlar isə dünyada ümumi olaraq təhsili, elmi, sevgini, mərhəməti, etikani, ləyaqəti, başqasını anlamağı, o cümlədən sosial və iqtisadi amillərin istənilən cəmiyyət üçün vacib şərt kimi çıxışını aktuallaşdırır. Lakin fikrimizcə, multikulturalizm, tolerantlıq və dinlərarası dialoq, o cümlədən bütövlükdə qloballaşma, bir çox ideoloqların, alimlərin qeyd etdikləri kimi, heç də hər hansı mədəniyyətin xaosda əriməsi,

bir-birinin içində yox olması prosesi kimi xarakterizə edilməməlidir. Bu anlayışların ümumi fəlsəfi yükü o qədər geniş sahələri özündə birləşdirir ki, orada ziddiyyətlərin insanın ümumi düşüncəsinin, şüurunun, ətrafa refleksiyalarının və ya nə qədər paradoksal olsa da, mövcudluğunun bütöv şərti kimi çıxış etdiyini də danmaq mümkün deyil. Ancaq bu, heç də o demək deyil ki, yer üzündəki bütün mədəniyyətlər, dinlər və ümumbəşəri dəyərlər bu ziddiyyətli məqamlara təslim olmalı, hər kəs loyallaşaraq özü üçün mövcud olmalıdır. Dünyada baş verən bu problemlər fonunda “olum, ya qalım” sualı, bəlkə də, tarixin heç bir dönəmində nəzəri fikir üçün bu qədər aktual olmayıb.

ƏDƏBİYYAT

1. Колесников А.С. «Философия компаративистика и диалог культур». Россия и Грузия: диалог и родство культур: сборник материалов симпозиума. Выпуск 1 / Под ред. Парцвания В.В. СПб: Санкт-Петербургское философское общество, сайт веб-кафедра философской антропологии, 2003, с. 185-205.
2. Məmmədzadə İ. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında. Bakı: Təknur, 2009, 226 s.
3. Хантингтон С. «Столкновение цивилизаций». Пер. с англ. Т.Велимева. Москва: АСТ, 2006, 571 с.
4. Fərman İsmayılov. “Müqəddəs od, yaxud fəlsəfənin fəlsəfəsi”. Bakı: AzAtaM, Elm və Təhsil, 2015, 544 s.
5. Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, 2016.
6. Məmmədzadə İ. “Avropa qurumlarının tənəzzülü, ikili standartlar siyasəti və müasir Azərbaycan” // <http://phillaw-az.org/news/4165>
7. Məmmədzadə İ. “Bir daha fəlsəfə haqqında. Müasir yanaşmalar. Təmayüllər. Perspektivlər”. Bakı: Təknur, 2012, 216 s.
8. «Восток-Запад, исследование, переводы, публикации». Москва: Наука, 1982, 293 с.
9. H.V.Hüseynov. Şərq-Qərb münasibətlərində qloballaşma: ideoloji-siyasi anlamında. Bakı: Təknur, 2008, 333 s.
10. Xəlilov S. “Sivilizasiyalararası dialoq”. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2009, 256 s.
11. Кулиев Э. «Коран и глобализация: в поисках гуманистических идеалов». Баку: Абилов, Зейналов и сыновья, 2005, 244 с.
12. Zeynalov Ş. “Sivilizasiyalararası münasibətlər: problemlər və perspektivlər”. Bakı: Oğuz Eli nəşriyyatı, 2014, 240 s.
13. Yaspers K. “Tarixin mənası və təyinatı”. Bakı: Zəkiyev nəşriyyatı, 2008, 764 s.
14. Məmmədzadə İ. “Multikulturalizm və mədəniyyətlərin dialoqu”. “Elm” qəzeti, 28 avqust 2015.
15. Ramiz Mehdiyev. “Avropa strukturlarının deqradasiyasının mənbələri haqqında və ya Azərbaycana münasibətdə ikili standartlar siyasəti”. “Dünya nizamından “nizam-sızılığa” doğru. Trend News Agency, 29 oktyabr 2015 // az.trend.az/azerbaijan/politics/2449678.html
16. Azərbaycanca Multikulturalizm. Biblioqrafiya. Bakı, 2016.

Paşa ƏLİOĞLU
filologiya elmləri doktoru

Nəvai və XVII əsr Azərbaycan poeziyası

Orta əsrlərdən Azərbaycan və özbək xalqları arasındakı əlaqələrin yaxınlığının əsas səbəbi onların eyni kökə, ənənələrə malik olmasında, Azərbaycan və cığatay türkcəsinin vahid mənşəyində, iki xalqın ziyalıları arasındakı qırılmaz mənəvi bağlardadır. Böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin (1441-1501) Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur. O, orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ən çox bağlı olan və Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına ən çox təsir etmiş Orta Asiya şairidir. Nizami, Nəsimi, Əsrəf Marağayi, Qasim Ənvar kimi Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən bəhrələnən, onların ədəbi irsinə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşan Nəvai bir sıra Azərbaycan şairlərinin – Kişvəri, Xətai və Füzulinin, XVII əsrdə Rəhməti, Sadiqi, Əmani, Zəfər, Saib, Qövsü və başqalarının yaradıcılığına təsir etmişdir. Heç şübhəsiz, Nəvainin əsərlərinin orta əsrlərdə bir sıra türk xalqlarının nümayəndələri tərəfindən asanlıqla oxunub başa düşülməsi, əsərlərindəki humanizm ideyaları, dərin məna, yüksək sənətkarlıq onun yaradıcılığının geniş bir coğrafiyada – bütün Türkünstandan başqa Azərbaycan, İran, Türkiyə və Hindistanda da yayılmasına səbəb olmuşdu.

XVII əsrdə türkdilli poeziyada iki nəhəng şair – Nəvai və Füzuli çox böyük təsir və nüfuz sahibi olmuşlar. Həmin əsrin Azərbaycan şairi Məlik bəy Avcı qəzəllərindən birində adi bir şair olduğunu, dövrünün ən çox sayğı göstərilən sənətkarlarından olmadığını təvazökar bir şəkildə belə bildirir:

Nə Nəvai, nə Füzuli, nə Məlik, nə Adəməm,
Bəndə şahəm Məlik adlu, nə kənitü nə ləqəb. (9, s.268)

Məlik bəy Avcının bu beyti XVII əsrdə türkdilli Azərbaycan şeirinin inkişaf istiqamətini, bu dövrdəki ədəbi zövqləri ifadə edir.

Cənnət Nağıyevanın dediyi kimi, Füzulidən sonrakı dövrdə Nəvai şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatına iki yolla təsir etmişdir: 1) Füzuli vasitəsilə; 2) Nəvainin öz əsərlərindən, orijinaldan istifadə vasitəsilə (6, s.163). Füzuli dilində bəzi cığatay elementlərinə rast gəlsək də, o, XV əsr şairimiz Kişvəri kimi Nəvai di-

lində şeirlər yazmayıb. Orta əsrlərdə, hətta sonrakı dövrlərdə, XIX əsrdə, XX əsrin əvvəllərində bir sıra Azərbaycan şairləri Nəvai təsiri ilə cığataycada şeirlər yazırdılar. Füzulinin Nəvai yaradıcılığına münasibəti daha dərinədir. Özünə böyük ustad saydığı Nəvai ilə mənəvi tellərlə bağlı olan Füzuli Nəvaini təkrar etməmiş, onun yaradıcılığının ən dəyərli cəhətlərini inkişaf etdirmişdir. Nəvai kimi, Füzuli də yaradıcılığında yalnız məhəbbəti, gözəli vəsf etməmiş, ictimai-fəlsəfi fikirləri, dövrünün qabaqcıl, mütərəqqi ideyalarını ifadə etmişdir. İki böyük şairin lirik şeirlərində insan azadlığı, insana qarşı haqsızlıqların, ədalətsizliklərin tənqidi ən önəmli mövzulardandır. Füzuli də, Nəvai kimi, ədəbiyyatın ictimai vəzifəsini, doğma xalqı, türk dili qarşısındakı məsuliyyətini dərinləndirir və əsərlərində ifadə edir. Füzulinin «Görgəc», «Könül», «Bəhs», «Tut», «Təm», «Şəm» və başqa rədifli qəzəllərinin Nəvai şeirlərinə cavab kimi yazıldığını göstərən C.Nağıyeva bu əsərlərdə yalnız rədif, vəzn birliyinin deyil, ruh birliyinin, həyata, varlığa münasibət birliyinin olduğunu göstərir (6, s.129). Bununla bərabər, Füzulinin Nəvaiyə nəzirələrinin orijinal şeirlər olduğunu, şairin ustadının fikirlərini inkişaf etdirib dərinləşdirdiyini göstərmək lazımdır.

Əlişir Nəvai

sahildür» misraları ilə başlayan şeirlərində Nəvai ruhu daha çox duyulur.

Sadiq bəy Əfşar Sadiqi sərbəst şəkildə Azərbaycan və osmanlı türkcəsində, cığataycada əsərlər yazmışdır. O, Nəvainin «Məcalisün-nəfais» adlı təzkirəsini

Yaradıcılığında Nəvaidən təsirlənmiş şairlərimizdən biri də XVI əsrin ortaları – XVII əsrin əvvəllərində yaşamış Rəhməti Təbrizidir. I Şah Abbasın dövründə Hindistana köçüb 1616-cı ildə orada vəfat etmiş şair bu ölkənin müxtəlif ədəbi məclislərində çox yüksək dəyərləndirilən Nəvai şeirləri ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazanmışdı. C.Nağıyeva Rəhmətinin Nəvai yaradıcılığına yaxınlığı barədə yazır: «Rəhməti də, Nəvai kimi, insanı hər şeydən uca tutmuşdur. Əgər Nəvaide «Məshəfi-hüsündə gördüm bismillahini» oxuyuruqsa, Rəhməti «Məshəfi-hüsündə ol peyvəstə bismillahlər» deyir. Hər iki şairdə zahid və vaizlərin tənqidi eynidir» (6, s73). Rəhmətinin qəzəllərində işlətdiyi «niy əcəb» («nə əcəb»), «götürgəc» («götürəc») kimi cığatay sözləri onun Nəvaidən təsirləndiyini göstərir. Şairin cığatay sözlərindən bəllüca istifadə etdiyi «İtlər ilən sübhədek hər gecə fəryad eylərəm», «Dəhr əsbabına, ey dil, çox dəxi etmə həvəs», «Bənim yerim fəna bəhrivü Məcnun yeri

örnek götürərək cığatayca yazdığı «Məcməül-xəvas» təzkirəsində Azərbaycan, osmanlı və cığatay şairləri haqqında məlumat, əsərlərindən nümunələr vermiş, T.Gəncəninin sözləri ilə desək, «siyasi hüdudları və sülalələr arasında ixtilafları bir tərəfə buraxaraq, türk dili və ədəbiyyatını bir bütün halında götürmüşdür» (5, s.20). Ondan əvvəl Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirzə (1517-1567) farsca yazdığı, XV əsrin sonu – XVI əsrin ortalarında yaşamış şairlər haqqında məlumat və rən «Töhfeyi-Sami» təzkirəsini qələmə alanda «Məcalisün-nəfais»dən örnek kimi istifadə etmişdi. Nəvaidə olduğu kimi, Sadiqinin də təzkirəsi səkkiz məclisdən ibarətdir. Sadiq bəy əsərini tərtib edərkən Əbdürrəhman Caminin «Baharistan», Dövlətşah Səmərqəndinin «Təzkirətüş-şüəra», Sam Mirzənin «Töhfeyi-Sami» və başqa təzkirələrdən də bəhrələnmişdi. Sadiqinin türkcə lirik şeirlərində Nəvainin güclü təsirini görürük. C.Nağıyeva Sadiq bəy Əfşarın «Bulğay kaş ki», «Kaş ki», «Etdin», «Qalmaqad», «Sübhan» rədifli qəzəllərinin yalnız rədif baxımından deyil, ideya, məzmun və bədii ifadə vasitələrindən istifadə baxımından da Nəvai əsərləri ilə bağlı olduğunu göstərmişdir (6, s.162). Nəvainin «Bolmasın» rədifli 7 beytlik qəzəlinə yazdığı cavabını oxuduqca Sadiqinin dahi özbək şairinin əsərinə çox diqqətlə yanaşdığını, sadəcə nəzirə deyil, orijinal bir şeir yazdığını görürük. Nəvainin lirik qəhrəmanının qəlbi sevgilisinə ən səmimi, xoş duyğularla doludur. İstədiyi odur ki, könül verdiyi gözələ heç bir xətər dəyməsin, bu dünya bağında onsuz bahar olmasın. Şair arzu edir ki, sevgilisinin sərv qəddi ancaq çeşmeyi-heyvandan, əbədiyyət çeşməsindən qidalansın:

Qəm əlidin, ya Rəbb, ol qulğə gübari bolmasun,
Bəlki onsiz dəhr bağidə bahari bolmasun.
Qəddinin sərvigə kim, bağı-lətafət nəxlidür,
Çeşmeyi-heyvandin uzgə cuybari bolmasun. (7, s.495)

Sadiqinin bu qəzələ yazdığı eyni rədifli 6 beytlik cavabda gözələ qarşı hədsiz məhəbbət, sədaqət duyğuları daha artıq dərəcədə lirik qəhrəmanla bağlı şəkildə ifadə edilmişdir:

Gözə ol şəh yolidin özgə gübari bolmasun,
Məndin özgə kimsəgə andin güzari bolmasun.
Gülşəni-kuyində kim, sərv-qədi məvasidür,
Hər tərəf əşkimdən özgə cuybari bolmasun. (2, s.44)

Sadiqinin qəzəlində müəllifin fərdiyyəti daha çox nəzərə çarpır. Şairin lirik qəhrəmanının istədiyi budur ki, ondan başqa heç kim sevgilisinin yolunun kənarında durmasın, məşuqənin ayaq tozu yalnız fədakar aşiqin gözlərinə olsun, gözəlin sərv qəddini yalnız onun göz yaşları sulasın.

Nəvai 8 beytdən ibarət «Kaş ki» rədifli qəzəlində ayrılıq dərđini çəkmək-dənsə min cür möhnət çəkməyə üstünlük verdiyini, eşq dərđindən dəlilə kimi səhraya düşdüyünü, bir zaman gözəllərlə ünsiyyət bağladığından peşman olduğunu bildirir. Bir beytdə qürbətə qarıbların acı çəkdiyini, qürbət sözünü dilə

gətirmək belə istəmədiyini söyləyən şair qəzəlin sonunda arzusuna, vüsala çatmaq üçün ömürdən möhlət istəyir:

Bulğay erdi yüz tuman, min rancu mehnat kaş ki,
Bulmağay erdi balou dad-fırqat kaş ki...
Yüz qarib əhvali-bekaslıqda hər dəm bor imiş,
Urmaqay erdi tilimqa lafzi-ğurbat kaş ki...
Demakim can et fəda əhbab ilə tapqac vüsəl,
Ey Navoi, ömr bergay onca möhlət kaş ki... (7, s.607)

Sadiqi bu qəzələ yazdığı 6 beytlik nəzirəsində Nəvainin yaradıcılığına məhəbbət və diqqətini, cığataycanı gözəl bildiyini nümayiş etdirməklə bərabər, özünün orijinal fikirləri ilə də çıxış etmiş, lirik şeirə ictimai motiv gətirmişdir. Nəvai qürbətə ağır dərd olduğundan danışırsa, Sadiqi «əgər vətən övladları insanın qədrini bilmirlərsə, qürbət bundan yaxşıdır» deyir. Sadiq bəy Əfşar kimi dövrünün parlaq zəkasının, çoxtərəfli istedad sahibinin «belə vətəndənsə qürbət yaxşıdır» deməsi, əlbəttə, mövcud ictimai həyata qarşı ciddi ittihamdır:

Bilməs ermişlər kişi qədrin vətən əbnaşı çün,
Tutğay erdi damənimni xaki-qürbət kaş ki... (2, s.48)

Beytlərindən birində şair ona ağıl vermək istəyən nasehə «kaş ki bu könül mənim nəsihətimi eşidəydi» cavabını verir. Yəni məgər aşıqın ixtiyarı özündəirmi ki, ona nəsihət verirsən:

Dersən, ey naseh ki, məndin tut nəsihət, aqıl ol,
Tutğay erdi bu könül məndin nəsihət kaş ki... (2, s.48)

Burada Füzulinin «Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim, İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?» beyti yada düşür. Sadiqinin Nəvai qəzəlinə yazdığı nəzirədə Füzuli yaradıcılığı ilə səsləşməni müşahidə etmək bizi təəccübləndirməməlidir.

Vüsala yetmək üçün möhlət istəyən Nəvaidən fərqli olaraq Sadiqi daha ümitsizdir. O bilir ki, gözəlin eşqi onu bu gün-sabah öldürəcəkdir. Buna baxmayaraq, o da çərxdən bir-iki gün möhlət istəyir:

Öldürür, ey Sadiqi, ol ay bu gün-danla səni,
Bergey erdi bir-iki gün çərx möhlət kaş ki... (7, s.48)

Cığatay ədəbiyyatının, birinci növbədə Nəvainin təsiri altında əsərlər yazan Məhəmməd Əmaninin, demək olar ki, bütün şeirlərində cığatay dili elementlərinin olduğunu görürük. Təəssüf ki, tədqiqatçılarımız indiyə qədər bu şairin yaradıcılığının cığatay ədəbiyyatı ilə əlaqəsinə kifayət qədər fikir verməyiblər.

Əmaninin

Ol pərivəş kim, qədi-rəna, rüxi-zibası bar,
Könlüm ilə eşqinin yüz nazü istiğnası bar (3, s.28)

-mətləli qəzəli Nəvainin

Ol ki, yüz mändək cəhanda volay şaydosi bar,
Neca kim, bardur niyazim nazu istiğnosi bar (7, s.209)

- beyti ilə başlanan şeirinə nəzirədir. Lirik-aşıqanə məzmununda yazılmış bu qəzəllərdə eşqi yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan aşıq obrazı yaradılmışdır. Nəvainin lirik qəhrəmanı sevgilisinə qovuşmaqdan ötrü canını qurban verməyə hazırdır. O, gözəlin qapısının itlərini belə könlünə mehman bilir:

Dambadam könlüm verib can naqdi, istar vaslini,
Allah-Allah, tilbə könlümniq əcəb sevdosi bar.
İtlərinq bolmuş Navoi könqli üçün mehmon,
Bu keca ol kuy aro kör kim, acab ǧavǧosi bar. (7, s.209)

Əmani bir aşıq kimi halının qəribəliyindən danışır. Onun eşqini nə izhar etməyə, nə də gizlətməyə taqəti qalmışdır. Gözəl, pərisima bir sevgilisi olduğuna görə şair özünü hər iki aləmdə xoşbəxi sayır:

Türfə halətdir, rəfiqa, eşq istilası kim,
Könlümün ni taqəti-izharü ni ixfası bar.
Bu səadət iki aləmdə Əmaniǧə yetər
Kim, anın dik dilruba şuxi-pərisiması bar. (3, s.209)

Əmani Nəvainin «Ləfz» rədifli 7 beytlik qəzəlinə yazdığı eyni həcmli nəzirədə bəhr (rəməli-müsəmməni-məqsur), rədif və qafiyə eyniliyini saxlamaqla bərabər, əsərin məzmununa da əsasən sadıq qalmışdır. Nəvai qəzəlinin diqqətəlayiq cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sözdən, onun insan həyatındakı rolundan, dolayısıyla bədii sözün, ədəbiyyatın əhəmiyyətindən bəhs olunan bu şeir əvvəlcə aşıqanə əsər təəssüratı oyadır. Gözəlin ağzından çıxan sözləri şair ipə düzölmüş inci, hər tərəfə saçılan can adlandırır:

Riştə dikkatdur kalominqda duri-şahvor lafz,
Riştəǧa durlar çekarsen çün topar takror lafz.
Lali-canbaxşinq erur quyeki ruhulloh kim,
Saçılır con har taraf qılǧon soyi izhar lafz. (7, s.303)

Nəvai kimi, Əmani də gözəlin ağzından çıxan ləfzi, sözü inci, dürr adlandırır, onun dilindən eşidilən sözün möcüzəli xüsusiyyətindən danışır:

Ləblərindən qılsan izhar, ey büti-əyyar, ləfz,
Canımın ǧuşiqə olur lölöyi-şəhvar ləfz.
Zahir eylər möcüzə-İsiyyi-Məryəm bigüman,
Eyləsə vəqti-təkəllüm ǧər tilin təkrar ləfz. (3, s.62)

Nəvai deyilən sözün ölnü diriltmək, dirini öldürmək gücünə malik olduğundan, eşqin sirrini yalnız anlayan adamlara açmağın mümkünliyündən danı-

şır. Əmani sözün insana müxtəlif cür təsir etdiyini, onun rahatlıq da, əzab da gətirə biləcəyini söyləyir. Şair özünə də, başqalarına da eşqini izhar etməməyi məsləhət görür, çünki aşıqın ehtirasla dediyi ölçülüb-biçilməmiş sözlər ədəbsiz səslənə bilər:

Necə kim, məqdur irür, ləfzi yamandin əsrə qıl,
Yetirür hər kimsəgə çün rahətü azar ləfz...
Qılma izhari-təəşşüqni, Əmani, zinhar,
Baisi-tərki-ədəbdir çünki bihəncar ləfz. (3, s.62)

Fikrimizcə, Füzuli «Söz» rədifli qəzəlini yazarkən Nəvainin məhz «Ləfz» rədifli şeirindən bəhrələnmişdir. Nəvainin «Söz» rədifli qəzəli də var. Lakin haqqında danışdığımız bu iki qəzəl həm məzmun baxımından bir-birinə yaxındır, həm də eyni bəhrədə yazılmışdır. Orasını da qeyd etmək istərdik ki, şairin sözünün ölümündən sonra ona əbədiyyət bəxş etməsi barədə Füzulinin fikrinə nə Nəvainin, nə də Əmaninin qəzəlində rast gəlirik:

Ver sözə ehya ki, tutduqca səni xabi-əcəl,
Edə hər saət səni ol uyqudan bidar söz. (4, s.151)

Nəvainin qəribin qürbətdəki halının təsvirinə həsr edilmiş «Qürbətdə qərib şadman bolmas imiş» misrası ilə başlanan məşhur rübaisi vaxtı ilə Azərbaycan şeirsevərləri tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Əmaninin bu şeirə cavab olaraq yazdığı rübaisində söhbət qürbətdən getmir:

Heç kimsə cahanda kamran bolmas imiş –
Kim, axırı-ömr bağı qan bolmas imiş.
Əhval bu yanlıq olduqiçün, ey dil,
Ariflərə meyli-xanəman bolmas imiş. (3, s.158)

Şair rübainin əvvəlində deyir ki, dünyada kamran olmağın, arzuya çatmağın mümkünsüzlüyünü bilənlər ömürlərinin axırında peşman, bağırqan olmazlar. Bunu bildiklərindəndir ki, ariflər “meyli-xanəman” olmurlar, mal-mülkə meyil etmirlər.

Maraqlıdır ki, Mövci Əhəri Nəvainin bu rübaisinə cavab olaraq eyni həzəc bəhrindən, rədif və qafiyələrdən istifadə etməklə qəzəl yazmışdır:

Bimari-qəmi-eşqə dəva olmaz imiş,
Bu dərd mərizinə şəfa olmaz imiş (9, s.257)

- beyti ilə başlanan qəzəlində şair eşq dərdinə düşənlərin sağalmasının mümkünsüz olduğundan, gözəllərin aşıqlərə biganəliyindən, hicran gecəsinin bitib-tükənmədiyindən şikayət edir. Sonda şair göstərir ki, yaşadığı cəmiyyətdə azadlıq mümkündür, lakin bu, yoxsul, çılpaq insanın azadlığıdır. Məqtə beytinə Mövci biçarələrin əlindən tutmaq, onlara yardım etmək zərurətini yada salır.

Mürtəzaqulu xan Zəfər türkcə divanının dibaçəsində, demək olar ki, Nəvainin «Qəraibüs-siğar» adlı divanının dibaçəsini təkrar edir. Nəvai dibaçəsində insanı digər məxluqatdan üstün yaradıb ona nitq, şeir yazmaq qabiliyyəti verən Yaradana şükürlər oxuyur: «Şükrü sipas ol qodirğa kim, çün adam oso-yişqohdin vücud orayışi oqohlariğa cilva berdi. İnsonni soyir maxluqotdin nutq şarafi bila mumtaz qıldı. Rübai:

Ol kim, çün cahon xilqatin oğoz etti,
Sün`i-kilkini naqşpardozi etti.
İnsan xaylin nitq ilə mümtoz etti,
Nitq ahini nazm ilə sarafroz etti». (7, s.7)

Zəfər divanının dibaçəsində, bəzi söz və ifadələri dəyişsə də, mətni Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırsa da, onun Nəvaidən bəhrələnməsi şübhəsizdir: «Şükrü sipasi-namütənahi ol qadiri-biçunə kim, çün adəm asayışgahidin məxluqatdin bərgüzidə edib nitqi-şərifinə mümtaz qıldı. Rübai:

Ol kim, bu cəhan xilqətin ağaz etdi,
Sün`ini kilklə nəqşpərdaz etdi.
İnsani qamu nitq ilə mümtaz etdi,
Nitq əhlini nəzm ilə sərəfraz etdi». (10, s.17)

Zəfər divanının daha qısa olan dibaçəsində Nəvai dibaçəsi ilə uyğun gələn digər yerlər də var.

İki beytlik qitəsində Nəvai deyir ki, Məhəmməd peyğəmbərin dininə etiqad etməyənlər varsa, bu, onun şanını azaltmır, artırır. Şair Peyğəmbəri şüaları bütün dünyanı tutmuş günəşə bənzədir. Zəfər bu şeirə yazdığı nəzirəsinə əlavə etdiyi bir beytdə deyir ki, yalnız peyğəmbərin yolunda fəna olanlar onun bütün yaradılışın səbəbi olduğunu bilirlər:

Məhəmmədi-ərəbi şanı ondan artıqdır
Ki, qeyr millət əgər olmaya ona qail.
Günəş kimi bu cahanı tutubdur ənvarı,
Həqir zərrə nədir kim, ola ona hail.
Onun yolunda fəna mütləq olmayan nə bilir
Ki, oldur səbəbi-küllü-afərinmiş gil. (10, s.19)

Nəvainin fani dünyaya biganə olmağı, dolanışıqdan ötrü fikir çəkməməyi, qənaətlə yaşayıb dünya həvəsindən əl götürməyi tövsiyə etdiyi «Gərək» rədifli qitəsi də Zəfərin diqqətini cəlb etmişdir. O, Nəvainin

Vəchi-məaş üçün kişi kim, desa fikr etay,
Qismat rizosidin anqa begonalıq gerak (7, s.72)

- beyti ilə başlanan bu şeirinə 3 beytlik nəzirəsində yazır:

Vəchi-məaş üçün könül aralı fikr edər,
Bilməz ki, dəhri-faniyə biganəlik gərək.

Künci-qənaət ərçə irür padşahlıq,
Dünyadan əl götürməgə mərdanəlik gərək.
Divanədir o kim ki, edir ona etibar,
Miskin Zəfər kimi buna fərzanəlik gərək. (10, s.68)

Zəfərin 7 beytlik «Kağız» rədifli qəzəli Nəvainin 9 beytlik eyni rədifli şeirinə nəzirədir. Nəvai sevgilisindən ayrılığın qəmini kağız üzərində təsvir etməyin mümkünsüz olduğundan danışır, deyir ki, məşuqənin ləbinin vəsfini yazarkən gözlərindən axan yaşlar kağızı qan rənginə boyayır:

Emas ğənimni yozar xalqa zarafşon koğaz
Ki, şu`la çəkdi ğamimdin bitir zamon koğaz...
Uzoru la`li-labin vəsfini qaçon yozdum,
Aqib közüm yoşi gül rəng boldi qon koğaz. (7, s.148)

Zəfər də gözlərindən axan yaş səbəbindən hicran qəmini kağıza köçürməyin qeyri-mümkünlüyündən danışır. Aşiqin halından xəbər tutan kağız da dilə gəlib əfğan edir:

Qələm aldım ki, yazım əz qəmi-hicran kağız,
Qanlı çeşmim suyidin oldu zərəfşan kağız...
Od şərari düşübən canına, yandı elə kim,
Dilə gəldi, elədi ah ilə əfğan kağız. (10, s.34)

Saib Təbrizinin Azərbaycan türkcəsindəki bəzi qəzəlləri Nəvai şeirlərinə cavab olaraq yazılmışdır. Onun 8 beytlik «Bar» rədifli qəzəli dahi özbək şairinin eyni rəməl bəhrində yazdığı 9 beytlik şeirinə nəzirədir. Hər iki şeirin birinci beytində qafiyə sözü eyni, məzmun yaxındır. Nəvai sevgilisindən ayrı düşmüş aşiqin imkan çatdığı qədər, bütün qüvvəsi ilə eşqi yolunda yanmaq istəyindən danışır. Sevgilisini İsa ilə müqayisə edən şair onun nəfəsinin ölüyə can vermək qüdrətini mədh edir (9, s.197). Saib də aşiqin sevgisi yolunda canından keçməli olduğunu deyir. Əgər Nəvai sevgilisinin nəfəsini İsa nəfəsinə bənzədirsə, Saib məşuqənin üzündən axan təri çeşmeyi-heyvan, yəni dirilik suyu adlandırır:

Gül kimi hər kim ki, gülzar içrə nəqdi-canı bar,
Səy edər töksün sənin yolunda ta imkanı bar...
İçməmiş can bəxşlər nəzzarədən aşıqlərə,
Tərlü rüxsarın əcaib çeşmeyi-heyvanı bar. (9, s.159)

Saibin 9 beytlik «Üçün» rədifli qəzəli Nəvainin eyni həcmli şeirinə nəzirə olaraq yazılıb. Nəvai bu incə lirik şeirində hər zaman bu dünyada hicran qəmi çəkdiyini, Tanrının onu hicran çəkmək üçün yaratdığını deyir. Şair növhəgərə (növhə oxuyan, ağıçı) üz tutaraq deyir ki, onun hicran qəmi çəkməklə keçən halı təsvir edilərsə, bir dastan olar:

Yüz balo hicron topar hər dəm bu mahzun con üçün,
Tenqri guya kim, yaratmıştur meni hicron üçün...
Hicr aro holimni yozdim yod tut, ey novhaqar
Kim, base loyiqdurursen soz yetar daston üçün. (8, s.484)

Saib Təbrizinin qəzəlində nəsihətamiz məzmun, dostluqda sədaqətə, əyilməzliyə, fədakarlığa, minnətsiz yaşamağa çağırış motivləri daha qabarıq nəzərə çarpır:

Yoldaş oldur kim, qara günlərdə yoldan çıxmasın,
Keçmə yoldaşdan Xızırtək çeşmeyi-heyvan üçün.
Minnət ilə dirilik, Saib, ölümdəndir betər,
Can verərlər əhli-qeyrət dərdi-bidərman üçün. (9, s.165)

Ən çox Füzuli şeirlərinə cavablar yazan Qövsü Təbrizinin Əlişir Nəvai qəzəllərinə də nəzirələri var. Qövsinin

Biz kimiz kuyində yarın, bir bölük avarələr,
Xəstələr, sərgəştələr, bitablər, biçarələr (12, s.133)

- mətəli 8 beytlik qəzəli Nəvainin

Ne acab, har yon meni Macnun boşida yoralar,
Bas ki, yoğdı ustığa atfol elidin xoralar (8, s.181)

- mətəli 7 beytlik qəzəlinə nəzirədir. Birinci beytindən görüldüyü kimi, Q.Təbrizi hətta Nəvaiyə cavabında belə Füzuli təsirindən kənarda qala bilməmiş, onun tərcibəndinin başlanğıcındakı

Mən kiməm? – Bir bikəsü biçarəvü bixaniman,
Taleyim aşuftə, iqbalım nigun, bəxtim yaman (4, s.331)

- beytinin quruluşundan istifadə etmişdir.
Nəvai qəzəlinin

Orizinq atrofida güldür görüngən, ey pari,
Ya qamar davrida saf tartibdurur sayyoralar (8, s.181)

- beytində gözəlin üzünün, yanağının ətrafındakı güllərlə ay ətrafındakı ulduzları müqayisə edir. Nəvaiyə yazdığı nəzirədə Qövsü onun ah-nalə oxlarından göylərin dəlik-deşik olduğunu, insanların yanlışlıqla bunları planet və ulduzlar adlandırdığını söyləyir:

Ahü naləm navəkindən göz-göz olmuşdur fələk
Kim, deyər xalq onlara sabitləri səyyarələr. (12, s.133)

Qövsinin hüsni-təlil poetik fiqurundan uğurla yararlandığı bu beytində «Dəgil bihudə gər yağsa fələkdən başımə daşlar, Binasın tişeyi-ahimlə viran

etdigimdəndir» (4, s.106) misraları ilə göylərin binasını ah çəkməklə viran elədiyini, buna görə də göylərdən başına daşlar yağdığını iddia edən Füzulinin təsirini görməmək mümkün deyil.

Qövsü «Göz» rədifli 10 beytlik qəzəli ilə Nəvainin eyni rədifli 9 beytlik şeirinə cavab yazmışdır. Nəvai qəzəlinin başlanğıcında yarının gözlərini ona sarı açan kimi qanını tökməsindən danışır. Şairə görə, burada təcəccüblü bir şey yoxdur: o qatıl gözlərin peşəsi qan tökməkdir. Sonrakı beytdə fədakar aşiq gözəlin gözlərinin onun könlünü dəlməsindən məmnun olduğunu bildirir:

Tökti qanımmi meninq sori çü oçti yor köz,
Tökməyin qan neylasun ol qotilü xunxar köz...
Bir yüz oçib, çök etib könlümmi, közünq urdi neş,
Boldi bu iştin könqül mamnunü minnatdor köz. (8, s.210)

Nəzərəsində ustada hörmətlə «Bu həman rəna qəzəldir kim, Nəvai söyləmiş» deyən Qövsü Nəvainin «qaranlıq gecələrdə hicran şamını sönməyə qoyma» demək olan «Surmagun tünlarda hicran şami tut bidar köz» misrasını nümunə gətirmiş, bu fikri şeirinin başqa bir beytində Azərbaycan oxucusu üçün daha anlaşılıqlı şəkildə ifadə etmişdir. Buradakı fikri öz yaradıcılıq manerasına uyğun mənalandırarkən şairin hüsni-təlil poetik fiqurundan istifadə etdiyini görürük:

Bir işarətdir sipehrin sabitü səyyari kim,
Şamlər, Qövsü, gərəkdir sübhədin bidar göz. (12, s.182)

Yəni səmada parlayan planet və ulduzlar ona işarə edirlər ki, şamlar sübhədək ayıqyanan vəziyyətdə qalmalıdır.

Mənbələr XVII əsrdə yaşamış bir sıra digər Azərbaycan şairlərinin də Əlişir Nəvai sənətindən bəhrələndiyini söyləyir. Məsələn, Vəliqulu bəy Şamlu «Qisəsül-xaqani» təzkirəsində Mirzə Saleh Təbrizi haqqında yazır: «O, bəzən Füzuli təbiətlidir və Nəvai kəlamının ardınca gedir» (11, s.79). Həmin dövrün Azərbaycan şairlərindən Məlik bəy Avcının əsərlərini çapa hazırlayan Əhməd Cəfəroğlu şairin «Şah İsmayıl Xətai kimi cığatay ədəbiyyat və dilinin təsiri altında qalaraq cığatay dilinin qrammatikasını təqlid etdiyindən» (1, s.8) danışır. Lakin əldə olan materialın həcmi bu şairlərin Nəvai yaradıcılığının məhz hansı cəhətlərindən bəhrələnməsi barədə ətraflı danışmağa imkan vermir. Mirzə Salehin şeirində ismin yönlük halında «kəştimə» sözünü «kəştimğə» kimi yazması, Məlik bəy Avcının «torpaq» sözünü «tofrağ» kimi işlətməsi, ismin təsirlilik halında «bizni» yazması bu şairlərin dilində cığatay dili elementlərinin mövcudluğundan danışmağa imkan verir ki, bu da, fikrimizcə, ilk növbədə Nəvainin poeziyamıza təsiri ilə izah olunmalıdır.

Şübhə etmirik ki, gələcək araşdırmalar anadilli lirik poeziyamızın cığatay ədəbiyyatı, xüsusilə Əlişir Nəvai yaradıcılığı ilə əlaqələrinə dair yeni faktlar üzə çıxaracaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Caferoğlu A. XVII əsrdə Azəri şairi Melik bəy Avcı // Azərbaycan Yurt Bilgisi Tədqikləri. III. İstanbul. Bühraneddin matbaası, 1933.
2. Əfşar Sadiq bəy. Şeirlər. Bakı: "Elm və Təhsil", 2010.
3. Əmani Məhəmməd. Əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005.
4. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cildə. I cild. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005.
5. Gandjei T. Sadiki-i Afşarın türkçe şiirleri //Türkiyat mecmuası. Cilt XVI. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1971.
6. Nağıyeva Cənnət. Azərbaycanda Nəvai. Bakı: "Tural-Ə" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2001.
7. Navoiy Alişer. Xazainuel-maoniy. I. Qaroibus-siqar. Toşkent: Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Nəşriyeti, 1959.
8. Navoiy Alişer. Xazoinul-maoniy. III. Badoyiul-vasat. Toşkent: Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Nəşriyeti, 1960.
9. XVII əsr Azərbaycan lirikası (Antologiya). Bakı: "Nurlan", 2008.
10. Şamlu Mürtəzaqulu xan. Divan. Bakı: "Nurlan", 2006.
11. Şamlu Vəliqulu. Qisəsül-xaqani. Cild II. Tehran, 1376.
12. Təbrizi Qövsü. Divan. Bakı: "Nurlan", 2005.

Саадат ШИХИЕВА

доктор философии по филологии

«Казнь Насими была политически мотивированным убийством»

Доктор философии по филологии, ведущий научный сотрудник НАНА Института востоковедения Азербайджана Саадат Шихиева рассказывает о творчестве и личности великого азербайджанского поэта и мыслителя Имадеддина Насими.

– Как распоряжение о проведении Года Насими в Азербайджане повлияет на изучение наследия мыслителя?

– «Год Насими» знаменателен со многих точек зрения. К сожалению, в некоторых странах оспаривают принадлежность наследия Насими (как и многих азербайджанских классиков) непосредственно к Азербайджану. На наследие Насими претендуют и Туркмения, где уверены, что он происходит из иракских туркоманов, и Иран, где считают, что он родом из Шираза, и Турция, где уверяют, что он родился в Диярбакыре, и сами иракские туркоманы. Учитывая это, объявление 2019-го «Годом Насими» открывает новые возможности для более детального изучения наследия великого поэта. Насими сыграл заметную роль и в литературе, и в истории, и в философии Азербайджана. Распоряжение президента Азербайджана уникально тем, что наследие Насими станет объектом глобального исследования историков, литераторов и богословов. Уже согласован план мероприятий, известно, что будут организованы семинары и конференции, опубликованы монографии и исследования, в том числе зарубежных авторов.

– С какими проблемами сталкивается Насимиведение?

– Я уже 30 лет изучаю жизнь и творчество Насими, и могу сказать, что сегодня есть необходимость в комплексном изучении его наследия. Необходимо отметить, что первый сборник его стихов вышел в свет накануне 600-летия Насими, в 1973 году. Но он уже не отвечает сегодняшним потребностям науки, так как за прошедшее время были найдены новые

образцы рукописей его дивана на родном языке. Сегодня необходимо заново подготовить такой сборник, с использованием возможностей источников и рукописей, хранящихся в зарубежных библиотеках. В отличие от советского времени, теперь мы имеем доступ к библиотекам Ирана, Турции, стран Европы и можем на их основе подготовить научно-критический анализ наследия Насими.

Одна из проблем, которая связана с исследованиями наследия Насими, касается изучения его прозы. Все знают его как великого мыслителя, поэта и мученика, но практически никто до сих пор не знал, что он был еще и прозаиком. У азербайджанской научной общественности не было представления о Насими как о прозаике. Сейчас мы этот факт ввели в исследовательскую работу института и заняты изучением этой части его творчества. Я сама сейчас работаю над транслитерацией прозаического произведения «Мукадиматиль-хакаик» («Введение в истину»), которую Насими написал на родном языке. Оно было опубликовано в Турции и в Германии, у нас есть те издания и факсимиле текста. Недавно в Иране была найдена рукопись произведения «Тарикатнаме», которая также может считаться уникальной, поскольку написана как в прозе, так и в стихах. Сейчас мы планируем подготовить это произведение к печати. Еще одна из проблем Насимиведения – отсутствие филологического перевода дивана Насими на фарси. Сейчас мы – группа Насими при Институте востоковедения – заняты переводом упомянутого сборника. В целом, есть необходимость в издании серьезных научных монографий о творчестве поэта, и, думаю, год будет очень плодотворным в этом плане, поскольку откроет возможности для более детального изучения и восполнит нынешние проблемы в изучении творчества Насими.

– Как творчество Насими повлияло на азербайджанскую литературу?

– Я годами изучала влияние Насими, исследовала жизнь и творчество тех, кто был вдохновлен наследием великого азербайджанского поэта. Могу сказать, что оно не ограничивается только Азербайджаном, а распространяется на Азию, Европу и страны африканского континента. От Балкан до Индии, на очень большой территории можно заметить следы влияния Насими на целую плеяду поэтов, писателей и философов. Почти все поэты и ашуги Азербайджана вплоть до XX века подверглись влиянию Насими в той или иной степени. Особо стоит отметить Джаханшаха Кара-Коюнлу и Шах Исмаила Хатаи.

Джаханшах, правитель государства Кара-Коюнлу, с 1435 года по 1467 год писал лирические стихи на азербайджанском языке под псевдонимом «Хакики». Творчество «Хакики» от начала до конца было продиктовано влиянием Насими, иногда его стихи настолько напоминают стихи Насими, что некоторые переписчики рукописей средневековья вносили стихи Джаханшаха в диван Насими. В этом и есть уникальность Насими:

его стихи вдохновляли повелителей, хотя сам он никогда не был дворцовым поэтом.

Творчество Шах Исмаила Хатаи, с 1501 года по 1524 год правителя Азербайджана и Ирана, основателя Сефевидского государства, очень тесно связано с Насими. Хочу подчеркнуть, что у Хатаи мы видим очень большое уважение и симпатию к личности Насими. В нескольких своих стихах он упоминает его имя как Сейид Насими, или Хусейни, отдавая таким образом дань памяти великому мыслителю.

В целом, в Азербайджане вплоть до поэта Мирзы Алекпера Сабира (1862-1911) были авторы, творчество которых тесно переплетается с наследием Насими. Даже в творчестве таких ашугов как Ашуг Алескер и Молла Джума чувствуется влияние Насими. Также хочу отметить видного суфийского поэта XIX века Мир Хамзу Сеййид Нигари, творчество которого очень перекликается с Насими.

Мы видим влияние Насими и на поэтов суфиев Европы, в основном речь идет о подданных Османской империи. На территории Венгрии в средние века жил поэт, которого звали Мисали, его гробница, до сих пор почитаемая как святыня, более известна как Гюльбаба. В диванах Мисали можно увидеть очень большое почтение к творчеству Насими. Более того, влияние творчества Насими прослеживается в трудах Вехдети Димотикского, жившего на территории нынешней Греции и упоминающего в своих произведениях имя Насими. Думаю, в Греции можно найти и другие следы влияния Насими, так как Рафии, один из его учеников хуруфитов, как раз занимался миссионерством в Греции.

– **Азербайджан за короткий отрезок времени дал миру таких великих мыслителей как Низами, Насими и Физули...**

– Важную роль сыграла среда, в которой жили и творили великие мыслители. Низами жил в Гяндже, которая уже в XII веке была одним из развитых центров восточной культуры. У Насими совсем другая история – в отличие от Низами, творившего лишь в Гяндже, он обогащал свои знания, путешествуя из города в город; формирование его взглядов и творчества трудно связать с каким-либо одним местом. Одним из секретов успеха Насими является тот факт, что он воплощал в себе одновременно несколько личностей. В то время было очень много поэтов, вынашивавших идеи хуруфизма, но лишь Насими был одновременно и суфием, и поэтом, и богословом. Он прекрасно знал Коран и философию, науку о музыке, поэтику, астрономию и математику. Помимо прочего, он еще и стал мучеником, что повлияло в последующем на укрепление его героического образа в памяти людей. Ему невозможно давать оценку в ограниченных рамках, так как в нем воплотились признаки сразу нескольких очень сильных

людей. Он стоял выше той эпохи, в которой жил. Насими не всегда понимали. Часто его современники и даже хуруфиты пытались раскрыть суть его взглядов. Он был личностью вне времени и пространства.

– Известно, что некоторые хуруфиты критиковали Насими, так как он открыто заявлял о том, что скрывают некоторые зашифрованные символы...

– Да, это так. Одним из таких хуруфитов был его учитель Фазлуллах Наими. В одном из стихов, обращаясь к Насими, он говорит, что не надо открывать тайны, и слышит в ответ, что если поэт сегодня проявит терпение, то когда же еще он сможет поведать об этой тайне. Против Насими выступал и его брат Шах Хандан, который также просил не открывать тайны символов широкой общественности, на что Насими отвечал, что секреты, ниспосланные ему Всевышним, стали явью, и он считает своей миссией поделиться этим с народом.

– Почему поэта, мыслителя и философа казнили с особой жестокостью?

– На протяжении сотен лет историки, философы и литераторы задаются вопросами об обстоятельствах его смерти. Распустили слухи, что якобы он шел против ислама, хотя на самом деле его смерть не связана с религиозной деятельностью. Причиной смерти Насими стали политические интриги. К концу жизни Насими был носителем высокого статуса как хуруфитский шейх в Халебе (Алеппо), а в то время Сирия входила во владения египетского султана. Между Египтом и правителями бекства Зульгадаров, которые граничили с Сирией, началась конфронтация, и Насими в этом конфликте поддерживал братьев Али бека и Насиреддин бека Зульгадаров. Мои исследования, кстати, показали, что Насими был тестем Насиреддин бека – дочь Насими была замужем за Насиреддин беком. Зульгадары выступали против султана Египта аль Малика аль Маайядда Шеха аль-Махмуди и пытались путем свержения сменить его на турецкого правителя, из-за чего между ними многие годы шла война. Арабские источники пишут, что влияние Насими на народ действовало, как распоряжения султана. У него был безграничный авторитет среди населения на всем Ближнем Востоке, в любой момент он мог бы поднять людей против правителя и свергнуть его. В этом плане объединенные силы Насими с племенами Зульгадаров представляли угрозу для султана. Султан в страхе, что потеряет Халеб, требует казнить Насими, организуют судебный процесс. (К счастью, документы этого процесса до сих пор остаются в сохранности). В процессе участвуют влиятельные люди того времени, в частности, верховные судьи трех ветвей суннизма из четырех известных. Ни один из этих судей не подписывается под документом о казни Насими, участвующие в суде не приходят к единому мнению. Ничего не добившись, обвинение обращается к султану, и султан через пару дней издает приказ: содрать с Насими кожу и в течение семи дней выставлять в Халебе на всеобщее обозрение, обрубить ему руки и ноги и

отправить Али беку ибн Зульгадару, его брату Насируддину и Осману Гарайолуку, который приходится дедом Шаху Исмаилу Хатаи. В указе говорилось, что Насими, якобы нарушил основы их вероисповедания, но на самом деле причиной его казни были не религиозные взгляды, а политика. Казнь была политически мотивированным убийством по личному указу султана. Насими был казнен с такой жестокостью, поскольку султан пытался запугать противников и показать им тщетность восстания против него. И это удалось: самый яростный противник султана Али бек Зульгадар в тот же год написал письмо, в котором просил простить его, а Насиреддин бек вошел в союз с египетским султаном и пошел войной против других турецких государств.

– **Каковы были идейные ценности хуруфитов?**

– Священная книга хуруфитов «Джавиданнаме» написана на основе Корана, но там присутствуют эзотерические моменты. У них особые подходы к некоторым вопросам, в частности, хуруфиты выступали от хадисов, и один из хадисов гласит, что тот, кто познает себя, познает и Бога. Это означает, что чем больше человек приближается к истине своего появления на свет, тем ближе он к Богу. С этой точки зрения, для них большое значение имеет личность человека, они считают, что Всевышний вознаграждает человека большой энергией. Хуруфиты отмечают, что человек должен познавать этот мир, видеть земную красоту, созданную Богом, удаляться от похоти и конфликтов с другими людьми, ведь человек есть отражение Бога. Они призывали к сакральному совершенству, но никогда не ставили человека против Бога.

Qara ƏHMƏDOV
(1928-2003)

AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor

Bu günə necə gəlib çıxmışq

Ev-eşik*

Ev insanın yaşaması üçün ən mühüm vasitələrdən biridir. İnsanlar soyuqdan, istidən, yağışdan, qardan, vəhşi heyvanlardan, tozdan, küləkdən qorunmalı, körpə uşaqları, qocaları, xəstələri haradasa saxlamalı, ovdan sonra bir yer tapıb dincəlməli, yatmalı idilər. Evin tarixi, bir növ, oturaq həyatın, ev təsərrüfatının, ibtidai ailənin və ictimai həyat tərzinin tarixidir. Lap qədimlərdə, hələ insan təbiətdən tam asılı olduğu bir dövrdə insanlar evsiz-eşiksiz idilər. Onlar gəzərgi həyat keçirir, təbii mağaralardan, qayalardan, meşələrin, çay sahillərinin münaşib yerlərindən özləri üçün sığınacaq kimi istifadə edirdilər. Belə yerlər seçilərkən, şübhəsiz, iqlim şəraiti, heyvanat və bitki aləmi, su daşqını, yanğın təhlükəsi və bir sıra digər amillər nəzərə alınır. Lakin zaman keçdikcə əmək aləti hazırlamağa başlayan, od əldə etməyi bacaran insanlar süni evlər yaratmağı da öyrəndilər. Mağaraların içərisində, açıq havada ilk süni ev qurğuları, koma, dəyə tipli ev nümunələri meydana gəldi. Bunlar şax, çubuq, qarğı, qamış, enliyarpaq bitkilərdən düzəldilirdi. Belə komaları tikdikcə insanlar bitkilərin, gilin, hətta daşların xassələrini öyrənir, ələ keçirə bildikləri materialların ən münasibindən istifadə edirdilər. Onlar qarğı və çubuğun divar üçün, qamışın evin üst örtüyü üçün daha yararlı olduğunu təcrübədə öyrəndilər. Divarları suvayarkən palçığa saman qatdıqda daha davamlı olduğunu müşahidə edirdilər. Sümük və buyrunun ağaca nisbətən torpaqda çox qaldığını, çürümədiyini görürdülər.

Şüurlü insan yaradıcılığının məhsulu olan evlər tikildikcə yeni materiallar kəşf olunur, evlərin quruluşu təkmilləşdirilirdi. Möhrə-palçıq, çiy kərpic və daşqura evlər yaradılırdı. Cəmiyyətin ilk inkişaf mərhələlərində ev tikintisinə yerli material və təbii şərait daha çox təsir göstərirdi. Məsələn, şimal xalqları

* Qara Əhmədovun “Bu günə necə gəlib çıxmışq” silsiləsindən “İlk alətlər” və “Silahlar” adlı yazıları “Multikulturalizm” jurnalının əvvəlki saylarında dərc edilib.

qar və buz evlərdə, tropik ölkələrdə yaşayanlar bambuk sütunlu, Orta Asiya və Zaqafqaziya əhalisi isə möhrə-palçıq, çiy kərpic evlərdə yaşayıb.

Azix mağarası

Hələ Alt paleolitdə açıq havada, mağara və sığınacaqda olan süni evlərin özündə emalatxana (daş alət və silah hazırlamaq üçün) və ovçu düşərgəsi (heyvan kəsmək və parçalamaq üçün) səciyyəli evlər yaradılırdı. Azərbaycanın iqlim şəraiti müxtəlif olduğu üçün burada daha çox ev tipləri yaradılıb. Evlər müvəqqəti, müəyyən müddət üçün və daimi tikilirdi. Daimi tikintilər memarlığın başlanğıcını qoyub. Çovustan, daxal, şirvani, dirəkbarı, kərtmə, çımqa kimi uzunömürlü evlərlə yanaşı, alaçıq, muxur kimi müvəqqəti evlər də vardı. Son zamanlara qədər Azərbaycanın rayonlarında qazma, yarımqazma, dəyə, qaradam tipli qədim ev nümunələrinə rast gəlmək olurdu. Bu evlər daş, palçıq, çiy kərpic, ağac, qarğı, qamış və digər ənənəvi inşaat materiallarından tikilirdi. Azix mağarasında Aşel dövrü təbəqəsində (300-100 min il əvvəl) aşkar olunmuş daşqura tipli ev qalığı (özülü) SSRİ ərazisində ən qədim ev sayılır. Bu ev kiçik yastı daşlardan və maral sümüklərindən quraşdırılıb. Bərkidici məhluldan istifadə olunmayıb. Sahəsi 15 kvadratmetrdir. Mütəxəssislərin fikrincə, evin üstü mağaranın çıxacağına davamı olaraq heyvan dərisi ilə örtülmüş. Bu süni tikili Azix sakinlərini mağaraya daman su damcılarında, rütubətdən və yırtıcı heyvanlardan qoruya bilərdi. Hər halda 200 metr uzunluğu, 50 metr eni və 20-25 metr hündürlüyü olan 7 salondan ibarət təbii mağaralarda süni evin tikilməsi Azix sakinlərinin böyük nailiyyəti, onların inkişaf səviyyəsini göstərən dəyərli faktdır. Burada ev məskəndən ayrılır. Mağara yaşayış məskəni hesab olunursa, daşqura ev yaşayış evi sayılır. Deməli, ən qədim dövrlərdə məskənlər evin yaranmasının mənbəyi olub. Ancaq sonralar evlər məskənlərin əsas göstəricisinə çevrilib. İndi evlər kəndlərin, şəhərlərin başlıca elementi, onların quruluşunun aparıcı əlamətidir.

Azərbaycanın Qazax rayonunda, Qayalı adlı qədim Daş dövrü düşərgəsində çoxlu miqdarda alət hazırlanmış nüvələr tapılıb. Alətlərin özlərinə isə

burada təsadüf edilmir. Deməli, alətlər düşərgədən uzaqlara aparılıb, istifadə olunub və geri qaytarılmayıb. Məlumdur ki, ev insandan çox yaşayır, ondan bəzən bir neçə nəsil istifadə edə bilir, yeni nəsillər köhnədən qalanları təkmilləşdirir, yaşadığı dövrün tələbinə uyğun olaraq dəyişdirir, daha münasib evlər tikir. Ev texniki inkişafın, ictimai tərəqqinin, təsərrüfat və məişətin, ailə həyatı formalarının ən dolğun göstəricisidir. İnsan burada nəslini böyüdü, bişirib-düşürüb, yeyib-içib, qurub-yaradıb, şənlik və yas mərasimləri keçirib, qonaq qəbul edib. İnsan vaxtının çoxunu evdə keçirdiyindən qədim evlərdə bunun izləri də geniş əks olunub. Evlərdə ocaq yeri, əmək alətləri, məişət əşyaları və s. bu kimi qalıqlar daim tapılmaqdadır. Ən qədim dövrlərdə hətta ölümləri də evdə dəfn edirdilər.

Mustye dövrü yaşayış yerində 4-5 ocaq olan süni evlərə rast gəlinib ki, bu da bir düşərgədə 20-40 adamın yaşadığına dəlalət edir. Bu fakt qohum ailə ocaqlarının olduğunu, yəni bu dövrdə artıq böyük ailə və ya kiçik nəsillərin mövcudluğunu, onların birgə yaşadığını təsdiqləyir. Avropanın belə düşərgələri üzrə aparılan tədqiqatlardan bəlli olub ki, neandertal tipli insanlar ana ocağı başına toplanmışlar, nəsil ana xətti üzrə inkişaf etmiş. Dəfnin göstəriciləri belə olub: 20 uşaq, 8 qadın, 4 kişi. Deməli, evdə uşaq və qadınların dəfninə daha çox önəm verilib. Ən qədim zamanlarda ev kiçik ailə üçün tikilirdi. Evlərin sayına görə ailələrin sayı, yerləşməsi, qohumluq əlaqəsi müəyyənləşdirilirdi. Təsadüfi deyil ki, bir sıra dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində “ev” sözü ilə “evlənmək” sözü eyni kökdəndir. Ailə qurmaqla ev-eşik sahibi olmaq sinonim kimi işlənir.

Qobustanda Mezolit dövrünə aid (miladdan öncə X-VIII minilliklər) “Firuz” adlı düşərgədə qrup şəklində dəfn olunmuş qəbirlər aşkara çıxarılıb. Qəbirdən daş və sümükdən əmək alətləri, silahlar, bəzək şeyləri – daş muncuqlar, qaban diş qılıncı, balıqqulağı və s. tapılıb.

Qobustanda son zamanlara kimi 20-dən çox qayaaltı sığınacaq qeydə alınıb. Bunlar heyvan və balıq ovu ilə məşğul olan yerli əhalinin yaşayış məskənləri idi. Belə sığınacaqların giriş hissələri ağac, qamış və heyvan dərisi ilə qapanır, içəridəkiləri soyuq və küləkdən, vəhşi heyvan basqınlarından qoruyurdu. Bəzən iri qaya parçaları arasında olan boşluqları xırda, yastı daşlarla doldururdular.

Qədim daş dövrünün axırlarında Azərbaycanda yarımqazma və qazma tipli evlər tikildiyi arxeoloji qazıntılardan məlumdur.

Qazma evlər əvvəllər dairəvi şəkildə qazılıb, sonralar isə düzbucaqlı formaya salınıb. Dairəvi qazmaların qapı-bacasını örtüyün ortasındakı deşik əvəz edirdi. Evə işıq da buradan düşürdü. İlk zamanlar qazmaların üstü ağac tirlər köndələn döşənməklə şax və torpaqla örtülürdü, sonralar qazmanın uzununun hər iki qurtaracağına haçalar basdırırdılar, onların üstünə boy tiri uzadılır, yanlarına yarmaçalar düzülərək şax və torpaqla örtülürdü. Qazma evlər yayda sərin qalır, qışda isə asanlıqla isidilirdi. Belə evlərə adam qapıdan girir, işıq isə bacadan düşürdü. İlk qapı düzbucaqlı qazma evlərdə tətbiq olunub. Qazmaların torpaq divarı bəzən daşla hörülürdü.

Anadolu ərazisində miladdan öncə 7500-6500-ci illərdə düzbucaqlı yerüstü evlərdən istifadə edildiyi məlumdur. Miladdan öncə IV minilliyə aid ən qədim pəncərəli ev isə Kipr adasında qeydə alınıb. Lakin pəncərəli evlər o zaman geniş yayıla bilməmişdi. Yüksək tikinti mədəniyyətinə malik olduqlarına baxmayaraq, nə qədim şumerlər, nə də misirlilər hələ pəncərə ilə tanış deyildilər. Alimlər belə hesab edirlər ki, uzun müddət pəncərəni baca əvəzləyib. Hətta Çin heroqliflərində də pəncərə baca işarəsilə göstərilib. Neolit dövründə (miladdan öncə VII-VI minilliklər) dairəvi möhrə evlər daimi yaşayış üçün daha çox tətbiq olunub. Dairəvi evlərin yaranmasını bəzi alimlər ocaqla əlaqələndirirlər. Ocaq ətrafında söhbətə toplanan adamlar onun ətrafında dirsəklənib uzandıqda ocağın istisindən daha çox yararlına bilirdi. Odur ki, dairəvi evlər mənşə etibarilə daha qədimdir, təbiətlə daha çox uzlaşır, daha davamlıdır. Ən qədim evlərin dairəvi planda olduğu İlk daş dövrünün ocaqətrafi tapıntılarından məlumdur.

Eneolit dövründə isə (miladdan öncə V-IV minilliklər) artıq tikintidə çiy kərpicdən istifadə olunmağa başlanır. Gildən qayrıldığı üçün çiy kərpic hər yerdə hazırlamaq mümkün idi. Çiy kərpicdən də dairəvi, oval və düzbucaqlı evlər tikilirdi.

Dördkünc evlər əkinçiliyin inkişafı, ailənin, nəslin kollektiv şəkildə işləməsinin nəticəsi kimi meydana çıxıb. Belə evlər bölgü üçün daha münasib idi. Təsərrüfat sahələri genişləndikcə evlərin bölünməsinə daha çox ehtiyac duyulurdu.

Kültəpə abidəsi

Mil-Qarabağ düzündə, Muğan düzündə aşkara çıxarılan kiçik ailələrə məxsus evlərin yaxın olması icmaların qohumluq əlaqəsini nümayiş etdirir. Belə ailələrin bəziləri icma torpaqlarında işləməklə bərabər daş və sümük alət hazırlamaq, gil qab düzəltmək və çiy kərpic kəsməklə məşğul olurdu. Bu dövrün yaşayış məskənlərində müdafiə istehkamları hələ yox idi, bu da o zaman həyatın, yaşayışın sülh şəraitində keçdiyini göstərir. Naxçıvanda Kültəpədə, Ağdamda Çalağantəpədə, Qazaxda Babadərvişdə, Şomutəpədə, Töyrətəpədə belə

evlərin qalıqlarını arxeoloqlar aşkara çıxarıblar. Onların bünövrəsi bəzən daşdan hörülür, divarları və döşəməsi samanlı palçıqla suvanır, damı konusvari və ya günbəz formasında hörülür, ortasında saxlanan dəşik baca və pəncərəni əvəz edirdi. Bəzi evlərdə qapı yeri aydın bilinir. Böyük dairəvi evlərin diametri 6 metrə çatır. Belə evlərin ortasında ocaq qalanır, yaxud manqal qoyulurdu. Bəzilərinə arakəsmə divar yerləri aydın görünür.

Bir çox Eneolit və İlk tunc dövrü düşərgələrində dairəvi evlərlə yanaşı, dördkünc evlərə də rast gəlinir. Təsərrüfat sahələrinin genişlənməsi, ailədə əmək bölgüsünün artması evlərin “ixtisaslaşmasına” səbəb olub. Yataq evi, mətbəx, anbar, emalxana, tövlə və s. ayrılmağa başlayır. Hətta ikimərtəbəli evlər tikilir. Belə evlərə Cənubi Azərbaycandakı Yanıqtəpə adlı yaşayış yerində təsadüf edilib. Alt mərtəbə adətən təsərrüfat xarakterli olurdu, üst mərtəbədə isə yaşayış evləri yerləşirdi.

Bu baxımdan Lənkəran ərazisində qeydə alınmış “dölmən” adlı qəbir abidələri də maraqlıdır. Daş laylarından quraşdırılan belə qəbirlərin bəzisi ikimərtəbəlidir. Məlumdur ki, qəbir insanın “o biri dünyada yaşaması” üçün tikilirdi.

İlk tunc dövründə (miladdan öncə III minillik) bütün Zaqafqaziyada, o cümlədən Azərbaycanda əhali sıxlığı artır, dağ və dağətəyi ərazilərin mənimsənməsi genişlənir, dağlıq bölgələrdə mövsüm düşərgələri salınır, düzən ərazilərdə isə köhnə düşərgələr yenidən istifadə olunmağa başlanırdı. Bu zaman ilk böyük düşərgələr meydana gəlir ki, bunların da bəziləri, bir növ, mərkəzə çevrilir, möhkəmləndirilirdi. Evlər böyüdülərək 25-40 kvadratmetrə çatdırılır, köməkçi tikililər artırıldı. Get-gədə belə evlərdən nəslə düşərgələr əmələ gəlir, ictimai anbar, mal qazmaları ayrılır, sənətkar məhəllələri yaranırdı.

Tunc dövrünün ortaları, sonları və xüsusilə Dəmir dövrünün əvvəllərində ictimai bərabərsizliyin artması və sinfi təbəqələşmənin kəskinləşməsi sayəsində tək və bəzən kompleks şəkildə tikilmiş evlərin, hətta bütün yaşayış məskənlərinin əlavə divarla möhkəmləndirilməsinə ehtiyac yaranır.

Sonuncuya misal olaraq Ağdam rayonunda dağla düzən bölgələri birləşdirən ərazidə salınmış Üzərliktəpə adlı abidəni göstərmək olar. Miladdan öncə II minilliyin başlanğıcına aid olan bu yaşayış məskənində əhali əkinçilik, ev maldarlığı, bağçılıq, sənətkarlıqla məşğul olur, dağa-arana köçən maldarlarla əlaqəyə girərək əkinçilik və sənətkarlıq məhsullarını köçəri maldarlıqdan alınan məhsullara dəyişirdi. Lakin bəzən bu oturaq və köçəri tayfalar arasında toqquşmalar baş verirdi ki, bu da qazıntılarla aşkar olunan möhtəşəm müdafiə divarının qalınlığından və güclü yanğın izlərindən aydın görünür.

Məhz bu dövrdən Azərbaycanın dağ və dağətəyi rayonlarında qalalar, qalaçalar tikilməyə başlanır. Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ ərazisində iri daşlardan tikilmiş, xalq arasında “Təpəgöz yuvası” adlandırılan qalaçalar Tunc dövrü və Dəmir dövrünün əvvəlləri üçün çox səciyyəvidir. Bu tikililərin hörgüsündə məhluldan istifadə olunmayıb. Belə tikintilərdə iri daşlardan istifadə edilməsi təsadüfi deyil. Bu dövrdə işçi qüvvəsi tapmaq daş işində istifadə olunan alətlərin hazırlanmasından ucuz başa gəlirdi. Daşı qoparmaq, sındırmaq, kəsmək

üçün işlədilən alətlər tez-tez sıradan çıxırdı, üstəlik, belə alətləri peşəkar adamlar işlədə bilirdi. Buna görə iri də olsa, hazır daş parçalarından istifadə etmək daha sərfəli idi. Görünür, sonrakı dövrlərdə Dərbənd, Qəbələ qala tikintilərində də iri daşlardan istifadə olunması bununla əlaqədar imiş. Azərbaycanda daş tikinti texnikasının inkişafını izlədikdə məlum olur ki, daşların ölçüsü getdikcə kiçilir; bu da daşla işləyən ustaların yetkinləşməsi və əmək alətlərinin təkmilləşməsi ilə izah olunmalıdır.

Artıq Antik dövrdə yonma kvadrat daşlardan, hətta yonma sütunaltılardan istifadə edildiyi Qəbələdə aparılmış qazıntılardan bəllidir. Müəyyən edilib ki, hələ miladdan əvvəl tikintidə bişmiş kərpic və kirəmit işlədilmiş. Bunlarla eyni dövrdə kərpicin yandırılması üsulları da kəşf olunub. Bütün bunlar daha yaraşlıq binalar tikmək üçün texniki imkanları artırıb. Bu dövrdə ictimai və dini binaların tikintisində yeni, sonralar kütləvi surətdə yayılan inşaat materiallarından geniş istifadə olunub. Sütunlu zalları, iki və dördmayelli kirəmit örtüyü olan binalar inşa edilirdi. Şəhərdə çoxmərtəbəli evlər tikilir, onların birinci mərtəbələrindən dükan və emalxana kimi istifadə olunurdu. Qədim şəhərlərin əsas göstəricisi 5000 nəfərdən çox əhalinin yaşaması, iri binaların və güclü sənətkarlıq ocaqlarının varlığıdır. Şəhərlər kəndlərdən müdafiə hasarları ilə də fərqlənirdi.

Feodalizm dövründə isə artıq qəsir tipli yaşayış evləri meydana gəldi.

Orta əsrlərdə pəncərə şüşəsinin kəşf olunması ev tikintisində və ümumiyyətlə memarlıqda böyük dönüş yaratdı. Şüşənin tətbiqi müxtəlif quruluşlu, daha işıqlı evlər tikməyə imkan verirdi. Daş, kərpic, sement, kirəc, gips, şüşə və digər tikinti materiallarının istehsalı artdıqca, onların keyfiyyəti yaxşılaşdıqca evlərin memarlıq həlli də yaxşılaşır, bədii cəhətdən böyük zövqlə tikilmiş gözəl binaların meydana gəlməsi üçün maddi imkanlar yaranırdı. XVIII əsrin nadir ev nümunəsi olan Şəki xan sarayından başlamış ilbəlil şəhər və kəndlərimizdə ucaldılan kürsülü, çoxmərtəbəli, çoxgözlü, müxtəlif quruluşa malik, yaşayış üçün hər şəraiti olan yaraşlıq binalar buna misaldır.

İlham QƏHRƏMAN

Şair İlham Qəhrəman 1959-cu ildə Laçın rayonunun Sus kəndində anadan olub. Ədəbiyyata ötən əsrin 80-ci illərində gəlib. “Gülüm yarpıza döndü” (1999), “Ağlama, qu quşu” (2002), “Ey dil” (2006), “Sevgi durna çırağıdır” (2014) adlı lirika kitablarının müəllifidir. Şeirləri rus və gürcü dillərinə tərcümə olunub.

VƏTƏN OXŞAMASI

Başımız aynımadı heç,
Sənə bir çəkmədik sıǵal.
Bir yandan azad oldun,
Bir yandan işǵal.

Balıqçı toru kimi
Niyə yığılırsan, Vətən?!
Heç üstünə gətirmədik,
Elə çıxılırsan, Vətən.

Üstündə at oynadan
Yağılar həddini görsəydi...
Bir dərdimiz olmazdı
Qorunan sərhəddini görsəydik.

Sən bütöv hanada
yarımçıq xalı...
Səni geriyə sökdülər,
İrəli toxumadıq, Vətən.
Allahın kərəmi çox olsun, –

Bir şad günündə
Himnini oxumadıq, Vətən.

Yurd itkisi elə ağır, –
Tay tutulmaz hər itkiyə.
Yer yarıla yerə girəm, –
Mən baxmayam xəritəyə.

O kimdi qeybdən gəlir?
Gecə biznən hesab çəkir.
Vətən, sənə olan sevgim
İçimdə əzab çəkir.

Hansı dərđini söyləyim –
Birdimi, beşdimi, Vətən?
Göz üstdəki oğulların
Gözündən düşdümü, Vətən?

Əl uzatsam durarsanmı –
Daha yıxıldığın bəsd...
Belə günündə yeyilən
İlan sümüyündən pısdı.

Yağı sənə dağ çəkdi,
Barışmağa nə üz qoydu?!
Sən bir yaşıl ağac idin,
Kökünə kim duz qoydu?!

İndi-indi oğulların
Hələ bərkdən-boşdan çıxır.
Daşına da qurban, Vətən,
Çörəyimiz daşdan çıxır.

Məyus görkəm, kəm taleynən
Mən sənənin tayınam, Vətən.
Qoy dərđlərin mənə gəlsin,
Mən dərđə qayımam, Vətən.

HƏSRƏT

(*portret*)

Laçında
sinədəki evimizin
çəpər qolları
tut dizlərini
qucaqlayıb qaldı...

Xırdalanda –
qəbristan yanında
atamın qolları
dizlərini
qucaqlayıb qaldı...

Fələyin ağzı-gözü yansın,
Evimizin qolları
atamın qolları kimi
boşaldı,
Atamın dizləri
evimizin dizləri kimi
qurudu.

LAÇIN

Bu gün gah kürətək qızmar,
Gah da qış kimi ayazam.
Dünya bir ağ kağız ola,
Mən də bircə kəlmə yazam:
Laçın.

Başdan düşən yaylıq kimi
Düşən bayrağı demədim.
Qollarımın üstə alıb
Sənə bir ağı demədim,
Laçın.

Durnaların uçub getdi,
Yenə sərçələrə şükür.
Səni deyib ağladığım
Qara gecələrə şükür,
Laçın.

Gəlib görmədim nə günə
Qoyubdu gavurlar səni.
Yad qapının quzusunək
Ayırıb qovurlar səni,
Laçın.

Dəhnələr civir bağladı,
Susuz qaldı bağın-bağçan.
Balası satılan atdı –
Hər gün kişnər Azərbaycan,
Laçın.

Sudan çıxan balıq kimi
Ağzımı açıb-yumuram.
Bir əsgər çıxmır yuxumdan –
Əldə bayraq, dildə “Urra,
Laçın!”

HƏSƏN ƏMİ

Xanım-xatın arvadın
öldü, Həsən əmi.
Cibində dərman nüsxələri,
Evində bir qutu dərman
qaldı, Həsən əmi.
Hirsinə, hikkənə
kim ütü çəkəcək,
işdən dönəndə
əlinə kim su tökəcək?
Toylarda “Sarıköynək”
havasını çaldırardın,
arvadınla qol çaldırardın.
Kəndin toylarından
o hava getdi,
O gözəl günlərin
hara getdi?
Dünyaya etibar nə gəzir?
Elə bilirdin sağaldacaq onu
qapının başına qoyduğun nəzir.
Həkimlərə xələtin qalıb,
Həmişəki deyilsən,
indi qaraltın qalıb.
Bu nə dərdi tapdı səni,

Taladı, çapdı səni.
Canını dişinə yığmısan,
Üzünə demək olmasın,
yamanca sınıxmısan!
...Canını dişinə yığmısan,
Canın niyə acıxıbdı, Həsən əmi?!
Səhərdən oturmusan bu daşın üstə
dur get evə,
Ay çıxıbdı, Həsən əmi...

ŞƏHİDLƏR XİYABANINDA

Harda adları tutulsa;
Ruhları əyan oğullar.
Başdaşları keşikçitək,
Vətənə həyan oğullar.

Qəbirlər sətir düzümü,
Duaya əydim dizimi.
Ülgüc dəyməyən üzünü
Torpağa qoyan oğullar.

Qeyrətin şəkli mərmərmi,
Üstündə gülləri tərmi?!
Top yerinə güllə, mərmə,
Topnan oynayan oğullar.

Bir yol gedir bu arayla,
Yol qırağı gül sırayla.
Qəbirdən dərin yarayla,
Səssiz uyuyan oğullar.

MƏRMİYƏCƏN YAŞAMAQ

(şəhidin dilindən)

1
Ömür vəfa etmədi –
qara buluda girən aya döndü,
gizləndi məndən...
Kim düzdü bu ömrü sapa, bilmədim,
ha çırpındım,

ömrümün ardını tapa bilmədim?!
Ömrümün sonunda mərmə dayandı...
İyirmiyəcən yaşadım,
Həmin mərmiyəcən yaşadım.
Yıxıldım qaldım torpağınan,
son dəfə sarmaşdıq bayrağınan.
Ömrüm az oldu, amma
vətən sevgimdən tamsındı bir az.
Yağış, günəş, qarıynan sevdim,
Qanımlı süzən əsgər paltarınan
sevdim vətəni.

2

Anamın sevgisi
çardağımızın altı kimiydi.
Çardağın altında az oldum,
anam ağlayanda
çardağ axtarar məni.

Qonaq-qara olanda
daxaldan məclisə
gətirərdim bardağı...
Qonaq gələndə
bardağ axtarar məni.

Hər axşam
çöl qapının çırağını
mən yandırardım.
Axşam düşəndə
çırağ axtarar məni.

3

Atam toya gedəndə
çəkmələrini silərdim.
Toya hazırlaşanda
atamın yadına düşərəm.

Başımda iki buruq vardı,
“İki arvad alacaq” – deyirdilər.
İkiburuqlu baş qırxanda
ustamın yadına düşərəm.

...Sevgimi bildirməyə
ömür vəfa etmədi...

(...başımda iki buruq vardı)
Ürəyim boş deyil, –
bir mərmə,
bir nakam sevgi dadı,
bir də o qızın adı...
Nə o qızı soruşun,
nə də bir sual edin,
apardıqlarımı halal edin!

GEDƏCƏM

Başımı götürüb çıxacam evdən,
O əsir dağları deyib gedəcəm.
Yoluma yeməyə çörək qoymayın,
Yol boyu həsrəti yeyib gedəcəm.

Gülün dəli üçün, havalı üçün,
Havalı başımın yığvalı üçün,
Birdən qayıtmadım – halallıq üçün
Dədəmə, nənəmə dəyib gedəcəm.

Quşlar göy üzündə səf bağlasınlar,
İlham nələr çəkdi, hesablasınlar...
Deyin ovçulara səhv salmasınlar,
Canavar dərisi geyib gedəcəm.

SƏNİ TANIYIRAM

Səni tanıyiram –
körpə ikən
məmədən ötrü ağlamağın,
Dərsə gedəndə
qızların saçını
bir-birinə bağlamağın varıydı.

Səni tanıyiram –
sən də bir vaxt
yuxularında uçardın,
Sən də əsgər gedənlərin
dalınca
yolaşana qaçardın.

Balaca vaxtı
körpüdən keçəndə
əlindən tutardılar,

Yadımdamı –
tez-tez boğazın gələrdi,
arvadlar barmağını
duza batırıb
qaytarardılar.

Səni tanıyıram –
səni də bu dünya
sevgiylə yıxdı,
Sənin də ilk sevgidən
ağzın yanıqdı.

İstər kasıb ol, istər varlı, –
səni tanıyıram.
Sənə də qoruq var,
qadağa var.

Səndən də yuxarıda
bir ağa var.
Səni tanıyıram –
Burnunda bənövşə qoxusu,
Canında
bir qəfil
güllə qorxusu var.

DARIXIRAM

Limandakı gəmi sayaq,
Sahildəki qayıq sayaq
darıxıram.
Yüz illərdi muzeydəki
Cəhrə sayaq, çarıq sayaq
darıxıram.

Müşfiqin son günlərində
bağlı əli kimi,
Füzulinin pyedestalda
heykəli kimi
darıxıram.

Sonsuz qadınların
körpə əlinə həsrət
ətəyi kimi,
Ayağa çəkilmiş
güllə tətəyi kimi
darıxıram.

Axşamı gözləyən
ışığı kimi,
Azdırılan pişik kimi
darıxıram.

Darıxıram –
yaylaqda yurd yeri kimi,
Darıxıram –
qəbirdəki ölü kimi.

TƏK

Bir düzün ortasında bitən
ağac kimi təkəm, telli balam...
Mənim təkliyim yerdə
çəkdiyim ahdan,
Göydə Allahdan gəlir,
telli balam.

Kim bilir başıma
nə gəldi, telli balam?!
Təklər bu dünyada
tək əldi, telli balam.

Sevinc göz yaşında boğulur,
Kədərin çiçəyi çırtdayıb,
kədərim gülüşür,
telli balam.
Bütün qəmli mahnılar
təkliyin səsidə,
qəmli mahnılar sümüyümə düşür,
telli balam!

İtsəm məni necə nişan verərsən,
Necə soraq edərsən, telli balam?!

Heç kimin qəlbinə dəyməyən,
qəlbi ipək adamı,
Ürəyi sözə pətək adamı,
Adamların arasında
tək adamı, necə soraq edərsən,
telli balam?!

Təkəm, telli balam, –
tək səbir kimi,
Şamaxı yolundakı
tək qəbir kimi!
Belə tək olan
tək mənəm,
Bu təklilyimlə
görk mənəm, telli balam!

ÖYRƏNDİM

1

Yetim ögey anaya
öyrəşən kimi
yoxluğa öyrəşdim.
Quraqlıq illərinin
quşlarıtək
qıtlığa öyrəşdim.

Ramazan oldu-olmadı
oruc tutmağı,
səhər içdiyim
şirin çayın üstə
axşam evə dönməyi
öyrəndim.

Ayaqqabılarımı geyəndə
balalarımə vəd verməyi,
Soyunanda bəhanə deməyi
öyrəndim...

Sən demə, tamah ucundan
div xəlbirlə suya gedərmiş.
Adam şapalaqla
üz qızardarmış –
Borc eləyib toya gedərmiş.

2

Yerdən əli üzüləndə
adam niyə göyə baxır,
Göydəki niyə susurmuş?
öyrəndim.

Kəndirdən asılanlar
özünü yox,
göydən dərini asırmış...
öyrəndim.

Öyrəndim
dünyada ən yüngül şeyin,
ən ağır şeyin bir adı var –
qəfəsdə.

...Yaxşı ki, yaşamağa
içimiz var,
Adam öz içində
haracan desən, sərbəstdi.

Öyrəndim yaşamaq nədi –
qum üstündə şəkil çəkmək,
Axırda da “gəldi-getdi”sini
daşa, dəmirə köçürmək.
Hamının bir peşəsi var –
Mirzə kimi
alın yazısını
ömrə köçürmək...

Nelson Mandelanın dilindən düşməyən şeir

Böyük ingilis şairi Uilyam Ernest Henlinin (William Ernest Henley: 1849-1903) ən məşhur əsəri olan bu şeir Cənubi Afrika Respublikasının ilk qaradərili prezidenti, aparteid əleyhinə apardığı mübarizəyə görə 27 il həbsxanada yatmış Nobel mükafatı laureatı Nelson Mandelanın çox sevdiyi, heç vaxt dilindən düşməyən, ən ağır anlarında ona mübarizə əzmi verən bir poetik nümunə olub. Dünyanın bir çox mədəni xalqlarının dilinə çevrilmiş şeirin həm orijinalını, həm də tanınmış şair, tərcüməçi Nəriman Qasımoğlunun qələmindən çıxmış tərcüməsini diqqətinizə çatdırırıq.

INVICTUS

Out of the night that covers me,
Black as the pit from pole to pole,
I thank whatever gods may be
For my unconquerable soul.

In the fell clutch of circumstance
I have not winced nor cried aloud.
Under the bludgeonings of chance
My head is bloody, but unbowed.

Beyond this place of wrath and tears
Looms but the Horror of the shade,
And yet the menace of the years
Finds and shall find me unafraid.

It matters not how strait the gate,
How charged with punishments the scroll,
I am the master of my fate:
I am the captain of my soul.

YENİLMƏZ

Cəhənnəm gecəsi, zülmət qarqara,
Sarmış vücudumu ağrılar içrə.
Sükranlıq edirəm mən ilahlara
Bax bu ram olmamış ruhuma görə.

Tənimdə işgəncə döyənəkləri,
Çığirtım-bağırtım eşidilməmiş.
Taleyin ən ağır dəyənəkləri
Yarsa da başımı, əyə bilməmiş.

Qəzəb, göz yaşları... yollar dumanlı,
Məchulluq kabusu atılmış önə.
Gələcək illərin gözləri qanlı
Olsa da qorxmuram, qorxmaram yenə.

Keçidlər, cığırılar dar olsun, nə qəm,
Ard-arda cəzalar olsun, nə sözüm.
Mənəm taleyimin ağası mənəm,
Özüməm ruhumun öndəri, özüm.

*Nelson
Mandela*

Uilyam FOLKNER

Təkcə XX əsrin yox, bütün zamanların ən nəhəng söz ustalarından sayılan Uilyam Folkner (William Cuthbert Faulkner) 1897-ci ildə ABŞ-ın Missisipi ştatında dünyaya gəlib. 19 romanın, yüzlərlə hekayənin müəllifidir. Uzun müddət yaradıcılığı əsasən ədəbiyyat xiridarlarının diqqət mərkəzində olsa da, 1949-cu ildə Nobel mükafatına layiq görüldəndən sonra geniş oxucu kütləsi qazanıb. Dünya şöhrətli yazıçı 1962-ci ilin yayında atdan yıxılıb ağır zədə alandan bir neçə gün sonra vəfat edib. Təqdim etdiyimiz əsəri Folknerin ən yaxşı hekayələrindən sayılır.

O gün şər qarışanda

(hekayə)

İndi Ceffersonda hər şey dəyişib, daha bazar ertəsi həftənin o biri günlərindən heç nə ilə fərqlənmir. Küçələrə asfalt döşənib, bir vaxt onları günəşin yandırıcı şüalarından qoruyan nəhəng, qollu-budaqlı ağcaqayın, qarağac, palıd ağaclarından əsər-əlamət belə qalmayıb; telefon və elektrik şirkətləri ilbəl onları qırıb atıb, yerində bir də heç zaman yarpaqlamayacaq qısır, kölgəsiz dəmir dirəklər basdırıblar. Bizim indi şəhər camaşırxanamız var, hər bazar ertəsi səhər tezdən adamlar kirli paltarlarını küçəbəküçə şəhəri dolaşan xüsusi camaşırxana maşınlarına təhvil verir. İndi küçədə o yan-bu yana güllə kimi şütüyən bu avtomobillərin gurultusunu, ətürpədicisi cırıltısını (elə bil adamın qulağının dibində ipək parça cırırlar) eşitdikcə hər şey sənə yuxu kimi gəlir. Hətta köhnə adətə görə hələ də aqlara paltar yuyan zənci qadınlar da indi kirli paltarları o maşınlarla verirlər. On beş il bundan qabaq isə Ceffersonun sakit, tozlu, kölgəli küçələri hər bazar ertəsi səhər tezdən başlarında mələfəyə bükülmüş, pambıq tayası boyda iri paltar bağlaması aparən zənci qadınlarla dolu olardı; onlar bu ağır kirli paltar bağlamalarını zənci məhəlləsindəki daxmalarının önündə hazır dayanmış qara qazanlara qədər elə beləcə başlarında aparar, yol boyu bircə dəfə də olsun əllərini o bağlamalara toxundurmazdılar.

Nensi də bağlamanı qaldırıb başına qoyar, sonra yay-qış başından çıxarmadığı qara həsir şlyapasını tərsinə çevirib bağlamanın üstünə atardı. Onun uca boyu, uzunsov sərt sifəti vardı, dişləri töküldüyündən ovurdları batmışdı. Biz Nensinin o boyda bağlamanı və o bağlamanın üstündəki şlyapanı bütün o yol boyu barmağını belə toxundurmadan başı üstündə necə düz və taraz apardığına tamaşa eləmək üçün onun dalınca düşər, bəzən dalanın yarısına, bəzən də çəmənləyin axırınacan ona göz qoyardıq; çünki o, xəndəyə düşüb çıxanda da, taxta hasarın barmaqları arasından sivişib keçəndə də nə başındakı bağlama, nə də onun üstündəki şlyapa sürüşüb düşərdi, düşmək nədi, heç ləngər də vurmazdı. Hasardan keçəndə Nensi əllərini və dizlərini yerə qoyub çömələr, taxta barmaqların arasından sivişər, o biri tərəfdə ayağa qalxıb yoluna daavam edərdi, amma bu zaman başını dimdik tutar, ona görə də başındakı bağlamanı daş və ya hava sarı kimi tərپənməz saxlayardı.

Bəzən kirli paltarları zənci qadınların ərləri gəlib aparardılar, amma İsus heç vaxt Nensiyə kömək eləməzdi, nə atam onu bizdən qovmamışdan əvvəl, nə də Dilsə xəstələndiyinə görə bizim mətbəx işlərimiz Nensiyə tapşırıldıqdan sonra.

O vaxtlar biz hər səhər Nensinin daxmasına qaçar, onu səhər yeməyi hazırlamaq üçün evimizə çağırırdıq. Xəndəyə çatan kimi dayanardıq, çünki atam tapşırılmışdı ki, İsusdan – üzündə bıçaq yarası olan törəboy zəncidən uzaq olaq, ona görə də xəndəyin bu tərəfində dayanıb Nensinin daxmasını özü çıxanacan daşa basardıq. O, qapıya çıxıb o yan-bu yana boylanardı, əynində heç nə olmazdı.

– Nə olub? Niyə daşlayırsınız? – Nensi deyərdi. – Nədi, balaca şeytanlar, nə istəyirsiniz?

– Atam deyir, gəlib yemək hazırlasın, – Keddi deyərdi. – Atam deyir, səhər yeməyinin vaxtından onsuz da yarım saat keçib, durmasın, tez gəlsin.

– Hmm, böyük iş olub, mən yemək-zad bişirən deyiləm, – Nensi deyərdi. – Qoymazsınız yatam?

– Vallah, sərxoşdur, – Ceyson deyərdi. – Atam deyir ki, sən həmişə sərxoş olursan. Yenə dəmsən, Nensi?

– Onu kim dedi? Qoymazlar da bir doyunca yuxunu alasan, mən sizə yemək-zad bişirən deyiləm.

Sonra biz onun daxmasına bir-iki daş da atıb, evə qaçırdıq. Nəhayət, Nensi gəlib çıxanda dərəcə xeyli gecikmiş olardım. Nensi ikinci dəfə həbsxanaya düşdüyü günəcən elə bildirdik ki, bunun hamısı viskidəndir. Həmin gün Nensi küçədə bank kassiri və baptist kilsəsinin keşişi mister Stovellə rastlaşanda onun yaxasından əl çəkməmişdi: “Mənim haqqımı nə vaxt verəcəksiniz, cənab? Üç dəfə olmusunuz, bir sent də verməmişiniz”. Mister Stovell onu yumruqla vurub yerə sərsə də, Nensi səsinə kəsməmişdi: “Haqqımı verin, cənab! Üç dəfədir...” Mister Stovell bu zaman özünü saxlaya bilməyib, onun ağız-burnunu təpikləmişdi. Şerif mister Stovellin qolundan tutub kənara dartanda isə yerdə sərili qalan Nensi qəhəqəhə çəkirmiş. Hətta başını döndərüb qırılmış dişlərini, ağızının qanını yerə tüpürəndən sonra da dediyindən dönməmişdi: “Üç dəfə olub, bir sent də verməyib”.

Nensi dişlərini elə orda itirmişdi, həmin gün hamı Nensi ilə mister Stovelldən danışır. O axşam həbsxananın yanından keçənlər Nensini pəncərənin barmaqlıqlarından asıllaq bütün gecəni səhərə kimi qışqıra-qışqıra oxuyan görmüşdülər. Bəziləri hətta həbsxana hasarının önündə ayaq saxlayıb ona və onu susdurmağa çalışan nəzarətçinin dediklərinə qulaq asmışdı. Yalnız sübhə yaxın Nensinin səsi kəsilib. Elə bu vaxt içəridən tıqqıltı və cırmaq səsi eşidən gözetçi tələsik yuxarı qalxıb, içəri girəndə Nensinin özünü dəmir barmaqlıqlardan asdığını görüb. Sonralar həmin nəzarətçi deyirmiş ki, bu, viskinin yox, kokainin təsirindən ola bilər, çünki zənci kokain iyləməsə, heç vaxt intihar etmək fikrinə düşməz, axı zənci yalnız kokain iyləyəndən sonra zənci olduğunu unudur.

Nəzarətçi Nensinin boğazını ilgəkdən çıxarmış, onu huşa gətirdikdən sonra isə qamçı ilə möhkəmcə döymüşdü. Nensi özünü paltarları ilə asıbmış. Hər şey düşündüyü kimi olacaqmış, amma həbsxanaya düşəndə bircə donu olduğundan əllərini bağlamağa heç nə tapmayıb, ona görə də boğulanda istər-istəməz əlləri ilə pəncərənin altından yapışıb. Elə həmin anda nəzarətçi səs eşidib yuxarı qaçmış və Nensini çıl-çılpaq halda pəncərədən asılan görmüşdü. Nəzarətçinin söylədiyinə görə, hələ o vaxt Nensinin çılpaq qarnı balaca şar kimi azca irəli çıxıbmış.

Dilsiz xəstələnib öz daxmasından bayıra çıxma bilmədiyi vaxtlar bizim yemək-içməyimizi Nensi hazırlayırdı. Bir gün gördük ki, onun önlüyünün altı bərk dombalıb, onda hələ atam İsus bizə gəlməyi qadağan eləməmişdi. O da bizdəydi, plitənin yanında oturmuşdu, qara sifətindəki bıçaq yeri üzünə yapışmış kirşi qırığına oxşayırdı. Birdən o dedi ki, Nensi donunun altında qarpız gizlədib.

– Sənə nə? Sənin ki, tağından deyil, – Nensi dedi.

– Tağ nədir? – Keddli soruşdu.

– Mənim tağımdan olsaydı, onu dibindən kəsərdim, – İsus dedi.

– Heç utanmırsan? – Nensi dedi. – Körpə uşaqların yanında da belə söz danışarlar? İstəyirsən ki, mister Censon gəlib sənin burda, uşaqların yanında bu cür yava-yava danışdığını görsün?

– O nə deyir ki? – Keddli soruşdu. – Tağ nədir?

– Ağ adamın mətbəxində görünmək mənə qadağandır, – İsus dedi, – amma o mənim mətbəximdə istədiyini eləyə bilər. Hətta evimə də girə bilər, mən bunu ona qadağan edə bilmərəm, ona görə ki, o gələndə bu ev mənimki olmur. Mən onu qova bilmərəm, amma o da məni qova bilməz. Qova bilməz.

Dilsiz hələ də xəstə yatırdı. Atam İsus bizə gəlməyi qadağan eləmişdi. Dilsiz hələ də xəstəydi. Onun xəstəliyi yaman uzandı. Axşam yeməyindən sonra bir yerə yığılmışdıq.

– Noldu, görəsən, Nensi mətbəxdə işini qurtarmayıb? – Anam dedi. – Məncə, o gərək çoxdan qurtarmış olaydı.

– İndi Kventin mətbəxə düşüb öyrənər, – atam dedi. – Kventin, düş gör Nensi orda neyləyir. Qurtarıbsa, deynən getsin.

Mətbəxə düşdüm. Nensi işini qurtarmışdı. Qablar yuyulub yerinə yığılmış, plitə söndürülmüşdü. Nensi sönmüş plitənin önündə stul qoyub oturmuşdu. O mənə baxdı.

– Anam deyir ki, nə oldu, qurtarmadı? – Dedim.

– Hə, – Nensi dedi, – qurtarmışam. – Hələ də mənə baxırdı.

– Sənə nə olub? Nə olub, Nensi?

– Axı neyləyim ki, mən zənciyəm, – Nensi öz-özünə danışdı, – bunda mənmi günahkaram?

O, həsir şlyapa başında, soyuq plitənin önündə oturub gözlərini məndən çəkmirdi. Geri qayıtdım, çünki plitə sönmüşdü, mətbəx soyumuşdu, axı mən buranı həmişə isti, qaynaşan və rahat bir yer kimi təsəvvür eləyirdim. İndi isə mətbəx adama yad gəlirdi: ocaq sönmüş, qab-qacaq yığışdırılmışdı, indən belə kiminsə yemək istəyəcəyinə isə güman yox idi.

– Qurtarıb? – Anam soruşdu.

– Hə, – dedim.

– Bəs onda niyə çıxıb getmir?

– İşini qurtarıb, oturub orda.

– Gedim görüm, – atam dedi.

– Bəlkə İsus gözləyir ki, gəlib onu ötürsün, – Keddi dedi.

– İsus başqa şəhərə köçüb, - dedim. Bunu bizə Nensinin özü demişdi, bir gün yuxudan ayılında görüb ki, İsus yanında yoxdu.

– Məni atıb getdi, – Nensi dedi. – Məncə, indi Memfisdədir, yəqin, polisın qorxusundan qaçıb.

– Sənin üçün daha yaxşı, – atam dedi. – Ümid edirəm, bir də o, buralara qayıtmaz.

– Ayy, Nensi qaranlıqdan qorxur, – Ceyson dedi.

– Sən də qorxursan, – Keddi dedi.

– Qorxmuram.

– Ağciyər.

– Mən də qorxaq deyiləm.

– Kendeysi, bəsdir, – anam Keddiyə acıqlandı. Atam mətbəxdən qayıtdı.

– Gedim onu ötürüm, – dedi. – Qorxur, deyir ki, İsus gəlib.

– Öz gözləri ilə görüb? – Anam soruşdu.

– Yox. Zəncilər xəbər göndəriblər. Narahat olma, bu saat qayıdaram.

– Sən indi məni burda tək qoyub Nensini ötürəcəksən? – Anam hirsələndi.

– Yəni o, bu qədər əziz olub?

– Dedim ki, bu saat qayıdaram, – atam təkrar etdi.

– O yava zənci bu həndəvərdə dolaşdığı bir vaxtda körpə uşaqları yiyəsiz qoyub hara gedirsən?

– Mən də gedirəm, – Keddi dedi, – ata, qoy mən də gedim.

– Onun uşaqlarla nə işi, – atam dedi, – onsuz da Allah onu uşaq sarıdan bədbəxt yaradıb.

– Mən də gedirəm, – Ceyson dedi.

– Ceyson! – Anam qışqırdı.

– Atamlayam, – bunu onun səsinin ahəngindən bilmək olurdu.

Anam elə danışdı ki, elə bil atam hər gün ancaq onun xətrinə dəyməyə bəhanə axtarır, hər dəfə də hökmən buna bir səbəb tapır. Mən dinməzəcə dayanmışdım, çünki atam da, mən də yaxşı bilirdik ki, əgər səsimi çıxarsam,

anamın yadına düşəcəm və o məni buraxmayacaq. Buna görə heç atam da mənə sarı baxmırdı. Uşaqların ən böyüyü idim, mənim doqquz, Keddinin yeddi, Ceysonun isə beş yaşı vardı.

– Bəsdə, sən Allah, – atam dedi, – bu saat qayıdırıq.

Nensi şlyapasını başına qoymuşdu. Dalana çatdıq.

– Bu neçə ildə İsusun mənə bir pisliyi dəyməyib, – Nensi dedi. – İki dol-
ları olsa, birini mənə verərdi. – Hər yan qaranlıq idi. – Bircə bu dalan qurtarsın,
sonra özüm tək də gedərəm.

Dalan hələ də qaranlıq idi.

– “Müqəddəs ruhlar” günü Ceyson bax burda qorxudan az qaldı özünü
batıra, – Keddi dedi.

– Yalan deyirsən, – Ceyson dedi.

– Reyçel xalaya necə, demisən? Bəlkə o, İsusunu birtəhər yola gətirdi? –
Atam Nensiyə dedi.

Reyçel xala qoca qarıydı. Nensinin qonşuluğunda, onun evinin arxa tərə-
fində uçuq-sökük bir daxmada tək-tənha yaşayırdı. Saçları ağappaq ağarmışdı.
Heç yerdə işləmir, bütün günü qapıda oturub qəlyan çəkirdi. Deyirdilər, o,
İsusun anasıdır. Arvad özü də bəzən bunu təsdiqləyir, bəzən də deyirdi ki, İsusun
ona heç bir qohumluğu çatmır.

– Yox, yalan demirəm, – Keddi dedi. – Sən Fronindən də, lap elə T.P.-
dən də, lap elə ən qorxaq zəncidən də qorxaqsan.

– Yox, o heç kimin sözünə baxmaz, – Nensi atama dedi. – Deyir ki, guya
mən onun qəlbindəki şeytani yuxudan oyatmışam, bu şeytani susdurmağın da
ancaq bir yolu var.

– Di yaxşı, burnunu sallama, – atam dedi. – O, bir daha buralara
qayıtmaz, qorxma. Bir də ki, ağlarla az otur-dur.

– Ağlarla neyləsin? – Keddi soruşdu. – Otur-dur nə olan şeydir?

– O heç yana gedib-eləməyib, – Nensi dedi, – hiss eləyirəm ki, burdadır,
hardasa bax bu dalanın küncündə gizlənib bizi pusur. Hər sözü müzə qulaq asır!
Düzdür, mən onu öz gözlərimlə görməmişəm. Güman ki, indən belə mənə onu
ancaq bircə dəfə görmək qismət olacaq, özü də əlində bıçaq. O bıçağı iplə
boynundan asıb kürəyində, köynəyinin altında gəzdirir. Görəndə də heç nəyə
təəccüblənməyəcəm.

– Mən qorxaq deyiləm, – Ceyson dedi.

– Bəd əməllərlə məşğul olmasaydın, bu iş də başına gəlməzdi, – atam
dedi. – Ancaq indi qorxma, yəqin, o, hardasa çox uzaqda, Sent-Luisdə-zaddadır.
Bəlkə də ayrı arvadı var, sən heç yadına da düşmərsən.

– Yox, elə şey olmaz, – Nensi dedi, – yoxsa mən onları yerin dəşiyindən
də olsa axtarıb tapardım, yatdıqları yerdə kəsdirərdim başlarının üstünü, əvvəlcə
İsusun o arvadı qucaqlayan qollarını, sonra başını kəsərdim, sonra da o qadının
qarnını yırtıb...

– Ssss, – atam onun sözünü kəsdi.

– Nensi, kimin qarnını? – Keddi soruşdu.

– Mən qorxub eləmirəm, – Ceyson öyündü. – Mən bu dalandan təkbaşına da keçərəm.

– Baah, – Keddi dedi, – biz burda olmasaq, heç bir addım da ata bilməzdin.

II

Dilsə hələ də xəstə yatırdı və biz hələ də hər axşam Nensini evinə ötürürdük. Bir axşam anam buna qəti etiraz elədi: “Nə vaxtacan belə gedəcək? Nə vaxtacan məni bu boyda evdə tək qoyub o qorxaq zəncini ötürəcəksiniz?!”

Mətbəxdə Nensiyə həsir döşəkdə yer saldıq. Bir gecə qərribə səsə oyanırdıq. Bu nə zümzümə idi, nə hıçqırıq, özü də mətbəxdən gəlirdi. Anamın yataq otağında da işıq yanırırdı. Atamın dəhlizə çıxdığını, oradan da pilləkənlə aşağı düşdüyünü aşkarca hiss elədik. Keddi ilə mən də dəhlizə çıxdıq. Döşəmə yaman soyuq idi. Biz dəhlizdə dayanıb o səsə qulaq asdıqca soyuqdan ayağımızın birini götürüb birini qoyurduq. Bütün zəncilərin çıxardığı səslər kimi bu səs zümzüməyə oxşayırdı da, oxşamırdı da.

Birdən səs kəsildi. Atamın yenə də mətbəxə düşdüyünü eşidib, pilləkənə sarı gəldik. Sonra o səs təzədən eşidildi, bu dəfə lap pilləkəndən gəlirdi, amma çox zəif... Nensi pilləkənin tən ortasında divara söykənmiş halda oturub bizə baxırdı. Gözləri pişik gözləri kimi işım-ışım işıldayırdı, elə bil yekə bir pişik divarın dibinə qısılıb bizi pusurdu. Onun yanına düşdük, səsini kəsdi, atam əlində tapanca mətbəxdən qayıdanacan yanında qaldıq. Atam Nensini də özü ilə götürüb təzədən mətbəxə düşdü. Bir azdan onlar Nensinin döşəyini də götürüb geri qayıtdılar.

Nensiyə bizim otaqda yer saldıq. Anamın otağında işıq sönən kimi onun gözləri təzədən işıldadı.

– Nensi, – Keddi pıçıldadı, – Nensi, yatmamısan?

O da mızıldandı, “Ohh” dedi, ya “Yoxsa” dedi, başa düşə bilmədim. Elə bil bu sözü heç o demədi, hardansa başqa yerdən gəlirdi. Elə bil heç Nensinin özü də burda, bizim yanımızda uzanmamışdı, gözlərini isə, yaqın, ona görə götürdüm ki, bayaq pilləkəndə o gözlərə çox diqqətlə baxmışdım – necə ki, günəşə uzun-uzadı baxandan sonra gözlərini yumsan da, onu yenə görürsən. “İsus, – Nensi pıçıldadı, – İsus”.

– İsus ordaydı? – Keddi soruşdu. – Mətbəxə soxulmaq istəyirdi?

– İsus, – Nensi dedi, bax belə: İiiisus. Onun səsi kibrit çöpü və ya şam kimi tədricən söndü.

– Nensi o biri İsusu çağırır, – mən dedim.

– Nensi, sən bizi görə bilirsən? – Keddi pıçıldadı. – Sən də bizim gözlərimizi görə bilirsən?

– Zənciyəm, deməli, heç nəyəm, – Nensi dedi. – O bir Allah bilir bunu, Allah özü bilir.

– Axı o mətbəxdə sənənin gözüne nə görünüb? – Keddi pıçıltyla soruşdu. – Axı kim ora soxulaq istəyirdi?

– Allah özü bilir, – Nensi hələ də bu sözləri təkrar edir, gözləri hələ də o cür parıldayırdı. – Allah özü bilir.

Dilsi sağaldı. Daha yeməyimizi özü bişirirdi.

– Görək bir-iki gün də yataydın, – atam ona dedi.

– Nə üçün? – Bircə gün də gec gəlsəydim, burda daş üstə daş qalmazdı.

Çıxın, çıxın bayıra, qoyun bu mətbəxi səliqəyə salım.

Axşam yeməyini Dilsi hazırlayırdı. Həmin axşam şər qarışmamış Nensi mətbəxə gəldi.

– Hardan bilirsən ki, o qayıdıb? – Dilsi soruşdu. – Öz gözünlə görmüsən?

– İsus zəncidir, – Ceyson dedi.

– Görməsəm də hiss eləyirəm, – Nensi dedi. – Hiss eləyirəm ki, orda, xəndəkdə gizlənilib.

– İndi, bu axşam? – Dilsi soruşdu. – Deyirsən indi o orda gizlənilib?

– Dilsi də zəncidir, – Ceyson dedi.

– Götür bir şey ye, – Dilsi Nensiyə dedi.

– İştaham yoxdur.

– Amma mən zənci deyiləm, – Ceyson dedi.

– Heç olmasa qəhvə iç, – Dilsi ona qəhvə süzdü. – Hardan bilirsən ki, indi o ordadır? Hardan bilirsən ki, hökmən bu gecə...

– Bilirəm, – Nensi dedi, – ordadır, məni gözləyir. Bilirəm. O qədər vaxtı onunla bir yerdə havayı yaşamamışam ki? Bir dəqiqə sonra neyləyəcəyini mən onun özündən qabaq bilirəm.

– Götür qəhvəni iç, – Dilsi dedi. – Nensi stəkanı götürüb ağızına yaxınlaşdırdı, üfürdü. Onun ağız rezin kimi bir yerə yığıldı, büzüldü, dodaqları bozardı, elə bil dodaqlarının rəngini də stəkana üfürmüşdü.

– Amma mən zənci deyiləm, – Ceyson dedi. – Sən zəncisən, Nensi?

– Mən Allahın qəzəbinə gəlmiş kimsəsiz bir yetiməm. Tezliklə məni hardan gəlmişəmsə, ora da göndərəcəklər.

III

Qəhvəni içməyə başladı. Stəkanı ikiəlli tutub qəhvəsini içə-içə yenidən inildədi. Elə bil o bu səsi stəkanın içinə üfürürdü, çünki tezliklə qəhvə daşıb onun əllərini və paltarını buladı. Oturub bizə baxırdı. Qollarını dizlərinə dirsəkləyib, stəkanı əlləri arasında bərk-bərk sıxaraq onun bulaşmış şüşəsindən bizə sarı baxa-baxa inildəyirdi.

– Nensiyə baxın, – Ceyson dedi, – daha o bizə yemək bişirməyəcək, çünki Dilsi sağalıb.

– Di kiri görək, – Dilsi dedi. Nensi əlində stəkan bizə baxa-baxa inildəyirdi, elə bil iki adamdı: bizi bizə baxır, biri isə inildəyirdi.

– Niyə qoymursan ki, mister Ceyson şerifə zəng vurub hər şeyi ona danışsın?

Nensi o dəqiqə səsini kəsdi. Qəhvə stəkanı hələ də əlindəydi, onu qaldıraraq içməyə istəyəndə uzun qara əllərini əsməyə tutdu. Qəhvə yenə tökülüb üstünü buladı. Stəkanı yerə qoydu. Ceyson ona baxırdı.

– Mən bunu içə bilmirəm, – Nensi dedi, – daha doğrusu, boğazımdan keçmir.

– Get bizə, – Dilsə dedi. – Fronni sənə yer salar, yatarsan. Özüm də indi gəlirəm.

– Elə bilirsən o səndən qorxacaq? – Nensi dedi. – Yox, o, zəncilərdən qorxan deyil.

– Mən zənci deyiləm, – Ceyson dedi, – elə deyil, Dilsə?

– Elədir, – Dilsə dedi. O, üzünü Nensiyə tutmuşdu. – Məncə də elədir. Bəs onda hara gedəcəksən?

Nensi bizə baxdı. Gözləri qərribə bir təlaş içindəydi, sanki onların ömrü lap daralmışdı, sonra baxmağa, görməyə vaxt tapmayacaqdılar, amma özü tələsənə oxşamırdı. O, üçümüzə də birdən baxmağa çalışırdı.

– Yadıңызdadır, bir gecə sizinlə bir yerdə yatdıq, – dedi.

Sonra o, ertəsi gün yuxudan oyananda necə oynaqlaşdığımızı xatırlatdı. O günü atam yuxudan oyanıb bizi səhər yeməyinə çağıracaq Nensinin yatdığı həsir döşəyin üstünə çıxıb səssiz-səmirsiz xeyli oynaqlamışdıq.

– Gedin ananıza deyən qoysun bu gecə sizinlə yatım, – Nensi dedi. – Mənə həsir döşək də lazım deyil. Yenə də çoxlu-çoxlu oynayarıq.

Keddi anamdan xahiş elədi. Ceyson da onunla qalxdı.

– Olmaz, biz zənci ilə bir evdə yata bilmərik! – Anam dedi.

Ceyson ağlamağa başlandı. Amma anam deyəndə ki, əgər kirməsən, bir də sənə konfet verməyəcəyəm, o dəqiqə səsini kəsdi. Sonra Ceyson dedi ki, Dilsə ona şokolad tortu bişirməsə, yenə də ağlayacaq. Atam da ordaydı.

– Niyə bir tədbir görmürsən? – Anam dedi. – Bəs o polislər nədən ötürür?

– Axı Nensi İsusdan niyə qorxur ki? – Keddi dedi. – Ana, sən də atamdan qorxursan?

– Polis neyləyə bilər? – Atam dedi. – Heç Nensi özü onu gözüylə görməyib, polis onu haradan tapacaq?

– Bəs onda niyə qorxur? – Anam dedi.

– Qorxur orda ola. Deyir ki, ürəyinə damıb, bu gecə o, hökmən orda olacaq.

– Bəs onda nə üçün vergi veririk? – Anam dedi. – Mən indi bu boyda evdə tək-tənha oturub gözləməliyəm ki, görüm siz haçan bu zənci qadını evinə ötürüb qayıdacaqsınız?

– Sən nədən qorxursan, mən də əlimdə bıçaq xəndəkdə uzanıb səni pumuram ki! – Atam dedi.

– Dilsə mənə şokolad tortu bişirməsə, ağlayacam. – Ceyson dedi.

Anam bizi eşiyə qovdu. Atam isə Ceysonu hədələdi ki, Dilsə ona şokolad tortu bişirsə də, bişirməsə də, dəxli yoxdur, bu dəqiqə səsini kəsməsə, döyüləcək. Mətbəxə düşdük.

– Atam deyir ki, getsin evə, qapını da daldan bağlasın, heç nə olmaz, qorxmasın. – Keddi dedi. – Nədən qorxmasın, Nensi? İsus sənə hirslənib?

Nensi qollarını dizlərinə dirsəkləyib, qəhvə stəkanını qıçları arasında ikiəlli tutub oturmuşdu. Gözlərini stəkana zilləmişdi.

– Neyləmişən ki, İsusun sənə acığı tutub, Nensi? – Keddi dedi.

Stəkan onun əlindən düşdü, amma sınımadı, içindəki qəhvə yerə töküldü. Nensi qımıldanmadı da, elə bil stəkan hələ də əllərinin arasındaydı. Yenə də inildəməyə başladı, amma bu dəfə səsi lap yavaş çıxırdı. Zümrüməyə oxşayırdı da, oxşamırdı da. Biz ona baxırdıq.

– Bura bax, – Dilsı dedi, – di bəsdı zıqqıldadı, özünü ələ al. Gedim Verşi də götürüm gəlim, səni ötürək.

Dilsı getdi.

Biz yenə ona baxdıq: çiyinləri titrəyirdi, amma səsini kəsmişdi. Dayanıb gözlərimizi ondan çəkmirdik.

– Nensi, İsus sənə neyləmək istəyir? – Keddi soruşdu. – Axı onsuz da o burda yoxdur, başqa şəhərdədir.

Nensi dönüb bizə baxdı.

– Yadıңызdadır, mən sizdə qalanda necə yaxşı oynayırdıq?

– Yox, mənım yadıma gəlmır, – Ceyson dedi.

– Sən orda yox idin ki, anamla yatmışdın, – Keddi dedi. – Sən yox idin orda.

– Gəlin bizə gedək, – Nensi dedi, – bizdə yaxşıca oynayarıq.

– Anam qoymaz, – mən dedim, – çox gecdir.

– Ona bildirmərik, – Nensi dedi, – sabah deyərik. Heç nə eləməz.

– O bizi buraxmaz, – mən təkrar elədim.

– İndi ona deməyəcəyik ki, – Nensi əl çəkmədi. – Xəlvətcə gedək.

– O bizə getməyin deməyib axı, – Keddi dedi.

– Soruşduq ki? – Mən dedim.

– Getsəniz, anama xəbərləyəcəm, – Ceyson dedi.

– Nə istəsəniz eləyərik, – Nensi dedi. – Atanız, ananız da bir söz deməz.

Gözümü açandan sizə qulluqçuluq eləmişəm. Mənə görə heç nə deməzlər sizə.

– Mən getməkdən qorxmuram, – Keddi dedi, – bircə Ceyson qorxur. O bizi satacaq.

– Yox, mən heç kimə deməyəcəm, – Ceyson dedi.

– Deyəcəksən, – Keddi dedi, – hökmən deyəcəksən.

– Yox, deməyəcəm, – Ceyson dedi, – Mən qorxaq deyiləm.

– Ceyson bizə getməkdən qorxmır, – Nensi dedi, – eləmi, Ceyson?

– Ceyson bizi satacaq, – Keddi dedi.

Dalan qaranlıq idi. Bağın qapısına çatdıq.

– Mərc gəlləm ki, indi bu qapının dalından bir şey çıxsə, qorxudan Ceysonun bağı yarılar.

– Yarılmaz, – Ceyson dedi.

Çəmənliyə keçdik. Nensi ucadan danışdı.

– Niyə belə bərk danışırsan, Nensi? – Keddi soruşdu.

– Kim, mən? – Nensi təəccübləndi. – Bunlara bir baxın, Kventin də, Keddi də, Ceyson da deyirlər ki, mən bərkdən danışıram!

– Elə danışırsan, elə bil biz burda beş nəfərik, – Keddi dedi. – Elə bil atam da burdadır.

– Kim, mən bərkdən danışıram, mister Ceyson? – Nensi dedi.

– Boy, Nensi Ceysona “mister” dedi, – Keddi təəccübləndi.

– Mən yox, uşaqlar bərkdən danışır, – Nensi dedi.

– Biz bərkdən danışırmıyıq, – Keddi etiraz elədi. – Aramızda bircə sən bərkdən danışırsan, elə bil atam da...

– Sss, – Nensi dedi, – sss, mister Ceyson.

– Nensi yenə Ceysona miss...

– Kiri, – Nensi Keddini susdurdu. Bütün yol boyu – xəndəkdən adlayanda da, taxta hasarın barmaqlıqları arasından sivişib keçəndə də, ta evə çatanacan o bərkdən danışdı.

Onun daxmasına çatdıq. Çox sürətlə gəlmişdik. Qapını açdı. Otaqdan lampa, Nensidən isə piltə iyi gəlirdi, sanki onlar iyələnmək üçün bir-birini gözləyirmiş. Nensi lampaya od vurdu, qapını örtüb arxadan cəftələdi. Və yalnız indi bizə baxa-baxa səsini yavaşıtdı.

– Hə, indi neyləyəcəyik? – Keddi dedi.

– Neyləmək istəyirsiniz? – Nensi bizdən soruşdu.

– Demədin oynayacağıq? – Keddi dedi.

Elə bil bu evə nəşə olmuşdu, adam özünü birtəhər hiss eləyirdi. Yaman pis iy gəlirdi. Ceyson da bunu duymuşdu.

– Mən burda qalmaq istəmirəm, – dedi, – mən evə gedirəm.

– Gedirsən, get də, – Keddi dedi.

– Tək getmək istəmirəm axı, – Ceyson dedi.

– Hə, gəlin şənlənək, – Nensi dedi.

– Necə? – Keddi soruşdu.

O, qapının yanında dayanıb bizə baxırdı, amma elə bil gözlərinin nuru sönmüşdü, elə bil bu gözlər xarab olmuşdu, işləmirdi.

– Könlünüz nə istəyir? – O soruşdu.

– Nağıl, – Keddi dedi, – nağıl danışa bilərsən?

– Bilərəm, – dedi.

– Onda danış, – Keddi dedi. – Hamımız dönüb onun üzünə baxdıq. – Deyəsən, sən heç nağıl da bilmirsən?

– Bilirəm, – Nensi dedi, – vallah bilirəm.

Gəlib ocağın yanında, stulda oturdu. Ocağın közü hələ sönməmişdi. Nensi üfürüb ocağı alışırdı, amma başa düşmədim niyə, axı içəri onsuz da isti idi. Ocaq alovlandı. Nensi bizə nağıl danışırdı. Elə danışırdı ki, elə bil onun bizə baxan gözləri, bu gözlərdəki baxışlar, onun nağıl danışan səsi özününkü deyildi. Elə bil o, hardasa başqa yerdə nəfəs alır, başqa yerdə gözləyirdi. Hardasa bu daxmadan kənardə. Səsi burda, içəridə, başında iri paltar bağlamasını hasarın taxta barmaqlıqları arasından yüngülcə, hava şarı kini tərənəmz adlanan Nensinin özü isə orda, bayırdaydı.

– Şahzadə xanım quldurun gizləndiyi xəndəyə çatdı, ora düşəndə dedi: “Bircə bu xəndəyi keçsəydim...” Hmm, görüm sonrası necəydi...

– Hansı xəndəyi? – Kедdi soruşdu. – Bizim bu xəndəyi deyirsən? Axı şahzadə xanım nə üçün xəndəyə düşür?

– Çünki evlərinə yol ancaq ordan idi, – Nensi idi, – oranı keçib evlərinə çatacaq, içəri girib qapını arxadan cəftələyəcəkdik.

– Bəs nə üçün evə getməliydi? – Kедdi soruşdu. – Niyə qapını daldan cəftələməliydi?

IV

Nensi bizə baxdı. Daha danışmırdı, elə hey bizə baxırdı. Ceyson onun qucağında oturmuşdu, gödək şalvarının balaqları yuxarı dartılmış, qıçları çınlıqlıpaq qalmışdı.

– Bu nağıl mənim xoşuma gəlmir, – o dedi, – mən evimizə getmək istəyirəm.

– Düzdür, bəlkə biz getsək yaxşıdır, – Kедdi deyib döşəmədən qalxdı. – Yəqin, indi evdə bizi axtarırlar. – O, qapıya sarı getdi.

– Dayan, – Nensi dedi, – açma qapını. – O, cəld qalxdı, Keddini ötüb qapıya çatanda dayandı. Nə qapını açdı, nə də cəftəni qaldırdı.

– Niyə açmırsan qapını? – Kедdi dedi.

– Gəlin lampanın başına yığışaq, – Nensi dedi. – Sizə maraqlı bir şey göstərəcəyəm. Hələ tezdir, hara gedirsiniz?

– Yox, biz getməliyik, – Kедdi dedi. – Maraqlı bir şey yoxdur.

O da, Nensi də lampaya sarı gəldilər.

– Gəlin gedək evə, – Ceyson dedi, – getməsəniz, hamısını anama deyəcəyəm.

– İstəyirsiniz başqa nağıl danışım sizə, – Nensi dedi.

O, lampanın lap yanında dayanmışdı. Keddiyə baxırdı, amma gözləri burnunun üstündə çubuğu düz saxlamağa çalışan adamın gözlərinə oxşayırdı. O, Keddini görmək üçün üzuaşağı baxsa da, adama elə gəlirdi ki, üzüyuxarı, burnu üstündə saxlamağa çalışdığı çubuğa baxır.

– Mən nağıl istəmirəm, – Ceyson dedi. – Getməsək, ayağımı yerə döyəcəyəm.

– Bu, çox maraqlı nağıldır, – Nensi dedi, – bayaqından da yaxşıdır.

– Nədən danışır? – Kедdi soruşdu.

Nensi lampanın yanında durub, əlini onun üstünə qoymuşdu. Lampa işığında əli uzun qara ağaca oxşayırdı.

– Niyə əlini lampadan çəkmirsən, – Kедdi soruşdu, – yandırır?

Nensi lampa şüşəsinə yapışdırdığı əlinə baxıb o saat əlini geri çəkdi. Keddinin üzünə baxa-baxa qolunu aşağı saldı, yekə qara əli böyründə yellənə-yellənə qaldı. Bu əli onun biləyinə elə bil sonradan iplə bağlamışdılar.

– Gəlin maraqlı bir şey fikirləşək, – Kедdi dedi.

– Mən evimizə getmək istəyirəm, – Ceyson dedi.

– Qarğıdalı qovuraq? – Nensi gah Keddinin, gah Ceysonun, gah mənim, sonra yenə də Keddinin üzünə baxdı. – Hə, necədir?

– Mən qarğıdalı istəmirəm, – Ceyson dedi. – Yenə konfet olsaydı, hə...

Nensi Ceysonun üzünə baxdı:

– Tavanı odun üstündə sən tutarsan, – onun uzun enli qara əli hələ də yellənə-yellənə qalmışdı.

– Yaxşı, – Ceyson razılaşdı. – Onda qalırım, çünki Keddi onu tuta bilməz. Amma tavanı Keddiyə versəniz, evimizə gedəcəm.

Nensi ocaq qaladı.

– Nensiyə baxın, əlini odun içində saxlayıb, – Keddi dedi. – Nə olub sənə, Nensi?

– Məndə qarğıdalı olmalıdır, – Nensi dedi, – az da olsa qalmalıdır.

O, tavanı çarpayının altından çıxardı, tavanın qulpu sınımışdı. Ceyson ağlamağa başladı:

– Deməli, biz qarğıdalı qovura bilməyəcəyik.

– Daha gecdir, evə gedək, – Keddi dedi. – Gedək, Kventin.

– Dayanın, – Nensi dedi, – dayanın, mən bu dəqiqə tavanın qulpunu yapışdıracağam. İstəyirsiniz, siz də gəlin kömək eləyin.

– Məncə, daha heç nə lazım deyil, – Keddi dedi. – Onsuz da çox gecdir.

– Kömək elə, Ceyson, kömək elə yapışdırım.

– Yox, eləmirəm, – Ceyson dedi. – Mən evimizi istəyirəm.

– Ssss, – Nensi içini çəkdi, – ssss. Bax, indi bunu elə düzəldəcəyəm ki, Ceyson onu əlində tutub qarğıdalı qovuracaq. – Bir az məftil qırığı tapıb tavanın qulpunu bərkitdi.

– Yenə qırılacaq, – Keddi dedi.

– Qırılmaz, – Nensi dedi, – bir baxın. Hə, indi gəlin qarğıdalını dənələyək.

Qarğıdalı da çarpayının altındaydı. Onu dənələyib tavaya tökdük. Nensi Ceysonun qolundan yapışıb tavanı odun üstünə uzatdı.

– Hani, çırtlamır ki, – Ceyson dedi, – yox, mən evə gedirəm.

– Bir az səbrin olsun, – Nensi dedi, – indi çırtlayacaq. Ay gülməli olacaq ha!

O, ocağa yaxın oturmuşdu. Lampanın alovu o qədər gur idi ki, his eləməyə başlamışdı.

– Niyə işığı azaltmırsan? – Mən soruşdum.

– Eyb eləməz, – Nensi dedi, – sonra təmizləyəcəm. Bir az gözləyin, bu dəqiqə çırtlamağa başlayacaq.

– Məncə, başlamayacaq, – Keddi dedi. – Vaxtdır, evə getməliyik. Onlar indi orda nigaran qalıblar.

– Hara gedirsiniz? – Nensi dedi. – İndi başlayır. Dilsiz onlara deyəcək ki, mənim yanımdasınız. Gözümü açandan evinizdə qulluqçuluq eləmişəm, mənim yanımda olduğunuza görə sizə heç nə deməzlər. Bir az gözləyin, bu dəqiqə başlayacaq.

Ceysonun gözünə tüstü dolduğundan ağlamağa başladı. Tava əlindən ocağa düşdü. Nensi əsgə gətirib onun üzünü silsə də, Ceyson kirmədi.

– Kiri, – Nensi dedi, – kiri.

Amma o yenə kırımədi. Keddi tavanı ocaqdan çıxardı.

– Hamısı yanıb, – Keddi dedi. – Yenə qarğıdalı varındımı, Nensi?

– Bayaq hamısını tavaya tökdünüz? – Nensi soruşdu.

– Hə, – Keddi dedi.

Nensi onun üzünə baxdı. Sonra tavanı götürüb ağzını açdı, içindəkiləri ətəyinə töküüb, uzun qara əlləri ilə dənələri saf-çürük eləməyə başladı. Biz gözümüzü ondan çəkmirdik.

– Ayrısı yoxdur ki? – Keddi soruşdu.

– Var, – Nensi dedi, – var. Budur e, hamısı yanmayıb ki. Bu dəqiqə yanmayanları seçim...

– Mən evə getmək istəyirəm, – Ceyson dedi. – Hamısını anama deyəcəm.

– Kiri görək, – Keddi birdən pıçıldadı.

Hamımız nəfəsimizi çəkib dinşədik. Nensinin başı o dəqiqə geriye – cəftələnmiş qarıya sarı döndü, gözləri isə lampa işığından qırmızı rəng aldı.

– Kimsə gəlir, – Keddi həyəcanlandı.

Nensi ocağın başında oturub, uzun qara əllərini dizləri arasında ovuşdura-ovuşdura təzədən inildəməyə başladı; birdən gözləri iri damcılarla doldu, ocaqdakı alovun işığı altında qırmızı şara oxşayan bu damcılar yanaqlarından süzülüb çənəsinə, ordan da aşağı düşdü.

– Nensi ağlamır, elə deyil? – Mən soruşdum.

– Yox, ağlamıram, – Nensi dedi, gözləri yumulu idi. – Mən ağlamıram.

Kimdir o?

– Bilmirəm, – Keddi qapını açıb bayıra boylandı. – Biz getməliyik. Budur, atam da gəldi.

– Hamısını deyəcəyəm, – Ceyson dedi. – Məni də siz gətirdiniz.

Nensinin gözlərindən hələ də yaş axırdı. Bizə sarı döndü:

– Qulaq asın, siz də ona deyin. Deyin ki, burda oynamaq istəyirik. Deyin ki, səhərə kimi mən sizə yaxşı baxacağam. Deyin ki, məni də sizinlə aparsın, lap döşəmədə yataram, mənə döşək-zad lazım deyil. Orda oynayarıq sizinlə. Keçən dəfəki kimi, yadıңызdadır?

– Oynayıb eləmədik, – Ceyson dedi, – hələ üstəlik məni də ağlatdın. Gözümə tüstü doldurdun. Hamısını atama deyəcəyəm.

V

Atam içəri girdi. Bizə baxdı. Nensi ayağa qalxmadı.

– Deyin ona, – Nensi bizə yalvardı.

– Keddi bizi məcbur elədi, – Ceyson dedi, mən gəlmək istəməirdim.

Atam ocağa yaxınlaşdı. Nensi başını qaldırıb onun üzünə baxdı.

– Reyçel xalagilə gedib orda qala bilməzsən? – Atam dedi.

Nensi onun üzünə baxırdı, əlləri hələ də dizlərinin arasındaydı.

– O buralarda yoxdur, – atam dedi, – olsaydı, gələndə görərdim. Hər yanda sakitlikdir.

– Xəndəkdədir, – Nensi dedi, – bilirəm, orda gizlənilib gözləyir.

– Boş şeydir, – atam dedi. – Nədən bilirsən ki, ordadır?

– Nişanəsini görmüşəm, – Nensi dedi.

– Nə nişanə? – Atam soruşdu.

– Otağa girəndə masanın üstündə gördüm. Qanı hələ qurumamış bir parça donuz əti. Lampanın yanına qoymuşdular. O, buralardadır, bilirəm. Siz bu qapıdan çıxan kimi məni o dünyaya göndərəcək.

– Hara göndərəcək, Nensi? – Keddı soruşdu.

– Mən xəbərçi deyiləm, – Ceyson dedi.

– Boş şeydir, – atam dedi.

– Ordadır, bayırda, – Nensi dedi. – Bu dəqiqə pəncərədən bizi pusur, sizin getməyinizi gözləyir. Siz gedən kimi...

– Boş şeydir, – atam dedi. – Dur qapını bağla, səni aparıb Reyçel xalagilə qoyaq.

– Bunun nə faydası? – Nensi dedi. O, daha atamın üzünə baxmırdı, əksinə, indi atam ona, onun heç cür sakitləşmək bilməyən uzun nəm əllərinə baxırdı. – Uzatmağın nə faydası?

– Bəs onda neyləyəcəksən? – Atam soruşdu.

– Bilmirəm, – Nensi dedi. – Neyləyə bilərəm ki? Uzaqbaşı bir az gecikdirmək olar, amma nə faydası? Görünür, bu, mənim alınma yazılıb. Görünür, nə yazılıb, o da olacaq, başqa çarə yoxdur.

– Nə olacaq, Nensi? – Keddı dedi, – Sənə nə olacaq?

– Heç nə, – atam dedi, – gedək, yatmaq vaxtıdır.

– Keddı məni məcbur elədi, – Ceyson dedi.

– Sən də Reyçel xalagilə get, qorxma, – atam Nensiyə dedi.

– Bunun nə faydası? – Nensi dedi. Qollarını dizlərinə dirsəkləyib əlləri qıçlarının arasında ocağın başında oturmuşdu. – Hətta sizin mətbəxinizdə olsam da, hətta sizin uşaqların yataq otağında yatsam da, xeyri yoxdur, çünki sabah tezdən məni burda qan içində...

– Kiri! – Atam onun sözünü kəsdi. – Qapını arxadan yaxşı-yaxşı bağla, işığı da keçir, gir yerinə.

– Mən qaranlıqdan qorxuram, – Nensi dedi, – istəmirəm o məni qaranlıqda...

– Deməli, bütün gecəni səhərəcən işığı yanılı qoyub beləcə oturacaqsan? – Atam dedi. Nensi yenidən inildəməyə başladı, ocağın yanında, əlləri qıçlarının arasında oturmuşdu.

– Eh, cəhənnəmə ki, özün bilərsən, – atam dedi. – Gəlin gedək, uşaqlar, yatmaq vaxtıdır.

– Siz gedən kimi mənim axırım gələcək. Bircə onu deyim ki, tabut üçün topladığım pulu mister Lavlediyə vermişəm...

Mister Lavledi həmişə üst-başı kirli gəzən gödəkboy sığorta agentı idi, şənbə günləri səhər-səhər daxmaları, mətbəxləri bir-bir dolanıb hər zəncidən on beş sent pul yığırdı. Əvvəllər arvadı ilə bir mehmanxanada yaşayırdı. Bir gün arvadı intihar elədi. Gözünün ağı-qarası bircə qızı vardı, arvadı öləndən sonra

onu da götürüb harasa getdi. Bir-iki həftədən sonra geri qayıtdı. Biz onu hər şənbə günü zənci məhəlləsinə tələsən görərdik.

– Boş şeydir, heç nə olmaz, – atam dedi. – Allah qoysa, sabah tezdən mətbəxdə ilk salamladığım adam sən olacaqsan.

– Yox, çətin, – Nensi dedi. – Bir də ki, bu, Allahın işidir. Özü bilən məsləhətdir.

VI

Biz onu elə orda, ocaq başında qoyub evdən çıxdıq.

– Gəl qapını arxadan bağla, – atam ona dedi.

Ancaq o, yerindən tərpənmədi. Heç dönüb bizə sarı baxmadı da, eləcə lampa ilə ocağın arasında dinməzcə oturmuşdu. Xeyli gedəndən sonra dönüb baxanda onu açıq qapıdan görmək olurdu.

– Axı nə olacaq, ata? – Keddi soruşdu.

– Heç nə! – Atam dedi.

Ceysonu boynuna mindirmişdi, ona görə də Ceyson indi hamımızdan hündür idi. Xəndəyə düşdük, mən dinməzcə ətrafa göz gəzdirdim, amma ay işığında kölgələrimiz bir-birinə qarışdığından heç nəyi görmək mümkün deyildi.

– İsus burda gizləniib, o indi bizi görür? – Keddi soruşdu.

– O burda yoxdur, – atam dedi. – Çoxdan çıxıb gedib bu şəhərdən.

– Siz mənə məcbur elədiniz, yoxsa mən gəlmək istəmirdim, – Ceyson yuxarıdan səsləndi. Üzü yuxarı baxanda adama elə gəlirdi ki, atamın iki başı var: biri kiçik, biri böyük.

Xəndəkdən çıxdıq. Hər dəfə dönüb baxdıqca hələ də Nensinin evini, onun açıq qapısını aydın görürdük, amma qapısı açıq evdə, ocaq başında tək-tənha oturmuş Nensinin özünü görmək daha mümkün deyildi, çünki o, gözləməkdən usanmışdı.

– Daha bezmişəm, – biz çıxanda belə dedi, – niyə mən zənci doğulmuşam, axı bunda mənim nə günahım?

Biz onu görməsək də, səsinə eşidə bilirdik, xəndəyi adlayandan sonra qulağımıza yenə onun iniltisi gəlirdi. Bu səs zümzüməyə oxşayırdı da, oxşamırdı da.

– Bəs indi paltarlarımızı kim yuyacaq, ata? – Mən soruşdum.

– Mən zənci deyiləm, – Ceyson yuxarıdan, atamın başının üstündən dedi.

– Ondən da pissən, – Keddi dedi. – Həm də xəbərçisən. İndi qabağımızdan bir şey sıçrasa, zəncidən də pis qorxarsan.

– Qorxmaram, – Ceyson dedi.

– Qorxundan çıxırarsan, – Keddi dedi.

– Keddi, – atam hirsələndi.

– Çığırمام, – Ceyson dedi.

– Kendeysi, – atam yenə hirsələndi.

Kamal ABDULLA
akademik

Dante onları cəhənnəmdə yerləşdirirdi...

(“Əvvəl-axır yazılanlar” silsiləsindən)

Biz çox tez-tez şəxsiyyət və yaradıcılıq haqda, özü də ağızdolusu danışmağı sevirik. Cidd-cəhdlə sübut eləməyə çalışırıq ki, bu iki məqam bir-birini tamamlayır və hökmən bir-birinin yanında olmalıdır. Amma bir məsələ dəxi var. Yaradıcılığına şəxsiyyəti bucağından, özü də nakam taleyi ilə bağlı lazım olandan daha yüksək qiymət verdiklərimiz azdırmı? Əlimizi qoyaq ürəyimizin üstünə və son dərəcə obyektivcəsinə düşünək: Almas Yıldırım, Əhməd Cavad və neçə-neçə başqaları bir misra, yaxud bircə şeirləmi ədəbiyyatda özlərinə yer eləyə bildilər?! Onların yaradıcılığına bütövlükdə qiymət verərkən talelərinin qaranlıq pərdəsi bizim gözüümüzü tutmurmu?!

Şəxsiyyətin yaradıcılıqla heç bir əlaqəsi yoxdur; ən azından bu, belə olmalıdır. Təmiz yaradıcılıq öz-özlüyündə bir missiyadır. Ən ürəkəğrıdan məqam isə budur: hətta bu gün də belə parlaq istedad sahiblərindən bəzisinin xoşa gəlmək üçün “alicənablıq” oyunu oynaması, beləliklə, özünə “şəxsiyyətli” adam avtobioqrafiyası düzəltməsi!

“Mirzə Səfər” fenomeni Azərbaycan ziyalılığının məhək daşdır. Gənclik illərindən ölümünə qədər namus və ləyaqətlə yaşadığı həyatı ona başqalarının yanında başını dik tutub gəzmək imtiyazı verdi. Hələ gənclik illərində yazdığı və yazmağa çalışdığı şeirlər... Mən ilk dəfə məhz Mirzə Səfərin təcrübəsində belə bir fikrə gəldim ki, Azərbaycan xalqı heç də “şair xalq” deyil, o, sadəcə, harmoniyaya can atan xalqdır. Və bu həqiqət çox mətləbin üzərinə işiq salır.

Mirzə Səfərin ziyalılığı Əbdürrəhimbəy işığından pay alıb. O, təkə ədəbi qəhrəman deyil, Mirzə Səfər – prinsipdir. Biz bu prinsipi “Mirzəsəfərizm” də adlandırma bilərik.

Sözündəndönməzlik, sədaqət, dəyanət, nəhayət, heç nə ilə ölçülməyən və uca tutulan ləyaqət bu prinsipin əsas meyarlarıdır.

“Mirzəsəfərizm” Azərbaycan xarakterinin əsl ziyalı damarıdır. Mirzəlik bu gün dəbdə olmasa da, onun ideyaları sualtı çaylar kimi yaşamağa davam edir. Mirzəliyin özü ilə gətirdiyi mənəvi komponentlər, əslində, bu gündən daha çox gələcəyə tuşlanmışdır. Mirzəsəfərizmin əsl təntənəsi və qələbəsi hələ irəlidedi.

Ədəbiyyatın həyata verə biləcəyi bundan artıq daha nə ola bilər?!

Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, həqiqətən, müqtədir söz ustasıdır. Onun bütün hekayələri addım-addım mənim nəsr haqqında təsəvvürlərimin püxtələşməsinə səbəb olub. Bir çox hekayəsinin təsiri ilə mən yazılar yazmışam. Onun belə hekayələrindən biri də “Haqq mövcud” adlanır.

Bu, bir qəribə hekayədir. Bütün mətnlərində olduğu kimi, sirli pərdəsi də yox deyil. Sırr hər şeydən əvvəl hekayənin adında özünü göstərir. “Haqq mövcud” öz-özlüyündə xeyli mübhəm bir anlayışdır. Gənclik illərində bu hekayəni oxuyanda, ola bilsin ki, bəlkə də bu adın mətn boyu tez-tez, çox zaman avtomatlaşma səviyyəsində təkrar olunmasına görə hansısa məntiqlə mən onu diffuz (birgələşmiş) şəkildə, üzvlənməyən sirli bir ifadə kimi qəbul etmişəm. “Haqq mövcud” mənimçün mənalara bölünməyən bir anlayış olub. Hekayənin qəhrəmanının bu ifadəni tez-tez işlətməsi və buna görə də ifadənin onun öz adına çevrilməsi ifadəyə daxil olan söz mənalalarının ayrı-ayrılıqda qavranmasının qarşısını alıb. “Haqq mövcud” bir növ ad və soyad kimi, ləqəb kimi “zühur edib”. O, mənimçün çox-çox sonralar “Haqq mövcuddur” cümləsinə döndü.

Bu biçərə dərviş isə nə deyirdi ki?! Deyirdi ki, ay camaat, haqq vardır, haqq mövcuddur. Buna inanın.

Hekayənin gücü və enerjisi sözdən cümləyə keçidin bir ifadə üstündə qurulmasıdır.

Ayrıca götürülmüş, digərlərindən təcrid edilmiş cümləni öyrənmək mənə patoloqoanatomun ölünü yarıb öyrənməsini xatırladır. O öz tələbələrinə “bu, böyrəkdir, bu, ciyərdir, bax, bu da öd kisəsidir...” deyə-deyə ölüdə “sağ” yer qoymur. Və ayrıca cümləyə də istər dilçi, istərsə də tənqidçi dediyimiz bəndə münasibət bildirərkən eyni rakursdan – öyrətmə rakursundan çıxış edir.

Cümlə isə kontekstdə yaşayır. Başqa cümlələrlə əlaqədə nəfəs alır, hərəkət edir, dəyişir... Cümlə əhatədən kənarında yoxdur, o, ölüdür. Ona görə də əsl

cümləni görmək, ona toxunmaq, onun daxili enerjisini hiss etmək istəyirsinizsə, əvvəlki və sonrakı cümlələri unutmayın.

İnsana da bəlkə, bu yandan baxa bilərik. Ayrıca, hər şeydən təcrid olunmuş insanı təsəvvür etmək çox çətindir; beləsi ancaq “ölü” ola bilər.

Həyatda “ayrıca” anlayışı yoxdur. Yazıda da yoxdur. Ən amansız düşmənlər də bir-birindən xəbərsiz bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə və qırılmaz zəncirlərlə bağlıdır.

Yazarkən hökmən hansısa maneəni dəf etməlisən. Ən azından, buna çalışmalısən. Bu maneə kiminsə laübalı, kiminsə qısqanc, kiminsə qəzəbli, kiminsə xəbis baxışı ola bilər. Bu baxış sevgi dolu ola bilər. Amma orası var ki, sevgi ilə də adamı öldürmək mümkündür.

Ədəbiyyata belə də demək olar: baxışların dəf edilməsi üsulu. Və yaxud: baxışlarla mübarizə meydanı.

Füzuli həyatda özünü göstərən stereotipləri şeirinə gətirə bilən müqəddir ustadır.

*Pəhləvanlar, badipalər səyridəndə yüz yerə
Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var.*

Ağacdan at minib cövlan edən o qədər tifillər var ki... Müasir dilə çevirsək, yazdıqlarını internetlərin gözəgörməyən künc-bucağından toplayanları bilirlik və ən azından hiss edirik.

Bu ağac atların və onlara minmiş “ağıl” ədəbazarlarının cövlanı bir müddət kimisə aldada bilər. Amma bu, bir müddət ola bilər. Andersenin nağılından çıxan oğlan uşağı atın taxtadan olduğunu nə zamansa deyəcək. İnternetdən heç nəyi pozmaq mümkün deyil. O balaca oğlan da internetə girməyi və nəyin haradan götürüldüyünü yaxşı bilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı XIX əsrin əvvəllərində Fon Dits tərəfindən tapılıb Türkiyədən Almaniya (ozamankı Prussiyaya) aparılmasaydı, nə olacaqdı? Bu barədə düşünmək belə qorxuludu. Təxminən, “oceanın suyu sovuşsaydı, yerinə nə qalardı” sualına bənzədi. Dərin, dərindən dərin dəre, boşluq... İnsanların yaşadığı sahillər dağ başı kimi yerlərə bənzərdilər. Dünyanı bu cür təsəvvür etmək mümkündürmü? Mümkün deyil, amma buna cəhd etmək lazımdır. Vaxtaşırı bilməliyik ki, nəyimiz var, nəyimiz yoxdur. Nəyimiz də vandan yox ola bilər.

Bu essenin adını “Banuçiçəklə Beyrəyin sirri” də adlandırmaq olar.

Beyrək nişanlısının toyuna gəlib çıxır. Nə “illah” edirsə, Banuçiçək onu tanımır – 16 il Beyrəyi xeyli dəyişdirib.

Yunan mifoloji sisteminin parlaq ifadəsi olan “Odisseya” poemasında Odisseyin də iyirmi ildən sonra qayıdıb gəlişi doğma İtaka adasında arvadı Penelopanın toyunun ərəfəsinə təsadüf edir. Penelopa da ərini tanımır; həm illərin ağırlığı özünü göstərir, həm də Odissey özünü tanınmaz bir hala salmışdır.

Öz həqiqi sevgililərinə sözdə inanmayan qızlar onlardan aralarındakı sirri öyrənmək istəyirlər. Penelopa hətta hiylə işlədir. O, xidmətçilərə Odisseyin yataq otağındakı çarpayısının başqa otağa aparılmasını əmr edir. Odissey qımışır və Penelopaya yataq otağının sirrini açır: bu çarpayını başqa yerə aparmaq mümkün deyil. Çünki çarpayı palıd ağacının kökü üzərində qurulmuşdur və əslində, onun kökü torpağın dərininə gedir. Yataq otağı isə həməən ağacın bitdiyi yerdə, ağacın ətrafında tikilmişdir. Penelopada daha heç bir şübhə qalmır ki, qarşısındakı adam məhz Odisseydir. Çünki bu sirri ancaq onlar ikisi bilirdi.

Banuçiçəklə Beyrəyin də sirri var. Onlar ilk görüşləri zamanı at çapıb, ox atıb gülüşmüşdilər. Və Beyrək güləşdikdən və qıza qalib gəldikdən sonra, Dastanda deyildiyi kimi, Banuçiçəyi “üç öpüb bir dişləyir”.

Məhz bu sonuncu məqamı Beyrək Banuçiçəyin yadına salandan sonra qız daha bu adamın Beyrək olduğuna inanır və onlar vüsala çatırlar.

Əslində, hər iki halda sirr sirləkdən çıxır. Həqiqətən də “sirr nə vaxtsa açılacaq sirdisə, heç əvvəldən yaranmayıb sirr kimi”.

Ədəbiyyata həyatını verənlər və ədəbiyyatda həyatını qazananlar, əslində, hansı bucaqdan baxılırsa, eyni taleyin adamlarıdır.

Niqab nəyisə, kimisə gizlətmək cəhdi və vasitəsidir. Bu prosesin üç “tərəf-müqabili” var: gizlənən (gizlədilən) tərəf – niqab – təqdim edilən ətraf.

Niqabın gizlətdiyi söz və ya ifadə ola bilər. Situasiya ola bilər. Situasiyanın niqabı – maraqlı və perspektivli nüansdır.

Adam da niqab arxasında gizlənə bilər: “Kitabi-Dədə Qorqud”da deyilir ki, Oğuzda dörd nəfər niqabla gəzərdi...

Niqab altında olan ifadə ilə niqabın özü arasında münasibət müxtəlif üslubi mexanizmləri hərəkətə gətirir.

Niqab olan yerdə artıq müəllif var – qurma var, üslub var...

Niqabın özü gizlətdiyindən daha gözəgəlimli, qəşəng ola bilməz.

Niqab insanlar, sözlər arasında sərhəd üçündür – qaynayıb-qarışmağın, həll olmağın qarşısını alır.

Qədim teatrlarda söz tamaşaçını dəqiq qəbuletmə pozisiyasına gətirə bilmirdi, buna görə də oyunçuya niqab taxmaq lazım gəlirdi; xəbisi xəbis kimi, pisi pis kimi, yaxşını yaxşı kimi tanıtmada niqab sözə kömək edirdi.

Yavaş-yavaş ona ehtiyac qalmadı. Sevənlər və nifrət edənlər bir-birini daha yaxşı tanımağa başladı. Eyni zamanda, tamaşaçı da səhnədəkiləri yaxşı tanıdı. Söz daha çevik və daha qətiyyətli oldu.

“Mətn bətn kimi!”

Bu qədər bir-birinə yaraşan və bir-birinin içindən çıxan başqa cift tapmaq mümkün deyil. Hələ bir dil də onları qafiyə şəklində yaradıb.

Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə və yaxud daha yaxşı öyrənmək istəyənlərə (belələri isə son zamanlar çoxalıb) bir məsləhətim var: bu dildə usanmadan bədii ədəbiyyat oxumaq lazımdır. Ayrı-ayrı sözləri anlamasan da oxumaq lazımdır. Bu mənada Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması sizə dilin daxili ruhunu, intonasiyasını, ritmini duymağa kömək edəcək. Özü də gərək ucadan, özün özünü eşidəcək tərzdə oxuyasan. Ritm sizi öz ağışuna alıb bu-rax-mayacaq. Səhv etmək ehtimalı minimuma enəcək.

Dilin sintaktik bünövrəsini Mirzə Cəlil və Əbdürrəhimbəydən öyrənəcəksən. Mirzə Cəlil əgər dil xiridarları, dil zərgərləri üçündürsə, Əbdürrəhimbəy hamı üçündür.

Dilin zərifliyi və kövrəkliyi dedinsə, Cavidə üz tutmalısan.

Dildəki həyəcanı, daxili şiddəti öyrənərkən Sabirdən başlamaq lazımdır.

Dilin leksik gücü, sözlərin qoşunu Süleyman Rəhimovun əsərlərindədir.

Morfologiya, fonetika və başqa sahələri adını çəkdiyim yazıçıları oxuduqca özündən xəbərsiz öyrənmiş olacaqsan.

Heç bir qrammatika kitabına, yaxud dərsliyə ehtiyac yoxdur.

Sabir Rüstəmخانli sakit ədəbiyyat adamı deyil. Daim vurnuxur, problemlər girdabına girir, problem olmayanda problemi özü yaradır. Onun yaradıcılığı da şəxsiyyəti kimi təlatümlüdür. Və əslində, bir-birini tamamlayır. Süleyman Rüstəm haqqında hələ sovet vaxtlarında dediyi sözlər indi də yadımdadır. Belə demişdi: Süleyman Rüstəmin qırmızı bayraqlı şeirlərinin arxasında indi məlum olur ki, heç nə yox imiş...

“Qan yaddaşı” anlayışı onun deyimi ilə ictimailəşdi.

Sabirin bəzi məqalələrini şeir kimi, bəzi şeirlərini məqalə kimi oxumaq olar. Ən azı, birindən başqa. Bu misraları yazan şairin əbədiyyət qarşısında dərdi-qəmi olmamalıdı:

*Günəşə açılan çiçəklər kimi
Ürəyim açıqdır yaxşılıqlara...*

Belə bir ifadə var: “ol zamanlar...”

“Dədə Qorqud” kitabının yadigarıdır. “Ol zamanlar belə deyildi, elə idi, ol zamanlar indikindən daha yaxşı, daha gözəl idi...”

“Ol zamanlar” və “indiki zamanlar” bölgüsü ciddi məsələdir. Ayrılma ən profan ölçüdən ən sakral ölçüyə qədərdir. Profan səviyyədə: ol zamanlar gözlər daha tox idi və sakral səviyyədə: ol zamanlar göylər daha yaxın idi.

Ədəbiyyatımızın canında, mayasında “qayıdış” ideyası durur. Ümumiləşdirsək, bu, “ol zamanlara” qayıdışdır. “Ol zamanlarda” nə hikmət varsa, ora! “Bizim zamanımız” heç zaman heç bir qələm sahibinə “bizim zamanımız” olmayıb.

Bəlkə də, sənət ilk yarandığı primitiv dövrdə, o uzaq “mağara dövründə” ətrafdakılar üçün (belə deyək: qəbilə, tayfa, xalq üçün) yarana bilərdi. Amma zaman yeknəsəq şəkildə keçib gedirdi və mağaradan “darıxıb” çıxanlar fərdlərə çevrildikcə, daha şeirin, sənətin çözümləyici mahiyyətinə elə böyük ehtiyac duyulmayanda şeir, sənət də müstəqilləşir, yavaş-yavaş öz içinə, öz qımına çəkilməyə başlayır. Mənə belə gəlir ki, şeir, ilk növbədə, adamın özünün özü ilə mübarizəsidir. Markesin xoşuma gələn bir fikri var, deyir ki, o, yazdığı hər bir sözlə mübarizə aparır və bu mübarizədən çox zaman söz qalib çıxır. Özünün bundan xəbəri olsa da, olmasa da, şeirin ilk ünvanı artıq şairin özüdür (Füzuli hər qəzəlinin sonunda nahaqdan “ey Füzuli!” demirdi ki!). Burada eqoizm əlaməti axtarmaq, əlbəttə ki, sadələşmədir. Mən oxucusunu nəzərdə tutub sabah səhər ona bu şeiri nə cür oxuyacağını götür-qoy edə-edə gecə şeir yazan Məhəmməd Füzulini (Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin) heç cür təsəvvürümdə canlandırma bilmirəm. O onda olardı Məhəmməd Füzuli. Məhəmməd Rahimi isə (Allah ona da rəhmət eləsin) belə bir vəziyyətdə təsəvvür edirəm. Bir daha təkrar edirəm ki, Məhəmməd Rahim Məhəmməd Rahim ola bilmədiyi kimi, Məhəmməd Füzuli də Məhəmməd Füzuli ola bilməz.

Bu gün “yazarlar”ın sayının oxucuların sayından çox olmasını belə də başa düşmək olar: deməli, sözün devalvasiyası prosesi tam sürətlə getməyindədir. Bunun qarşısını süni surətdə – əmrlə, göstərişlə, proyektlərlə almaq imkansız və bivec xülyadır. Sözün buna, bu “canfəşanlığa” ehtiyacı yoxdur. Söz özü-özünü qoruyacaq və devalvasiya əsl “mala” ehtiyacı (həsrəti) yaradacaq. Söz özü-özünü yenidən doğacaq, özünün ikili-üçlü görüntülərini üzə çıxaracaq, kiminin mətnində ilkin bakirəliyini nümayiş etdirəcək, bir başqasının mətnində sürtük küçə qadınına dönəcək. Gözəgörünməz, adi məntiqlə dərkənməz hansısa çevrə bu cür qapanacaq. Özü də söhbət eyni sözdən gedir. Başqa-başqa mətnlərdə, başqa-başqa libaslarda, hətta başqa-başqa mahiyyətlərdə görünməyə pioner kimi hazır olan eyni sözdən.

İnkarçılıq təkamülün bir mexanizmidir. İnkar etmək o deməkdir ki, sən axtarırsan, hətta tapmısan. Amma inkarçılıq infantillik demək deyil. Bəli, dünya tarixində elə olub ki, hətta böyük mədəni dövrləri belə inkar ediblər, onlara əməlli-başlı qadağalar qoyublar. Yeni yaranan və dünyanı kökündən dəyişən, təkallahlıq üzərində qurulan cavan və aqressiv xristian ideologiyası antik bütpərəstləri (qocaları? – daha doğrusu, heydən düşmüş enerjiyanı!) beləcə inkar etdi. İstər dram əsərləri, istər poemalar olsun, istər fəlsəfi, tarixi traktatlar... İstər Homer, Sofokl, Evripid olsun, istər Sokrat, Platon, Aristotel... Əvvəl-əvvəl onların üstündən qara xətt çəkən xristianlar taleyin qəddar və acı iradəsiylə zaman keçdikcə bu möhtəşəmliyin əsirinə çevrildilər. Zaman öz intiqamını beləcə alır. Amma hələ XIII əsrdə Dante onların hamısını cəhənnəmdə yerləşdirirdi (Vergilidən başqa. Niyə məhz Vergili?! Bunun öz səbəbi var). Bütpərəst kim olur-olsun, lap elə Platon olsun – inkara layiqdir. Renessans bu mübarizəyə son qoymasaydı, sivilizasiyanın taleyi necə olacaqdı – bunu təsəvvür etmək çətinidir.

İnkarçılıq ruhu başqa-başqa “libaslarda”, amma nifrətdən uzaq, sonralar da tez-tez “öz yuxusundan ayıldı”. XVIII əsrdə (“ol zamanlarda”?) “Şturm und drang” adlı fəlsəfi-ədəbi cərəyan da məhz inkarçılıq üzərində yarandı. Bu hücum çağırışlı, gurultu və ehtirasdan yoğrulmuş qorxunc adın hətta özündə bir əlahiddəlik iddiası var idi. Bu iddianın heç də əsassız olmadığını gənc Şiller və Höte sonralar öz yaradıcılıqları ilə təsdiq etdilər. Amma onlar da bunu klassik irsə dərin sevgi və hörmət hissələrini qoruyaraq etdilər.

Bir qədər keçdi, Fransada romantizmin yaranması və intişarı gənc Hüqonun “Ermani” pyesinə yazdığı girişdən, əslində, manifestdən sonra daha böyük vüsətlə gerçəkləşməyə başladı. Bu gün bizə bakirə və məsum, hətta utancaq görünən romantizm özü də yarandığı zaman özündən əvvəlki hər şeyi, az qala, həyasızlıqla inkar edir, özündən olmayanı amansızlıqla kəsib atırdı. Amma yenə də nifrətdən kənar şəkildə. Beləcə, “ol zamanlar”ın müharibələrində ayağa bir qəlpədən-zaddan dəyəndə, süngü yarası alanda bütün ayağı kəsib atırdılar.

Müalicənin incə və rəngarəng üsulları yox idi. İndi isə başqa cürdür. Müalicə, sağaltma (oxu: bərişmə) üsulları bəşər övladının ən böyük nailiyyətidir və ona da xidmət edir. Bəs sivilizasiya nə üçünmüş?!

Ədəbi, estetik mübarizələr əvvəlki və sonrakı dövrlərin bir-birilə mübarizəsi idi. Bu isə təbiidir. Axundovun Füzuliyə münasibətini, Tolstoyun Şekspirə münasibətini yada salmaq. Əvvəlki dövr və sonrakı dövr. Bunların arasında həmişə mübarizə olub. Dövlər heç zaman özləri özlərinə bərabər olmayıblar. Hər sonrakısı əvvəlkindən nə iləsə fərqlənib. Məşhur rus alimi Averintsev Erkən orta əsrlər Bizans ədəbiyyatı ilə bağlı deyir ki, əgər hər hansı bir dövr ancaq özü-özünə bərabər olsaydı, sonrakı dövr, sadəcə, gələ bilməzdi. Doğrudan da, hər sonrakı dövr, əslində, əvvəlki dövrün içindən pardaxlanmağa başlayır. Bu mənada ədəbi dövrlər də istisna deyil.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un belə bir ideoloji tumurcuğu var: “ol zamanlar...” Bir qədər yuxarıda bu barədə ümumi şəkildə söz açdıq. Bu ifadə müxtəlif dövrlər arasına bəzən kəskin, bəzən yumşaq, amma yenə də sərhəd qoyur. Dastanda oxuyuruq ki, ol zamanlar oğul ata sözün iki eləməzdi, eləməydi, ona oğul deməzlərdi, ol zamanlar qızlar belə idi, elə idi və s. və i. a.

Ol zamanlar bu, belə deyildi, deməli, indiki zamanda bu, belədir, oğullar ata sözünü iki edə bilirlər. Bu ideoloji xətt, əslində, keçmiş “qızıl” dövr barədə nostaljinin “Dədə Qorqud” kitabındakı təzahürüdür. İki dövrün – keçmişin və indinin qarşılaşdırılmasıdır. Nəticə isə, əlbəttə ki, indiki dövr üçün təskinedici deyil.

Nifrətlə, kinlə yaşamaq olmaz. Əlində qələm tutan sevgi ilə yaşamalındır. Bizim ədəbiyyatımızdan, mənəviyyatımızdan yavaş-yavaş ruh çıxıb gedir. Onu kim qaytaracaq?! Söykənə bilən, sevə bilən və sevgisində dönməz olan rədd edə bilməz. Rədd edən quldur. Sevən ağadır. Orta əsrlərdə “Tarixi-aşkar” adlı təzkirəçilik məktəbini yaradan tarixçi alim Hacı Mir Həsən ağa Səyyah “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində, gərək ki, “Payız” fəslində belə yazır: “Xislətin nədirsə, sən də osan. Bunu bil ki, xislətin sənənin kölgən deyildir, sən xislətinin kölgəsisən”.

Cəlil CAVANŞİR

Müasir sufi poeziyasına bir nəzər

(Çağdaş təriqət ədəbiyyatından üç şair)

İslamın Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonrakı dövrü həm siyasi, həm də ictimai cəhətdən təlatümlər, təbəddülatlar dövrüdür. Bu dövrdə cərəyan edən proseslər bir qrup insanın dünyəvi işlərdən uzaqlaşmasına, tərki dünyalığa çəkilməsinə təkan verdi. Hadisələr İslamın görünməyən mənəvi qatının inkişafını dərinləşdirdi. Çəkişmələrin, hakimiyyət və dini liderlik uğrunda mübarizələrin mahiyyətini köüllərdə Allah nurunun sönməsi kimi yozan ilk zahidlər və riyazətçilər (cismani əzab yolunu seçənlər) sükunəti, ədaləti ibadətdə, gecə-gündüz Quran oxumaqda və zikrdə tapdılar.

Təsəvvüf Məhəmməd peyğəmbərin zamanında bir istilah kimi işlədilməmiş olsa da, mahiyyəti baxımından peyğəmbər əxlaqının təzahür formasıdır. “Gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərilmiş” Məhəmməd özündən sonra gələn vəlilərin, övliyaların ilk və son mükəmməl istinadgahı olub.

Allaha yaxınlaşmağı və qovuşmağı başlıca hədəf seçən təsəvvüf əhli Yaradana sevginin Rəsulullahın yolu ilə getməklə gerçəkləşəcəyini çox yaxşı bildiyindən bütün məsələlərdə ona tabe olmağı doğru sayırdı. Təsəvvüfə görə, Məhəmmədin yoluyla getmək ancaq onu sevməklə, bütün bəndələrdən əziz tutmaqla mümkündür. Vəlilərin kamilliyə çatmasının əsasında məhz Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətindən götürülən örnəklər dayanır.

Təsəvvüf – maddi-mənəvi kirlərdən təmizlənilib, gözəl əxlaq və xüsusiyyətlər qazanaraq dinin mahiyyətinə uyğun bir şəkildə yaşamaq cəhdidir. Təsəvvüfün qayəsi isə ülvü xislətləri mömində bir mənəvi zövq, feyz halına çevirməkdir.

Təsəvvüf ədəbiyyat tarixində nurlu bir günəşi xatırladır. Allahın birliyindən bəhs eləyən tövhid, ona yalvarışları ifadə edən minacat, peyğəmbərə duyulan eşq, məhəbbət və sədaqəti mövzu seçən nət kimi ədəbi növlər xalqın mənəviyyatının gücləndirilməsi, dərddli, yorğun köüllərin təsəlli tapması, insanların

günahdan, qəflətdən uzaqlaşdırılması yolunda çox faydalı bir vəzifə yerinə yetirib, üstəlik, ədəbiyyata zənginlik, kamillik bəxş edib.

Təsəvvüf olduqca dərin, zəngin və mürəkkəb bir sistemdir. Bəlkə də müxtəlif islami cərəyanların, təriqətlərin yaranması bununla bağlıdır. Sufizm hamının gördüyü, bildiyi və dərk etdiyi İslamdan fərqlidir. Bu əzablı və çətin yolun yolçusu müxtəlif mərhələlərdən keçməlidir. On beş il öncə təsəvvüfə marağım məni mürsid söhbətlərinə aparıb çıxarmışdı. Mürsidimin verdiyi zikrlər, sabah namazından öncə qılınan təhəccüd namazından sonra oxunmalı dualar illər keçməsinə və İslama münasibətimin dəyişməsinə baxmayaraq, hələ də yadımdadır.

Təriqət yol deməkdir. Yolun uzunluğu təsəvvüf yolçusunun öz qüdrətindən asılıdır. Təriqət hallar və məqamlar silsiləsində bütövləşir ki, buna həqiqi mürid səbri lazımdır. Məqam kamillik mərhələsidir. Bu kamillik də səbrin məhsuludur. Hal hər məqamı, mərtəbəni tamamlayan, yolçunu yeni məqamlara hazırlayan və nəhayət, Haqqa qovuşduran ilahi vergidir. Hal qəfil gəlir, ani olur. Məqam sabit psixoloji vəziyyətdir.

Mənim səbrim-səbatım bu yolu sonacan getməyə yetmədi. İçimdəki miskinliklə, zəlilliklə, köləliklə döyüşüb Tanrı miskininə, Tanrı quluna, İlahi eşq xəstəsinə çevrilə bilmədiyimdən bu mərhələyə yetişmədən YOLDAN ÇIXDIM.

Səbr eləsəm, Allah qarşısında zərrəyə döndüyümü, Onun bir zərrəsi olduğumu dərk edəcək, seçilmişlərin bildiyi sirlərə əl aparacaq, kamilliyə çatacaqdım. Yaxşı xatırlayıram, ilk günlər təhəccüd namazlarına böyük şövqlə qalxır, zikrləri unutmurdu. Bu sevgi, bu ovqat gündə üç-dörd şeir yazdırırdı mənə. O günlər sinəmin alışıb-yandığını, dünyanın başqa rəngə boyandığını, maddi olanların gözümdə dəyərdən düşdüyünü hiss edirdim...

Amma mən mürid ola bilmədim. Bəlkə də olmaq istəmədim...

Təriqət yoluna qədəm qoyan müridlərin, irfan sahiblərinin yığışdığı, təlimat aldığı, ilahi hikməti və Allah sevgisini öyrənib anladığı məkan təkkələrdir. Bunlara zaviyə, xanəqah, təriqət əhlinin rəmzi ifadələri ilə meyxana və ya meykhədə də deyilir. Mən isə mədrəsədən, dini təhsil verilən ocaqdan çıxmışdım. Təriqət əhlinə görə, mədrəsə yalnız quru və sxematik olan elmi, bir də məhdud dini qanun-qaydaları, fiqhi öyrədir. Dünya işləri ilə maraqlanmağım, dini qayda-qanunlara isə marağımın olmaması məni əvvəlcə mədrəsədən, sonra dindən soyutdu. Beləcə, təriqət yolçuluğum da başlanmamış bitdi. Amma illər keçsə də, o söhbətlərin, o söhbət ortamlarındakı sükunətin dadı hələ damağımdadır.

Təsəvvüfü cazibədar edən keyfiyyətlər çoxdur. Xüsusilə də ucsuz-bucaqsız dərin dəryanı xatırladan sufi ədəbiyyatı təsəvvüfə mənim üçün sonralar da vazkeçilməz etdi. Dünyəvi elmlərə, ədəbiyyata, fəlsəfəyə marağım da baş tutmayan müridlik dönəməmdə formalaşdı. Təsəvvüf bəşəri dinlərlə, dini-fəlsəfi görüşlər və etiqad sistemləri ilə harmoniyada inkişaf edib. Şamanizm, zərdüştilik, buddizm, brəhmənizm, kabbalizm, qədim yunan fəlsəfəsi, xristianlıq təsəvvüfə ciddi təsir göstərmişdir. Bu təlimlərlə sufizmin üst-üstə düşən məqamları da var.

Təsəvvüf ədəbiyyatı o qədər geniş mövzudur ki, kiçik bir yazıda ifadə oluna bilməz. Bu yazımda mən təsəvvüf tarixinə ekskurs etmədən, sufi ədəbiyyatının keçdiyi böyük və ehtişamlı yola nəzər salmadan müasirəmiz olan təriqət şairlərindən söz açacağam. Azərbaycan ədəbiyyatına küll halında baxsaq, onun əhəmiyyətli bir parçası təriqət ədəbiyyatıdır. Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında sufizm yetərincə araşdırılmadığından bu sahə üzrə tədqiqatlar da çox deyil. Çağdaşlarımız arasında sufi, dərviş olduğunu iddia edənlər az olmasa da, gerçəkdən təsəvvüf yoluyla gedənlər, təriqət ədəbiyyatı, sufi ədəbiyyatı nümunələri yaradanlar tək-tək tapılar. Məncə, bu gün bizdə təsəvvüf ədəbiyyatının ən parlaq nümayəndəsi Xanəmir Telmanogludur. Xanəmirin yaradıcılığı ayrıca tədqiqat mövzusu olduğu üçün bu yazıda ona toxunmaq istəmirəm.

Mir Sədi Mirlər

İlk olaraq Qubadlının Mirlər kəndində dünyaya göz açmış, gənc yaşında “Baba” ünvanına çatmış, böyük təsəvvüf şairi və könüllər sultanı Seyid Mir Həmzə Nigarinin nəvəsi Mir Sədi Mirləri tanımaq istərdim. Mir Sədi Mirlərlə iki-üç dəfə Bakıdakı müqəddəs ocağı xatırladan evində görüşmüşük. Onun insanın ruhunu tərpedən söhbətlərindən zövq almaq mənim də nəсібim olub. Bu sadə insanın qarabağlılar arasında xüsusi çəkisi, sözünün kəsəri var. Bir kəlməsi ilə qan yatıran, bir baxışı ilə davanı sakitləşdirən adamdır Mir Sədi Mirlər. Ocağına gəlib-gedənlərin ardı-arası kəsilmir. Gələn qonaqlar burada ehtiramla, qayğıyla qarşılanırlar. Mir Sədi Mirlər və ailəsi hamının qayğısına qalması özünə borc bilir.

Mir Sədi Mirlər el arasında “ağır seyidlər” kimi səciyyələndirilən bir nəslin davamçısı, nümayəndəsidir. Seyid Nigaridən sonra təsəvvüf yolunu Mir Sədi Mirlərin babası Mir Sədi Ağa davam etdirib və 20 il zindədə əzab-ışğəncə görüb. Onun məhbəsdə yazdığı “Məni məhbəs edəni görüm aləmdə xar olsun!” misraları hələ də qarabağlıların yaddaşındadır. Mir Sədi Əfəndinin atası, həkim-psixoloq Mir Məhəmməd ağa da ürfan və iman əhli, eyni zamanda böyük xeyriyyəçi kimi tanınıb. Onun Sarı Aşığın sevgilisi Yaxşının qəbrini təmir etdirməsini, Bərgüşad çayı üzərindən şəxsi vəsaiti hesabına körpü saldırmasını el hələ də unutmayıb. Mir Məhəmməd Ağanın avtomobil qəzasında faciəli şəkildə həlak olmasından sonra ocağın şeyxliyini Mir Sədi Mirlər davam etdirir. Mir Sədi Əfəndinin qardaşı Müntəxab Mirsədizadə də mötəbər din adamı, nüfuzlu ziyalıdır.

Mir Sədi Mirlər iki şeir kitabının müəllifidir: “Sərçə nəfəsi” və “Sevgi şəbnəmi”. Şeirləri zaman-zaman dövrü mətbuatda da işıq üzü görüb.

Mir Sədi Mirlərin yaradıcılığı ilə tanışlıq üçün onun “Nəfəs” adlı şeirini sizlərə təqdim edirəm:

Nə sən quşlar kimi oxudun,
Nə mən dağlar kimi yeridim.
Sən mənə sehr toxudun,
Mən “hu” çəkib kiridim.

Duydunmu içimdəki səsi,
Əridim, Allah, əridim.
Sındır bu dərdli qəfəsi –
Nə qəfəsim sındı mənəm,
Nə içimdəki səs bitdi.
Nəfəsim dərgaha getdi,
Getdikcə də nəfəs bitdi.
Bitən nəfəsin həvəsi
Eşqilə eşqə üz tutdu,
Başımda yarın havası
Könlümü sevgili söz tutdu.
Bu söz yedi tənimi də,
Canımda işığa döndü.
Məndən aldı mənimə də,
Ruhumda aşiqə döndü.
Eşqin məhvəriyəm daha,
Məndən bütün aləm keçir.
Hər an əriyirəm aha,
Sevənlər dərd-ələm içir.
İçir qəlbin şam işığı,
İçir doğma, yad uşağı,
Ay evimin yaraşığı,
Ölüm özü məndən keçir.

Hacı Məhəmməd Astanbəyli

Onun obrazı bizim öyrəşdiyimiz, alışdığımız şair obrazlarının heç birinə bənzəmir. Son 4-5 ildə ondan müsahibə almaq istəyənlərin (elə mənim də) bütün cəhdləri boşa çıxıb. Mərhum şairimiz Adil Mirseyid rəssam Məmməd Dəmirçioğlu haqqında qələmə aldığı “Portret – ikiqat obraz” yazısında Məhəmməd Astanbəylinin Dəmirçioğlu tərəfindən çəkilmiş portretindən heyrətlə söz açır:

“Məhəmməd Astanbəyli dünyaya bir cüt qalın eynək şüşəsi arxasından baxır – mənə elə gəlir ki, bu baxışların yiyəsi insanın içini görə bilir. O, maddi dünyanın dışından bizə baxır və mələklərin pıçıldadığı ilahi misraları aydınca eşidir.

Bəlkə indi, bu anda onun ürəyində şeir misraları doğulur. Məhəmməd Astanbəylinin üzündə şeirin musiqisini gördüm. Bu musiqini mən dəfələrlə dostum Hacı Məhəmməd Astanbəylinin üzündə, gözündə və şeirlərində görmüşəm. Məhəmmədin saqqalından damla-damla nur süzülür, onun saqqalından Ay işığı süzülür. Saqqalından Ay işığı süzülən şair – bu, Məmməd Dəmirçioğlunun kətanda əbədiləşdiriyi sufi şair obrazıdır”.

Hacı Məhəmməd Astanbəyli təhsilinə Bakı İslam Universitetində başlayıb. Burada ərəb və fars dillərini öyrənib, ikinci kursdan Mədinəyə təhsil almağa göndərilib. Vətənə qayıtdıqdan sonra doğulduğu Qazax rayonuna gedib.

Şair Murad Köhnəqala bununla bağlı yazır: “O, Mədinədə təhsil alıb geri qayıtdıqdan sonra Astanbəyli kəndində nəqşibəndilik təriqətini yenidən ayağa qaldırır, səmavi rəqsləri bərpa eləyir. Çoxlu tərəfkeşi olmasına baxmayaraq, bəzi yerli sakin və dindarlar tərəfindən heç də xoş qarşılanmır. Məhəmməd məcburən hamıdan qaçıb müridləri ilə birgə cəmiyyətdən gizlənəsi olur. O, batınə çəkilərək könül şeirləri, təriqət şeirləri qoşur. Deyilənə görə, son vaxtlar tez-tez Borçalıdan olan tərəfdaşlarının əhatəsində görünür”.

İnzivaya çəkilib insanlardan uzaqlaşan təriqət şairi Hacı Məhəmməd Astanbəylinin şeirləri ötən əsrin 90-cı illərindən bəri dövrü mətbuatda müntəzəm işıq üzü görür. Sağlığında əfsanələşən Hacı Məhəmmədin bir şeirini diqqətinizə çatdırıram:

Gələcəklər gələcəklər,
Keçmişlər isə keçmişlər.
Gələcəksiz, keçmişsizdi
Haqq şərəbi içmişlər.

Bu dəryadan dirisi yox,
Gir bu dəryada boğul.
Ürəklə beyin arası
Ən qısa, ən uzun yol.

Bu iki gözümlə gördüm
Güllərin solduğunu.
Bilirəm ki, kimsə bilmir
Nəyin nə olduğunu.

Hacı Ələmdar Mahir

Müasir təriqət şairləri haqqında düşünərkən ötən il dünyasını dəyişmiş nardaranlı şair Hacı Ələmdar Mahiri xatırladım. Yaradıcılığının bir çox xüsusiyyətlərinə görə onu da təriqət ədəbiyyatının nümayəndəsi hesab etmək olar.

Ələmdar Mahir 1950-ci ildə Bakının Nardaran kəndində dünyaya göz açıb. Hələ uşaqlıqdan İslam dini ehkamlarını, klassik Şərq poeziyasını, muğam və əruz elmlərini bütün incəlikləri ilə bilən müdrik ağsaqqalların söhbətlərini dinləyib, onların ağzından çıxan hikmət incilərini mənimsəyib. Tanıyanların dediyinə görə, Hacı Ələmdarın inanılmaz dərəcədə iti hafizəsi, güclü yaddaşı olub. Bununla yanaşı, onun istər din və şəriət, istərsə də klassik Azərbaycan poeziyası sahəsində geniş bilgiləri də olub. Şiə məzhəbinə mənsub Ələmdar Mahirin şeirlərindən İmam Əliyə və onun övladlarına sevgi aparıcı xətt kimi keçir. Mərhum şairimizin bir qəzəlini sizə təqdim edirəm:

Əs, ey səba, o imami-vilayət hörmətinə,
Apar bu təbrikimi şiələr vilayətinə.

Bu gün zəmanədə bir özgə cür səadət var,
Şükür Xudayə ki, yetdik bu gün səadətinə.

Bu gün bu aləmə bir canfəda qədəm qoymuş,
Odur ki, aləm özü cəm olub viladətinə.

Bu Fatimə nəvəsindən, Əli balasından
Nə söyləyim yaraşa şəninə, şərəfətinə.

İmami-kövni-məkan olduğun yəqin eləyib,
Səmimi-qəlb ilə dil vermişik imamətinə.

Vəzifəsi gecə-gündüz rüku və səcdə olan
Həmişə qibtə edibdir onun ibadətinə.

Sən ey şəhidi-Xorasan, ya imam Rza,
Özün inayət elə, biz gələk ziyarətinə.

Ömür qısa, yaşayış küfr ilə, əməl naqis,
Ümid bağlamışığı həşridə şəfaətinə.

Bu gün viladətinə şeir yazmısan, Mahir,
Çalış ki, həsr edəsən nohələr şəhadətinə.

Çağdaş təriqət ədəbiyyatı geniş araşdırma tələb edən bir sahədir. Bu mövzuya gələcəkdə yenə də qayıtmaq istərdim. Ümid edirəm ki, bu sahə peşəkar tədqiqatçılar tərəfindən daha dərinlən və hərtərəfli araşdırılacaq.

Yanvar

Yanvarın 17-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinə həsr olunmuş toplantı keçirilib.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov tədbirdə çıxış edərək 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə keçmiş SSRİ rəhbərliyinin göstərişi ilə sovet hərbi birləşmələrinin Azərbaycan xalqına dəhşətli faciə yaşatdığını qeyd edib. O, bu hadisənin Azərbaycan tarixinin qanlı, eyni zamanda, ən şanlı səhifələrindən biri olduğunu bildirib. Rəvan Həsənov qeyd edib ki, 20 Yanvar faciəsində qətlə yetirilənlərin arasında digər xalqların nümayəndələri də olub. Bu isə bir daha sübut edir ki, Vətənin suverenliyi və bölünməzliyi uğrunda Azərbaycan xalqı həmişə həmrəy olub, birlik nümayiş etdirib.

*Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində 20 Yanvar faciəsinə həsr edilmiş tədbir.
Çıxış edir BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov*

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə qanlı gecənin dəhşətlərindən danışaraq bildirib ki, bu hadisə xalqımızın gözünü qorxutmadı, əksinə, sovet imperiyasına nifrəti daha da artırdı. Həmin hadisələr Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq, xalqı təhqir edərək ona mənəvi zərbə vurmaq məqsədilə gerçəkləşdirilmişdi. O dəhşətli gecədə həlak olan Vətən övladları tariximizə parlaq səhifə yazaraq xalqın milli azadlığı, müstəqilliyi üçün yol açdılar.

Tədbirdə çıxış edən Milli Məclisin deputatı Qüdrət Həsənquliyev bildirib ki, qanlı yanvar hadisələri Azərbaycan xalqının azadlıq istəyini əlindən ala bilmədi. 20 Yanvarın Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixi olduğunu deyən deputat bu cür hadisələrdən ibrət götürərək müstəqilliyimizi qorumağın bizim üçün müqəddəs məqsəd olduğunu qeyd edib.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Gündüz İsmayilov həmin gecə Azərbaycan xalqının sovet ordusunun qarşısında əliyalın qəhrəmanlıq göstərdiyini vurğulayıb. O, Şəhidlər xiyabanında təkcə müsəlmanların yox, eyni zamanda, xristian, yəhudi dinlərinin nümayəndələrinin də uyuduğunu qeyd edərək bu yerin bütün Azərbaycan üçün müqəddəs olduğunu bir daha xatırladıb.

Tədbirdə Bakı şəhəri Dağ Yəhudiləri Dini İcmasının rəhbəri Milix Yevdayev, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini Fuad Nurullayev, AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun şöbə müdiri Könül Bünyadzadə, Azərbaycan Respublikasında Katolik Kilsəsinin Apostol Prefekturasının yepiskopu Vladimir Fekete, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin müşaviri Aytən Qəhrəman, Talış Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri İmamverdi Həmidov, "Ronahi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri Fəxrəddin Paşayev, Alban-Udi xristian icmasının rəhbəri Robert Mobili və başqaları çıxış edərək XX əsrdə insanlığa qarşı törədilmiş qırğınların ən dəhşətli səhifələrindən olan 20 Yanvar qətliamının xalqımızın qan yaddaşına əbədi həkk olunduğunu deyiblər.

Yanvarın 24-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində "Holokost və Xocalı – müasirlərin gözü ilə" mövzusunda dəyirmi masa keçirilib.

Azərbaycan dağ yəhudiləri və Avropa yəhudi dini icmalarının, Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin nümayəndələrinin də qatıldığı tədbirdə əvvəlcə Holokost və Xocalı qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilib.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov tədbiri açaraq bildirib ki, Xocalı və Holokost soyqırımları zaman etibarilə bir-birindən fərqli vaxtlarda törədirsə də, mahiyyətcə oxşar faciələrdir. BMT Baş Assambleyası tərəfindən 2005-ci il noyabrın 1-də qəbul olunmuş qətnaməyə əsasən hər il yanvarın 27-si Holokost qurbanlarının Beynəlxalq Anım Günü kimi qeyd edilir. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı sakinləri eyni vəhşiliklərə məruz qalıblar. Bu faciə nəticəsində 613 nəfər həlak olub, 8 ailə məhv edilib, 275 nəfər əsir düşüb, 150 nəfər haqqında isə heç bir məlumat yoxdur.

İcraçı direktor əvəzi yəhudilərin əsrlərdir Azərbaycanda dostluq şəraitində yaşadıqlarını vurğulayıb. O deyib ki, Azərbaycanda heç vaxt antisemitizm meyilləri olmayıb, burada yaşayan bütün etnik icmalar bir-biri ilə ən yüksək səviyyədə dostluq, qardaşlıq münasibətləri qurublar.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə tədbirdə məruzə ilə çıxış edərək bildirib ki, tarixən milli-etnik zəmində düşmənçilik, etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin qurbanı olmuş Azərbaycan xalqı yəhudi xalqını yaxşı başa düşür, bu xalqın üzlaşdığı fəlakəti öz üzərində hiss edib. Azərbaycan tarixinin ən qanlı səhifəsi olan Xocalı faciəsinin və Holokost qurbanlarının xatirəsi ölkəmizdə hər il yad edilir. Xocalı faciəsi Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi qətliamın kulminasiya nöqtəsidir. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə bir neçə saat ərzində 613 nəfər qətlə yetirildi.

lib. Onların 106-sı qadın, 83-ü uşaqdır; 56 nəfər isə xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilib. Baş vermiş faciələri unutmaq yeni fəlakətlərə səbəb ola bilər, ona görə də yaşanmış faciələri xatırlayıb nəticə çıxararaq gələcəyə baxmaq lazımdır.

BBMM-də “Holokost və Xocalı – müasirlərin gözü ilə” mövzusunda dəyirmi masa. Çıxış edir Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə

“Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması” İctimai Birliyi İdarə Heyətinin sədri Tural Gəncəliyev çıxışında deyib ki, yəhudi və Azərbaycan xalqlarını böyük faciələr və qəhrəmanlıqlar birləşdirir. Holokost kimi, Xocalı soyqırımı da insanlığa qarşı törədilmiş cinayətdir. Bu faciələr mahiyyətcə eynidir. Yəhudi və Azərbaycan xalqları bir-birinin faciəsini dərk edir, yaxşı başa düşür. 1918-ci ildə Qubada yəhudilər də ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalıb.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Gündüz İsmayılov deyib ki, etnik qrupun, xalqın bu cür hadisə ilə üzləşməsinə istəmiriksə, Xocalı soyqırımının səbəbkarları cəzalandırılmalıdır. Cəzasızlıq mühiti olarsa, bu cür faciə başqa xalqlara qarşı da həyata keçirilə bilər. Xocalı soyqırımından bəhs edən komitə sədrinin müavini qeyd edib ki, yəhudilər 2600 ildir Azərbaycanda məskunlaşıblar və dostluq, qarşılıqlı hörmət şəraitində dinc yaşayırlar. Yəhudilər təkcə Avropada soyqırımına məruz qalmayıblar, onlar həmçinin Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırımının qurbanları arasında olublar.

Tədbirdə çıxış edən millət vəkilləri Hikmət Babaoğlu, Elman Nəsirov, Elman Məmmədov, həmçinin Azərbaycan Dağ Yəhudiləri Dini İcmasının sədri Milix Yevdayev, Avropa Yəhudiləri Dini İcmasının rəhbəri Aleksandr Şarovski, Azərbaycan İlahiyat İnstitutunun rektoru Ceyhun Məmmədov Avropanın bəzi ölkələrində hələ də anti-semitizm meyillərinin qaldığını bildirərək, həmin ölkələrdə Holokost söhbətini açmağın belə qadağan olunduğunu deyiblər. Bu gün multikulturalizm siyasətinin Azərbaycanda aparıcı xətt olması və burada digər etnik qruplar kimi yəhudilərin də sərbəst, mehribanlıq şəraitində yaşaması digər ölkələrə örnək göstərilə bilər.

Xocalı Rayon İcra Hakimiyyətinin şöbə müdiri Anar Əliyev, Xocalı sakinləri Murad Məhərrəmov və əsirlikdə olmuş Dürdanə Ağayeva çıxışlarında Holokost qurbanlarını yad etməklə yanaşı, Xocalı faciəsi zamanı yaşanan dəhşətli məqamları bir daha xatırladıblar.

Çıxış edənlər Azərbaycanda Holokost faciəsinin anılmasının ənənə halını almasını təqdirəlayiq məqam kimi qiymətləndirib, bunun ölkəmizdəki multikultural və tolerant mühitin göstəricisi olduğunu qeyd ediblər. Yəhudi xalqının başına gətirilən dəhşətli faciəyə ölkəmizdə həssaslıqla yanaşıldığı, Holokost qurbanlarının xatirəsinin hər il anıldığı vurğulanıb.

Mart

Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) Azərbaycan dilçiliyi kafedrası və Azərbaycanşünaslıq elmi-tədqiqat laboratoriyasının birgə təşkilatçılığı ilə "ADU və multikulturalizm ənənələri" mövzusunda dəyirmi masa keçirilib.

Tədbirdə çıxış edən ADU-nun rektoru akademik Kamal Abdullayev multikulturalizmin özündə tarixi, mədəniyyəti, mənəviyyəti, ədəbiyyatı, dini cəmləşdirdiyini deyib: "Prezident İlham Əliyevin tövsiyəsi ilə Azərbaycan multikulturalizmini dünya universitetlərinə təqdim edə bildik. Əvvəlcə biz təqdim edirdik, daha sonra onlar bizi dəvət etməyə başladılar. Azərbaycan multikulturalizminə maraq, Şərq ölkəsinin avropalılarda oyatdığı maraq Şərq və Qərblə münasibətlərinin bugünkü təzahüründən başqa, eyni zamanda, Azərbaycan dövlətçiliyinin qazandığı uğurlara münasibətdir. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti səviyyəsinə gətirilməsi dünyada multikulturalizmin iki qütbünü müəyyənləşdirdi: bədbin qütb və nikbin qütb. Multikulturalizmə bu istiqamətdən baxanda dövlətimizin başçısının təşəbbüsü ilə keçirilən bir çox tədbirlər olmasaydı, bu gün Azərbaycan multikulturalizmi dünyada öz mövqeyini bu şəkildə qura bilməzdi".

Azərbaycan Dillər Universitetində "ADU və multikulturalizm ənənələri" mövzusunda dəyirmi masa

Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri professor Adil Babayev Azərbaycan multikulturalizminin dünyada özünə layiqli yer tutduğunu bildirib. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin multikulturalizmin yeni inkişaf modellərini qurduğunu qeyd edən

professor dövlətimizin başçısının müvafiq Sərəncamına əsasən Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılmasından söz açıb. O, dünyanın müxtəlif ölkələrində "Azərbaycan multikulturalizmi" fənninin tədris olunduğunu da diqqətə çatdırıb. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərindən danışan Adil Babayev multikulturalizmin bu dəyərlər əsasında qurulduğunu söyləyib.

Dəyirmi masada AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun direktoru akademik Möhsün Nağısoylu "ADU multikulturalizmin bir nümunəsi kimi", təhsil fakültəsinin dekani professor Fikrət Cahangirov "Çoxqütblü müasir dünyada dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu", sosial məsələlər üzrə müşavir dosent Ələddin Əliyev "Azərbaycan Dillər Universitetində tarixi-ictimai ənənələr", universitetin multikulturalizm elmi-tədqiqat laboratoriyasının elmi işçisi, BBMM-in şöbə müdiri Rəşad İlyasov "Azərbaycan multikulturalizmi" və "Multikulturalizmə giriş" fənlərinin tədrisinin funksional rolu" mövzularında məruzələrlə çıxış ediblər.

* * *

"Azərbaycan multikulturalizmi bütün dünyaya nümunədir. Ölkəmizdə bütün dinlərin və millətlərin nümayəndələri əsrlər boyu heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan birlikdə yaşayıblar, bu gün də yaşamaqdadırlar".

Bu fikir Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMİ) sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə ilə ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayerin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin görüşündə səsləndirilib.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə ilə ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayerin görüşü

QMİ sədri bildirib ki, Azərbaycan ənənəvi multikultural və tolerant dəyərlərə malik ölkədir. Tarixən müxtəlif xalqlara və dinlərə mənsub insanlar ölkəmizdə qarşılıqlı hörmət və əmin-amanlıq şəraitində birgə yaşayıblar. Dünyəvi dövlət olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda dini etiqadından asılı olmadan bütün vətəndaşlara dövlət tərəfindən diqqət və qayğı göstərilir. Dini icmaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, dini maarifçilik işinin genişləndirilməsi üçün bu icmalara hər il dövlət tərəfindən maliyyə yardımı ayrılır.

Multikulturalizmin Azərbaycan modelinin bütün dünyaya örnək olduğunu deyən Mark Şnayer bu modelin beynəlxalq aləmdə daha çox tanınmasının vacibliyini bildirərək əlavə edib ki, dünyanın heç bir ölkəsində Azərbaycandakı qədər dini dözümlülük yoxdur. Bu, Azərbaycan xalqının humanizm, qardaşlıq prinsipləri ilə yaşadığını bir daha sübut edir.

Diğər çıxışlarda da Azərbaycanın bütün dünyada sülh və əmin-amanlığa çağırış edən dövlət kimi tanındığı xüsusi vurğulanıb.

Martın 18-də Kiyev şəhər kitabxanasında ziyalıların, tələbələrin, Azərbaycan diasporu nümayəndələrinin ölkəmizin Alban-Udi xristian icmasının lideri, Bakı Dövlət Universitetinin baş elmi işçisi Robert Mobili və Udi icmasının rəhbəri Rafiq Danakari ilə görüşü keçirilib. Tədbirin təşkilatçısı jurnalist, ictimai xadim Marina Gonçaruk uzun illər ərzində Azərbaycanın Ukraynada təbliği və Azərbaycanla bağlı mövzularda tədbirlərin təşkili ilə məşğul olub.

Kiyevdə Azərbaycan Udi cəmiyyətinin lideri ilə görüş. Çıxış edir Azərbaycan Udi cəmiyyətinin rəhbəri Robert Mobili

“Azərbaycan multikulturalizmi və Alban-Udi xristian icması” mövzusunda keçirilən görüşdə Robert Mobili qeyd edib ki, Azərbaycanda müxtəlif icmaların rifahının əsas səbəbi dövlət dəstəyinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsidir.

Görüşdə Azərbaycanın Ukraynadakı səfirinin məsləhətçisi Elman Bağırov, professor Arif Quliyev, tarixçi Eldar Tağıyev, müəllim Elxan Atayev, diaspor fəallarından Rəşid Tağıyev və başqaları iştirak ediblər.

Martın 29-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində “Terror multikulturalizmə qarşı” layihəsi çərçivəsində “1918-ci ilin mart soyqırımı və yəhudilər” mövzusunda II beynəlxalq elmi konfrans keçirilib.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru Rəvan Həsənov konfransda çıxış edərək erməni millətçilərinin tarixin müxtəlif mərhələlərində mifik "Böyük Ermənistan" ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə soydaşlarımıza qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımları həyata keçirməsindən danışib. O əlavə edib ki, Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 1918-ci ilin mart-aprel aylarında daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır. Ermənilərin sovinist məqsədlərinə nail olmaq üçün hər bir vasitədən istifadə edərək Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarında yaşayan müxtəlif xalqlara qarşı soyqırımı siyasəti yürütdüyünü deyən icraçı direktor qeyd edib ki, bu siyasətin qurbanları sırasında qədim dövrlərdən ölkəmizdə məskunlaşmış yəhudi xalqının nümayəndələri də olub.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə vurğulayıb ki, erməni millətçiləri tərəfindən tarix boyu xalqımıza qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti yürüdülmüşdür. Ermənilər əsrlər boyu azərbaycanlılarla yanaşı digər xalqlara qarşı da terror aktları törədiblər. Tarixi faktlara diqqət yetirdikdə görünür ki, Azərbaycanda yaşayan yəhudilər də erməni sovinistlərinin törətdiyi cinayətlərin qurbanı olublar. O, bəşəriyyətin ən böyük cinayətlərindən sayılan 31 Mart soyqırımına Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən siyasi-hüquqi qiymət verildiyini də xatırladıb.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini Fuad Nurullayev qeyd edib ki, erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı iki yüz ilə yaxın müddətdə soyqırımı siyasəti həyata keçirilib. 1918-ci ilin mart qırğını ermənilərin Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərə qarşı düşünülmüş, planlı şəkildə həyata keçirdikləri soyqırımı siyasətinin ən qanlı mərhələlərindən biridir. Ermənilərin törətdiyi bu cinayət onların apardığı monoetnik siyasətin tərkib hissəsidir. Ermənilər bu soyqırımı ilə bölgəni erməniləşdirməyə çalışıblar. Bu məqsədlə erməni terrorçuları Qubadakı yəhudi əhalini də qırıblar.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində "1918-ci il mart soyqırımı və yəhudilər" mövzusunda keçirilmiş II beynəlxalq elmi konfrans. Çıxış edir BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov

Bakı Dağ yəhudiləri icmasının rəhbəri Milix Yevdayev vurğulayıb ki, Azərbaycanda ermənilərin törətdiyi soyqırımı dünya tarixində yəhudilərin başına gətirilən faciələrdən az deyil. Ermənilər bu gün də soyqırımı siyasətini davam etdirirlər. Onlar insanları qətlə yetirməklə yanaşı, tarixi abidələri də məhv edirlər, tarixi saxtalaşdırıb faktları erməniləşdirməyə çalışırlar.

Bakı Avropa Yəhudiləri dini icmasının rəhbəri Aleksandr Şarovski qeyd edib ki, Azərbaycan tarix boyu tolerantlıq məkanı olub. Bu gün Avropada Azərbaycanın tolerantlıq modeli öyrənilir. Azərbaycanın tolerantlıq ənənələri bütün xalqların rahat şəkildə yaşamasına imkan verir. Ancaq erməni şovinistləri tarixən bu modelin məhvina çalışıblar. Onlar təkcə azərbaycanlılara yox, bu coğrafiyada yaşayan digər xalqlara qarşı da soyqırımı siyasəti aparıblar.

Daha sonra professor Solmaz Rüstəмова-Tohidinin, Yeni Türkiyə Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Tarix İnstitutunun direktoru Kamal Çiçəyin, Azərbaycan Gürcü Yəhudi icmasının sədr müavini Moisey Bekkerin, Prezident Administrasiyasının İctimai-siyasi məsələlər şöbəsinin baş məsləhətçisi Məhsəti Əliyevanın 1918-ci ilin 31 Mart soyqırımı ilə bağlı elmi-siyasi məruzələri dinlənib.

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin gündəliyi

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) təşkil etdiyi “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” adlı VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinə start verilib.

Qış Məktəbimin iştirakçıları fevralın 16-da Fəxri xiyabanda müasir müs-təqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xatirəsini anıb, məzarı önünə gül dəstələri qoyublar.

Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın da xatirəsi yad edilib, məzarı üzərinə tər çiçəklər düzülüb.

Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edirlər

Sonra Şəhidlər xiyabanına gedən gənclər ölkəmizin azadlığı və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə canlarından keçmiş qəhrəman Vətən övladlarının xatirəsini yad edib, məzarları üzərinə gül dəstələri qoyublar.

Qış Məktəbində Azərbaycan, Gürcüstan, Çexiya, Almaniya, Serbiya, Hindistan, Bosniya və Herseqovina, Avstriya, Yaponiya, İspaniya, Tacikistan, Yunanıstan, Portuqaliya, Rusiya, Bolqarıstan, San Tome və Prinsipi Demokratik Respublikası, Braziliya kimi ölkələrin tələbələri iştirak ediblər.

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinin iştirakçıları fevralın 17-də Quba Soyqırımı Memorial Kompleksini ziyarət ediblər.

16 ölkənin aparıcı universitetlərində təhsil alan tələbələrin cəlb olunduqları layihə iştirakçılarına ermənilərin törətdikləri soyqırımı haqqında ətraflı mə-

lumat verilib. Bildirilib ki, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə yaradılmış Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi 2013-cü il sentyabrın 18-də açılıb. Burada quraşdırılmış sensor ekranlı monitordakı xüsusi xəritədə ermənilərin ötən əsrdə xalqımıza qarşı respublikamızın müxtəlif bölgələrində həyata keçirdikləri soyqırımı aktları barədə bir neçə dildə məlumat almaq mümkündür.

Qış Məktəbinin iştirakçıları Quba Soyqırımı Memorial Kompleksini ziyarət edərkən

Qış Məktəbinin iştirakçıları memorial kompleksin xatirə kitabına ürək sözlərini yazıblar. Sonra iştirakçılar Qubada dağ yəhudilərinin yığcam yaşadıkları Qırmızı qəsəbədəki “Giləki” və “Altı günbəz” sinaqoqları ilə yaxından tanış olublar.

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinin iştirakçıları fevralın 18-də “Şahdağ” Turizm Mərkəzində olublar.

Qış Məktəbinin iştirakçıları “Şahdağ” Turizm Mərkəzində

İştirakçıların diqqətinə çatdırılıb ki, “Şahdağ” Turizm Mərkəzi 2012-ci ildə istifadəyə verilib. Mərkəz Azərbaycanda, eləcə də Qafqaz regionunda ən böyük dağ-xizək kurortudur.

Sonra qonaqlar “Şahdağ” Turizm Mərkəzində kanat yolundan istifadə edib, xizək sürüb və başqa xidmətlərdən yararlanıblar.

Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinin iştirakçıları fevralın 18-də “Azərbaycanda etnik müxtəliflik” mövzusunda mühazirə dinləyiblər.

Mühazirədən əvvəl dünyanın 16 ölkəsinin aparıcı universitetlərində təhsil alan tələbələrin cəlb olunduğu layihənin iştirakçıları Quba Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Ziyəddin Əliyevlə görüşüblər. Z.Əliyev Qubanın tarixi, son dövrlərdə keçdiyi inkişaf yolu, burada yaşayan azsaylı xalqlar, rayondakı tolerantlıq mühiti haqqında iştirakçılara ətraflı məlumat verib.

Qış Məktəbinin iştirakçıları “Azərbaycanda etnik müxtəliflik” mövzusunda mühazirə dinləyərkən

BBMM-in şöbə müdiri İrina Kunina söylədiyi mühazirədə bildirib ki, Azərbaycan müxtəlif xalqların mehriban şəraitdə yaşadığı multikultural ölkədir. Etnik qruplar bütün bölgələrdə kompakt şəkildə yaşayırlar. Azərbaycanda qədimdən məskunlaşmış ləzgi, tat, talış, udi, avar, xınalıq və digər çoxsaylı etnik qruplar dövlətin qayğısını, himayəsini daim öz üzərlərində hiss edirlər. Azsaylı xalqların orta məktəblərdə ana dillərində təhsil almaları dövlət tərəfindən təmin olunur.

Mühazirədə qeyd edilib ki, Azərbaycan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətindəki fəaliyyətində milli və dini azlıqların hüquqlarının qorunmasına xüsusi diqqət yetirir.

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinin işi fevralın 19-da Xaçmazda davam etdirilib. Layihə iştirakçıları əvvəlcə “Milli kimliyin formalaşmasında mədəni müxtəlifliyin rolu” mövzusunda mühazirə dinləyiblər.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Xarici əlaqələr şöbəsinin müdir müavini Rəfi Qurbanov söylədiyi mühazirədə bildirib ki, Azərbaycanda milli kimliyin əsas qatlarını ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların adət-ənənələri, dili, dini təşkil edir. Bu baxımdan mədəni müxtəliflik azərbaycanlının həm fərdi, həm də sosial kimliyinin özəyidir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, loyallığı gücləndirən əsas faktorlardan biri də müxtəlif xalqlara aid mədəniyyətin qorunub saxlanması üçün aparılan siyasətdir: “Azərbaycan nümunəsində biz bu loyallığı müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin Vətənimizin ərəzi bütövlüyü uğrunda canını fəda etməsində, müxtəlif dinlərin təmsilçilərinin qarşılıqlı anlaşma şəraitində fəaliyyətində, Vətənin həm xoş, həm də dar günündə həmrəy olmalarında görürük. Buna nümunə kimi Şəhidlər xiyabanını və sinaqoqun tikilməsində müsəlman icmasının maddi dəstək göstərməsini qeyd edə bilərik. Bütün bunlar bütöv azərbaycanlı kimliyinin məhək daşdırı”.

Qış Məktəbinin iştirakçıları mühazirə dinləyərkən

R.Qurbanov vurğulayıb ki, Azərbaycan dövləti ardıcıl və düzgün milli siyasət yeridib, milli azlıqların hüquqlarının təminatı sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edib.

Mühazirədən sonra layihə iştirakçıları Xaçmaz Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Şəmsəddin Xanbabayevlə görüşüblər. Ş.Xanbabayev Xaçmazın tarixi, son dövrlərdə keçdiyi inkişaf yolu, burada yaşayan azsaylı xalqlar, rayondakı tolerantlıq mühiti haqqında onlara ətraflı məlumat verib.

Görüşdən sonra layihə iştirakçıları Xaçmaz Rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyini ziyarət edib, Xaçmaz Dövlət Rəsm Qalereyası, Bayraq Meydanı Kompleksi və Çənlibel parkında gəziblər.

Fevralın 20-də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində (DQİDK) Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları ilə görüş olub.

Görüşdə komitənin sədri Mübariz Qurbanlı layihənin Azərbaycanın tolerantlıq modeli ilə əyani tanışlıq, eləcə də bu dəyərlərin beynəlxalq aləmdə təbliği və təşviqi baxımından önəmini vurğulayıb.

Sonra layihə iştirakçıları ölkəmizdəki multikultural və həmrəylik mühiti, dövlətin tolerantlıqla bağlı ölkə daxilində və beynəlxalq miqyasda həyata keçirdiyi siyasət və fəaliyyət, eyni zamanda, Azərbaycan həqiqətləri barədə məlumatlandırılıblar. Mübariz Qurbanlı bildirib ki, əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi din siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri məhz tolerantlıqla bağlıdır. Xalqımızın minilliklər ərzində formalaşmış tolerantlıq ənənələrini qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək, yerli və beynəlxalq səviyyədə təşviq və təbliğ etmək dövlətin din siyasətinin əsas hədəfləri sırasındadır.

*Qış Məktəbinin iştirakçıları Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində.
Çıxış edir DQİDK-nin sədri Mübariz Qurbanlı*

Azərbaycanda 14 kilsə, 7 sinaqoqla yanaşı, bir çox xristian, yəhudi dini tədris müəssisələri sərbəst fəaliyyət göstərir və onlara dövlət tərəfindən hər-tərəfli dəstək verilir. Dinlərin sülhyaratma, dialoq və əməkdaşlıq imkanlarından maksimum istifadənin önəminə toxunan dövlət komitəsinin sədri bu prosədə fəal iştirak edən Azərbaycanın hazırda dinlər və mədəniyyətlərarası dialoqun aparıcı qüvvəsinə çevrildiyini bildirib.

Daha sonra Qış Məktəbinin müxtəlif ölkələrdən olan tələbələrinin sualları cavablandırılıb və onlara DQİDK-nin işğal altındakı torpaqlarımızda erməni vandalizminə məruz qalan tarixi-dini abidələrimiz, o cümlədən ölkəmizdəki dinlərarası harmoniya barədə ingilis dilində nəşr etdirdiyi kitablar təqdim edilib.

Fevralın 20-də VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi iştirakçılarının Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icmasının nümayəndələri ilə görüşü olub.

“Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması” İctimai Birliyi İdarə Heyətinin sədri Tural Gəncəliyev iştirakçılara Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasətinin ağır nəticələrindən danışib. İcma rəhbəri qeyd edib ki, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunub, 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün, o cümlədən 80 mindən artıq Dağlıq Qarabağ azərbaycanlısı doğma yurdundan didərgin düşüb. Ermənilər işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərində tarixi, mədəni və dini abidələri dağıdıblar.

Qış Məktəbinin iştirakçıları Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı icmasının qonağı olub

İcma sədri söyləyib ki, Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu yerləşən bir ölkə kimi istənilən dinə və dilə malik olan xalqların azad fəaliyyətinə imkan yaradır: “Azərbaycan dövləti əvvəllər olduğu kimi, indi də Dağlıq Qarabağda multikultural mühitin bərpasına tərəfdardır. Biz – Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması erməni icması ilə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri və ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh şəraitində konstruktiv dialoqun aparılmasına və təmasların bərpa edilməsinə hazırıq”.

Fevralın 21-də VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində olublar.

Dünyanın 16 ölkəsinin aparıcı universitetlərində təhsil alan tələbələrin cəlb olunduğu layihənin iştirakçıları BBMM-in Himayəçilər Şurasının sədri

akademik Kamal Abdullayev və Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfovla görüşüblər.

Ölkəmizdə multikultural ənənələrin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı mühüm layihələrin həyata keçirildiyini deyən akademik Kamal Abdullayev Azərbaycan dövlətinin multikulturalizm siyasətindən və bu sahədə əldə olunan nailiyyətlərdən söz açıb. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Beynəlxalq Multikulturalizm qış və yay məktəblərinin keçirildiyini deyən Kamal Abdullayev bildirib ki, multikultural ənənələrin qorunması və inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir. Dövlətimizin qarşıya qoyduğu hədəf kimi bu istiqamətdə mühüm layihələr həyata keçirilir, azərbaycanlı tələbə gənclərlə xarici həmkarları arasında sıx əlaqələrin və səmimi dostluq münasibətlərinin qurulmasında mühüm addımlar atılır.

Qış Məktəbinin iştirakçılarının BBMM-də akademik Kamal Abdullayev və professor Etibar Nəcəfovla görüşü

Qeyd olunub ki, ildə iki dəfə təşkil edilən Beynəlxalq Multikulturalizm qış və yay məktəblərinin məqsədi Azərbaycan multikulturalizmini öyrənən tələbələrin nəzəri şəkildə öyrəndiklərini multikultural və tolerant dəyərlərin qorunmuş ölkəmizdə öz gözləri ilə görüb şahid olmasına şərait yaratmaqdır.

Almaniya, İtaliya, Portuqaliya, İndoneziya, Rusiya, Gürcüstan və digər xarici ölkələrdəki universitetlərdə BBMM tərəfindən Azərbaycan multikulturalizmi fənninin tədris olunduğunu söyləyən Kamal Abdullayev bildirib ki, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, ictimai-siyasi vəziyyətinin, ölkəmizlə bağlı bütün həqiqətlərin öyrənilməsində bu fənnin əhəmiyyəti olduqca böyükdür: “Daha sonra bu universitetlərin tələbələri Azərbaycandakı multikultural mühitlə tanış olmaq məqsədilə ölkəmizə dəvət edilir. Səkkizinci dəfədir keçirilən multikulturalizm məktəbinin təşkil olunması da bunun əyani sübutudur. Bizim məqsədimiz odur ki, azərbaycanlı və xarici gənclər arasında sıx əlaqələr qış və yay məktəbləri başa çatdıqdan sonra da davam etsin. Ümidvaram ki, bu münasibətlər və səmimi dostluq əlaqələri bundan sonra da

davam eləyəcək. Arzu edərdim ki, siz gənclər mənim Vətənim Azərbaycanı da öz ölkəniz kimi sevsiniz. Qış və yay məktəblərinin iştirakçıları gələcəkdə Azərbaycanla bağlı əlaqələrini bizim mərkəz vasitəsilə qura bilərlər”.

Yay və qış məktəblərində iştirak edən tələbələrin mərkəzin nəzdində “Azərbaycanın gənc dostları klubu”nu yaratdıqlarını deyən BBMM-in Həmyaçılar Şurasının sədri gənclərə həmin kluba üzv olmağı arzulayıb.

Tədbirdə çıxış edən professor Etibar Nəcəfov bildirib ki, Azərbaycanda keçirilən çoxlu beynəlxalq tədbirlər multikulturalizmdən, tolerantlıq ənənələrinin inkişafından xəbər verir. Ölkəmizdə bu sahəyə böyük diqqət ayrılır. Prezident Administrasiyasının şöbə müdiri VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin proqramı, bağlanmış mərasimi barədə məlumat verib, səfər müddətində iştirakçılarla keçirilən görüşlərdən söz açıb.

İştirakçılar Qış Məktəbinin proqramından və onlar üçün yaradılan şəraitdən razı qaldıqlarını söyləyib, Azərbaycan hökumətinə, BBMM-ə minnətdarlıqlarını bildırıblər. Səfər çərçivəsində olduqları məkanlardan xoş təəssüratla ayrılan qonaqlar xalqımızın qonaqpərvərliyini xüsusi vurğulayıblar.

Sonda Qış Məktəbi iştirakçılarının sualları cavablandırılıb.

Fevralın 21-də Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları ilə görüş keçirilib. İştirakçılar əvvəlcə Təzəpir məscidi ilə tanış olublar.

Görüşdə QMI-nin aparat rəhbəri Simran Həsənov iştirakçılara Azərbaycanda İslam dininin tarixi və buradakı tolerantlıq mühiti barədə məlumat verib. O bildirib ki, ölkəmiz əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan olaraq multikultural ənənələrə sadiqliyini nümayiş etdirib. Müxtəlif dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh şəraitində yaşayırlar, ölkəmizdə onların hər birinə hörmətlə yanaşılır.

Qış Məktəbinin iştirakçıları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində

QMİ-nin sədr müavini Qəmərhanım Cavadlı qonaqlara Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin tarixi və fəaliyyəti barədə ətraflı məlumat verib. Azərbaycan da dövlətin dinə və dindarlara qayğısından danışan Q.Cavadlı qeyd edib ki, bütün dinlərin nümayəndələri bu qayğıdan bəhrələnilirlər. Azərbaycanda məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar təmir edilir. Bu addım ölkəmizdə bütün dinlərə eyni münasibətin bariz nümunəsidir.

Fevralın 22-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə keçirilən “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” adlı VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin bağlanış mərasimi təşkil olunub.

VIII Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin bağlanış mərasimi

Tədbirdə çıxış edən BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov bildirib ki, bu kimi tədbirlər Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanınması baxımından çox önəmlidir. Multikulturalizm qış və yay məktəbləri Mərkəzin mühüm layihələrindən biridir. Bu layihə ildə iki dəfə təşkil olunmaqla Bakı şəhəri ilə yanaşı, bir sıra bölgələrimizi də əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov bildirib ki, Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən bu tədbir artıq ənənə halını alıb. Tədbirin böyük əhəmiyyəti var. Dövlətimizin başçısı tərəfindən həyata keçirilən uğurlu multikulturalizm siyasəti bu tədbir vasitəsilə beynəlxalq aləmə bir daha nümayiş olunur.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 22.05.2019. Ofset çap. Ofset kağızı.
Format: 70x100 1/16. Həcmi 8,75 ş.ç.v. Tiraj: 500 nüsxə.
Qiyməti razılaşma yolu ilə.

"RS Poliqraf" MMC
Bakı şəh., A.Məmmədov küç., 113
Tel./faks (+994 12) 437 08 20